

A Salföldi Kopjások meghívására minden évben összegyűlnek a katonai hagyományőrök Salföldön. Balassi Bálintra emlékezve megelevenítik a XVI. század világát, a végvári vitézek küzdelmeit, mulatságait (Somogyi Márk felvételei)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVIII. évfolyam 4. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers), **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (életrajz), **Borbély András** (kisebbségek), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (tördelés), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Vincze Ferenc** (dokumentum), **Wehner Tibor** (művészet).

Naplút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**, **Gráfi Imre**, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**.

Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: Ady Endre Művelődési Központ, 1043 Budapest, Tavaszi u. 4.
Telefon: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231 • E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Mű-alkotás: Salföld

Somogyi Győző: Parasztfaluból művészfalu; Salföld története	3
Mintha mindig ott lett volna (Petrovics Miklós beszélgetése szüleivel)	12
– ki –: Születésnap ajándék	18
Török László: A Pajta Galériáról több szólabban	19
Kincses Károly: Európa egy darabkája a Káli-medencében	20
Bojár Iván András: Salföld	24
Török László: Harnóczy Örs fotóművész	26
Szűcs Endre: Fábián Gusztáv, a vakolatfaragás mestere	27
Kovács István: Fényzőnben	30
– ki –: A tánc művésze: Solymosi Zoltán	31
Dávidházi Péter: Anyánk mozdulata	32
Raffay Béla: Ars Poetica; Vallomás	37
– ki –: Az önvédelem művésze: Simon Misi	39
Rosonczy Ildikó: A tipográfusművész	40
Kovács István: Salföldi haikuk	42
Szmadám György: A teremtet világ képkronikása	45
– ki –: A gondokaművész Sík Dóra	48
– ki –: Aki az álmait kőbe vési	49
Raffay Dávid: Édesanyám művészete	50
– ki –: Árpád atya	52
Raffay Kamilla: A tükör; Babák; Gombászás; Arckép	54
A szépség szolgálatában (Somogyi Győzővel Takács Gábor beszélget)	59
Kovács István: Władysław Bentkowski vissza- emlékezése a magyar szabadságharcra	70

Tárlat

Salföldi képző- és fotóművészek munkái	színes melléklet
Vasadi Péter: Új jelentés Babylonból; Feddés	81
Fodor Ákos versei	83
Tamási Orosz János: A Tárlat; Már csak addig; Egy szép maszkban 5.; Megzavartak	84
Bánki Éva: Június; Elvből, meg fáradtságból is...; Csütörtök, örök; A szerelem, mondd	86
Hegyi Zoltán Imre: Sehova térő; Csuklógyakorlat	88
Ágoston Tamás: Sarkvidék; Finálé	90

Basa Viktor: invokáció; Cirenei Simon éneke	92
Bíró József: Szócikk	93
Barna T. Attila: Hogy könnyebb legyen	94
Stonawski József: Komphajón; Hiányzás	95
Závorsky S. Márton: mentem az úton	96
Simek Valéria: Forróságból szótt	97

Önszóciikk

Ács Margit	98
Birtalan Ferenc	98
Szalay Károly	100

Hetedhét

Paul Celan hét verse (András Orsolya fordításai)	103
A 6. Dalai Láma versei (Somlai György fordításai)	106
Laura Simeoni: A holtak szigete (Karnér András fordítása)	107

Györgyi Csaba rövidprózái	109
Podonyi Hedvig: Városnéző	112
Botos Ferenc: Karnevál	113

Ablak | Magasles

Nyeste Zsolt: Hullámok hátán a hajó (Bánki Éva: Fordított idő)	114
Vasy Géza: Az Utassy-nemzedék	115
Palkovics Beáta: „...egyszerűen megírtam, ami körülvevett...” (Csenger Levente: Szűnőföldem; Fordított zuhanás)	118

Tizennegyedmagunkban

Tamácska Máté: Örmény városépítészet Erdélyben	125
---	-----

E számunk szerzői	128
-------------------	-----

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 104.

Wehner Tibor: Szent Varcza elveszett levelei

Az összeállítás Kovács István munkája és érdeme. Lelke s értője. És Salföld alkotóművészeinek hozzájárulása. Köszönjük.

Köszönjük
a Magyar Művészeti Akadémia támogatását.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVIII. évfolyam 4. szám

Mű-alkotás: Salföld

RAFFAY BÉLA
BAGOLY

E számunk képzőművész vendégei – Salföld lakói, vagy az ottani híres Pajta Galériában kiállító alkotók. A számot még számtalan fotó gazdagítja – emberekről, művekről, épületekről.

MM

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Somogyi Győző

Parasztfaluból művészfalu

1975-ben azzal az elképzeléssel jöttünk Salföldre, hogy egy hagyományos parasztfaluban éljük le életünket, mint hajdan a barbizoni vagy nagybányai művészek. A tervet a történelem felülírta. Az 1975–78-as években a falusi gyerekekkel közös művésztelep-próbálkozásaimat a rendőrség betiltotta, és kis híján kitoloncoltak a megyéből. Mi ugyan maradtunk, de a falu eltűnt. Egy 1973-as párthatározat a kis tsz-ek és az aprófalvak megszüntetéséről a szemünk láttára valósult meg. Az iskolát bezárták. Ennek hatására a fiatal-ság elköltözött, a házak üresen omladoztak, a gazdálkodás és az állattartás a paraszti világ többi szépségével együtt fokozatosan megszűnt. A templomi padsorok kiürültek, a temető megtelt. Tisztelet és hála azoknak a tősgyökeres salföldieknek, akik kitarítottak, és bár évről évre fogyatkozva, megőrizték a falu eredeti szellemét.

1975-ben kétszázhetvenen, 1990-ben százan voltunk, 2016-ban ötvenen vagyunk. Ez eddig – kudarc, vereség.

Ám az élet élni akar, a falurombolók terve mégsem valósult meg. A kiürült parasztházakat városiak megvásárolták nyaralónak. Felvásárolták a régi házakat és újakat építettek – régi stílusban. A falu mint népi építészeti kincs nemcsak megmenekült, de szebb lett, mint valaha.

Turisták jöttek és mentek. De maradtak azok, akik beleszerettek Salföldbe, és a balatoni nyaraló életforma helyett felvállalták, hogy amit lehet, átmentenek a paraszti kultúrából, és fölemelik a földre hullott zászlót. Példa és igazodási pont a régi salföldiek voltak. A jövevények tőlük tanulták a dolgok nevét és formáját, a szülőföld szeretetét, a vendégbarátságot, a falusi lét lényegét. Megtanulták a földet művelni, állatot tartani, kertet, utcát gondozni. Egyszóval salföldi módra élni.

Ez az, ami idevonzotta a művészeket – mert a paraszt és a művész sok mindenben rokon. Mindkettő szabadfoglalkozású, a maga ura és szolgája. Életét és környezetét maga alakítja, és ezért rajongva szereti. Aki egy romhalmazból saját kezével földi paradicsomot formál, az művész. Salföld minden portája műalkotás.

Ma a falu egy kicsi, de élő közösség. Ünnepségek, közösségi rendezvények követik egymást, és vonzzák a vendégeket, növelik Salföld rajongóinak sok-ezres táborát. És persze a nagy lakomák is, amelyeket Ica néni bora nélkül el se lehet képzelni. Mondják ékszerdoboznak, műparaszt skanzennek, művészfalunak – vállaljuk. Aki beül egy fröccsre a Pajta Galériába, megnézi a faluház kiállításait, a Természetvédelmi majort, a templomot és a kolostort, végigsétál a ragyogó régi-új házak során, majd a dombtetőről körbenézve látja a gondozott tájban legelésző állatok sokaságát, azt mondja: igen... Itt érdemes élni. Ez a falu újjászületett. És talán azok a Salföldről elszármazott gyerekek, unokák is visszajönnek, akiknek szülei, nagyszülei még itt élnek. Bízunk benne, hogy ősük földjén megtalálják boldogulásukat.

Salföld históriája

A Káli-medencében, amelyhez Salföld is tartozik, 900-ban telepedtek meg a honfoglaló magyarok. Kál horka, majd Vérbulcsú nemzetségének volt itt a szállásterülete. Ők az augsburgi csatáig (955) minden nyugati hadjáratban részt vettek. Később Koppány vezér országa ez a föld. Szent István az ő legyőzése után Zala vármegyéhez és a veszprémi püspökséghez csatolta. Fölépültek a falvak és az első templomok.

Salföld területén három falu alakult ki, Ábrahám, Alsó- és Felső-Kőkút, mindhárom templommal. A föld a veszprémi káptalan, illetve kisebb birtokosok kezén volt. Ezek közül az 1000–1300-as években kiemelkedett az Atyusz nemzetségbeli Kőkúti, más néven Köveskúti család. Egyik nevezetes tagja, Sal (Saul) ispán után két végrendelet is maradt fenn, 1221- és 1227-ből. Az ő nevééről nevezték el azt a Kőkút falut, amelyben a családi kastély állt, Salkőkútnak, illetve Salköveskútnak. Ez a mai Salföld.

A nevezetes család, melyben gyakori volt a Sal név, a későbbi oklevelekben Salkőkúti néven is szerepel. Birtoka volt a környéken pl. Révfülöp, Tagyon és Zánka. Valószínű, hogy ők alapították azt a pálos kolostort, amelynek romjai Salföld határában ma is láthatók. A család férfiága 1500 körül halt ki.

Salföld a középkorban. Községünk, Salkőkút az Árpád-házi királyok idején a mainál sokkal sűrűbb faluhálózat része volt. Kicsiny falvak voltak ezek, lakosságuk száz fő körül volt, de mindegyik saját templommal rendelkezett. A földeket egyházi birtokosok (veszprémi káptalan, különféle kolostorok) és helybéli nemesek, illetve jobbágyok birtokolták. Az itteni ősmagyar lakosság túlélte a tatárjárást (1241–42), és virágzó szőlőművelést, állattartást folytatott. A mainál sokkal több volt a megművelt föld, kevesebb az erdő.

Ennek a békés fejlődésnek a török hódítás vetett véget. A mohácsi csata (1526) után kisebb török portyák pusztítottak a vidéken, 1526-ban, 1529-ben és 1532-ben. Salföld sorsa 1543-ban pecsételődött meg, amikor Szulejmán szultán elfoglalta Székesfehérvárt. 1552-ben elesett Veszprém, 1554 novemberében pedig már Tihany és Csobánc várát ostromolták a székesfehérvári törökök. A várakat ugyan nem tudták bevenni, de a Káli-medence falvait, köztük Salföldet is elpusztították. A lakosság rabszolgasorsra jutott vagy elmenekült. 150 évre megszűnt itt az élet, a vidék a végvári harcok frontvonalaiba került, 1683-ban itt vonult át a török főereg Bécs ostromára.

A falu újjászületése. Bár a törököket 1687-ben kiverték a Balaton-felvidékről, a császári seregek pusztításai, majd a Rákóczi-szabadságharc (1703–11) megnehezítették az újrakezdést. Bottyán János dunántúli hadjárata (1705), Csobánc ostroma (1707) mutatják, hogy még nem jött el a béke. Csak 1711 után éledt újra a falu. Néhányan a romok helyére költöztek Kővágóörsről, az 1715-i összeírás ezért mondja, hogy Salföld „lakosai jövevények”. 1720-ban 6 jobbágy- és 1 zsellércsalád élt itt, valamennyien magyarok. Újabb betelepülők mellett, a nagy természetes szaporulatnak köszönhetően a falu gyors fejlődésnek indult. 1781–85 között például 5 év alatt 103 gyermek

született. Az áldott, békés 18. század második felében épültek a ma is álló legrégebbi kőházak és a templom. A község területéhez tartozott Ábrahám puszta – az a falu nem épült újjá –, így Salföld jelentős Balaton-parthoz és nagy szőlőhegyhez jutott.

A 19. században a béke és a virágzás folytatódott. A falu növekedett, házait bővítették, s az ábrahámi, körmici és újhegyi szőlők beépültek présházakkal. 1850 után megkezdődött a kiköltözés a szőlőkbe, mivel a megszorodott népesség nem fért a faluban. Így alakult ki Ábrahámhegy település, amelynek lakosait, mivel Salföldhöz tartozott, a népszámlálások ideszámolták.

Családnevek. Ősiek: Aranyás, Barbély, Bóna, Czilli, Darázs, Deli, Dencsik, Farantal (Frantal), Fischer, Gelencsér, Gellei, Gyarmati, Gyurcsék, Hoffer, Horvát, Kis, Komjáti, Koncz, Kovács, Méhész, Molnár, Német, Orbán, Pap, Ruisz, Sabián, Sipos, Szánti, Székely, Szőke, Takács, Tót, Vajai, Varga, Vidosa, Vincellér.

Újabbak: Bakó, Baracska, Barisa, Bécsi, Bikádi, Csík, Csóri, Egyed, Fazekas, Fodor, Gámper, Gróf, Kálmán, Kila, Kis, Kocsi, Kővágó, Kunsz, Kurdik, Mészáros, Orovicz, Part, Patai, Pem, Piros, Presics, Rosenfeld, Steierlein, Steiner, Stumpf, Szabó, Szövedics, Tar, Tiborcz, Tomojzer, Török, Tusár, Vajda, Vági.

(Jankó J., *A balatonmelléki lakosság néprajza*, Budapest, 1902)

Lélekszám 1828–1890

1828: 293 fő	1863: 401 fő
1830: 360 fő	1865: 340 fő
1841: 396 fő	1869: 487 fő
1851: 396 fő	1880: 503 fő
1858: 400 fő	1890: 613 fő

A község vezetője egészen 1950-ig a bíró volt, akit a lakosság választott. Salföld utolsó bírája, Horváth Ferenc, 1989-ben halt meg. 1867 után, amikor körjegyzőségeket alakítottak ki, Salföld a káptalanfői körjegyzőséghez tartozott.

Salföld a XIX. században. Az 1800-as években Salföld virágzó, fejlődő jobbágyfalu. Lakossága folyamatosan növekszik. Egy udvarban 2-3 család is él, és mivel a belterület nemigen ad módot a terjeszkedésre, egyre többen a külterületekre költöznek. Benépesülnek az ábrahámi szőlők, az Újhegy és Kisörs. A jobbágyfelszabadítás után

a lakosság viszonylagos jómódra tesz szert. Ennek forrásai nem a köves szántóföldek – ezeket 4-6 pár ökörrrel művelik –, hanem a szőlők, a legelőn tartott, száznál több tehen és a halászat. A filoxéra-vész előtt, az 1850–70-es években Salföld határában terem a legtöbb bor az egész Balaton-felvidéken, itt a legnagyobb a szőlőterület. A szőlő mellett a szépen művelt rétek és legelők, valamint a kékkúti út mentén kialakított káposztáskertek biztosították a szaporodó lakosság megélhetését.

Betyárok Salföldön. 1837. február 22. Nagy Pál szolgabíró jelentése – Salföldi rablás:

Pap István 59 éves gazdálkodó, felesége Horváth Anna 50 éves, fia István 24 éves, szolgagyerek Bódis Mátyás 16 éves. Este 8 órakor gyertyafénynél együtt volt a ház népe. Holics és Graff súlyosan bántalmazták őket. Harapófogóval csipkedték, az asszony hónalját gyertyával sütögették. Grafi kését fente, hogy a gazda lábát megnyúzza. Azt a 3500 Ft-ot keresték, amit Somogyi úr adott át neki, bizonyos árvák gyámja lévén. De ezt a pénzt kiadta kamatra. Mutatta az adósleveleket. Elvitték a lovaikat, melyek 8 hét múlva kerültek vissza, a kocsi és az új szerszámok nélkül. Id. Pap Istvánt úgy megverték, hogy két hétig úgy etették.

Graff Ádám, Lakat Miska és Holics György elfogásáról:

A Marcal bozótjában nyomták el őket. Holics egy pandúrkáplárt agyonlőtt és elmenekült. De néhány nap múlva egy rendeki ember elárulta búvóhelyét, körülfogták, s mikor látta, hogy nem menekülhet, öngyilkos lett.

Lakatot és Grafit 1837. február 28-án $\frac{1}{4}$ 8-kor halálra ítélték. A szentségek felvétele után $\frac{1}{4}$ 11-kor az ítéletet végrehajtották.

(Zala megyei levéltár, XXXII. 9., Fülöp István hagyatéka)

Salföldi honvédek 1848–49. Bóna István, Horváth István, Koncz István, Kovács Imre, Kovács István, Kozma János, Méhész Antal, Molnár Gyula, Tóth Pál, és Kisörsről Vizeli József.

Salföld 1890-ben. „Salföld kisközség, hozzá tartoznak Ábrahám és Aligvár puszták, 127 házzal, 613 lakóval, 2483 kat. hold területtel. Utolsó postája Kővágóörsön, utolsó távíróállomása Badacsonytomajban van. Birtokosa Csígó Pál.

Nemzetiségi tekintetben egységes, mind a 613 lakója magyar. Vallási tekintetben 577 római katolikus, kik leányegyházát képezik a győri káptalan patronátusa alatt álló káptalanotói anyaegyháznak, mely a XIV. században keletkezett, s anyakönyveit 1747 óta vezeti. Az ev. reformátusok száma 5, az ágostai hitvallásúaké 16, azok a köveskáli, ezek a kővágóörsi, míg végül a zsidók – 15-en – a tapolczai anyaegyházhoz tartoznak.”

Salföld gazdasága 1890-ben. 421 hold szántó, 4 hold kert, 168 hold rét, 327 hold legelő, 153 hold szőlő, 121 hold parlag szőlő, 53 hold erdő, 44 hold nádas = összesen 1347 hold, ezen 199 család gazdálkodott. Nem művelt terület 56 hold, az összerület 4%-a, ez azt jelenti, hogy a Balaton két partján a salföldi volt a legjobban művelt határ.

SZŐLŐ: 1873-ban Salföldnek 304 kat. hold szőlője volt, amelyen évi 5740 akó fehérbort termeltek. Az 1880-as években a filoxéra a szőlőt kipusztította.

GYÜMÖLCSFA: szilva 2563, meggy 755, alma 650, őszibarack 976, eper 391, dió 430, körte 412, cseresznye 430, kajszi 258, mandula 85, gesztenye 7 = összesen 6957 db gyümölcsfa.

ÁLLATOK: marha 291, ló 7, kecske 1, sertés 312, juh 471, baromfi 1258, méhkas 23.

HALÁSZAT: A salföldi part helynevei: Határszél, Helyülés, Dencsik szölleje alja, Böki itató, Kocsiszöllő alja, Förödőnél, Búbeleje, Sédtorok.

(Jankó J., *A balatonmelléki lakosság néprajza*, i. m.)

Az egyházközség. Salföldön nem volt önálló plébánia, hanem Káptalanantóti leányegyháza (filiája), az ottani pap egyben Salföld plébánosa, lelkipásztora is. Eltartását plébániai földek szolgálták. Ezek nagyrészt Tótiban feküdtek, és az ottani hívek művelték őket. Salföldön nem volt földje a plébániának, Kékkúton azonban igen, és azt a salföldiek művelték. 1755-ben ez egy kis káposztáskertből és egy 2 kocsi szénát termő rétből állt. Kezdetben a kékkúti ásványvíz is a plébániáé volt, ezt azonban 1806-ban elcserélte.

A salföldi hívek adtak a plébánosnak évi 2 öl fát és – mivel a papi tized már megszűnt – évi 45, 58 Ft-ot, a káplánnak évi 16 Ft-ot.

KOMÁROMI ANDRÁS 1951-től 1958-ig lakott Salföldön mint a község és Kékkút önálló lelkésze, Salföldön azonban plébánosnak nevezték. Ez a legvadabb egyházüldözés korszaka volt. A járási kommunista pártvezetés és a helyi tanácselnök, Vörösné mindent megtettek azért, hogy a papot a faluból elűldözzék. A tanítóknak előírták, hogy figyeljék, jelentést írjanak működéséről, és a gyerekeket a templomba járástól, ministrálástól eltiltsák. Utóbbi nem járt sikerrel. A község az üldözött Komáromi atya mellé állt, és soha olyan buzgó vallásos élet Salföldön nem volt, mint az ő idejében. Komáromi András a templom mellett lakott, a Fő utca 4. számú házban. Jövedelme nem volt, szinte nyomorgott, a beszolgáltatásokkal sanyargatott, ugyancsak szegény hívek etették. Sokszor jöttek érte bőrkabátos ávósok, ilyenkor a kertek alatt elmenekült, és a faluban elbújtatták. Steiner Károlyt, aki kiállt mellette, az ávósok elvitték. Ugyancsak elvitték a badacsonytomaji rendőrségre a templomba járó lányokat. Bántották és megfenyegették őket, hogy ne merjék a papot segíteni. Ekkor törték össze a falu közepén álló kőkeresztet. 1956 után a hatóságok elérték, hogy Komáromi Andrást elhelyezzék egyházi elöljárói. Salföld egyetlen plébánosa 1958-ban elhagyta a községet, amelynek lelki ellátását átmenetileg a kővágóörsi papra bízta, majd újra Káptalanantóti leányegyháza lett.

Az iskola. Az 1780-as években már volt iskolája Salföldnek. A temetőben ma is látható Rácz János iskolamester sírköve, a következő felirattal: „Itt nyugszik Istenben boldogult Rácz János salföldi iskola mester. Meghalt életének évében febr. 14. 1847. Béke hamvainak. Emelte özvegye, Bakos Erzsébet.”

Az iskolamesterek az egyházközség alkalmazásában álltak, és többségük kántor és harangozó is volt. Kevés fizetésük mellett egy kis földet is műveltek, állatokat tartottak. Tanítás többnyire csak télen folyt, de akkor délelőtt és dél-

után is. Ebédre a gyerekek hazamentek. A vasárnap, és az egyházi ünnepeken kívül heti egy nap vagy két fél nap szünet volt, a nyári szünet pedig Szent Mihálytól Mindszentig tartott.

Az iskolaépület – egyben a tanító lakása – a templomkertben állott. Ez a 20. század elején már nem tudta befogadni a nagyszámú gyereksereget. Az új iskola 1930-ban épült, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter iskolaprogramja keretében. Az építkezéshez kölcsönt kellett felvenni, ezt az adósságot még évekig törlesztette a salföldi egyházközség. Az új épületben is egyetlen tanterem volt, ebben tanult összevonva mind a hat, később nyolc osztály.

1952-ben a tantermet kettéválasztották, az alsó négy osztályt külön pedagógus tanította.

Salföld tanítói az új iskolában

Szabó János

Riedli Viktor

Németh József – 1950–56

Varga Margit – 1952–56

Vasvári László – 1956–76

Az iskola kitűnően ellátta feladatát. Amellett, hogy helyben, a szülőkkel és a plébánossal együttműködve nevelték az ifjúságot, a tanítók szervezték a község kulturális életét: színdarabok, énekkar, majálisok, bálók.

Végzetes csapás volt a községre, amikor a badacsonytomaji tanács az iskolát 1976-ban bezárta, tetőzetét lebontatta. A gyerekeknek ezután busszal kellett utazniuk: az alsósoknak Ábrahámra, a felsősöknek Tomajra. A fiatal családok, az óvodát és iskolát követve, sorra elköltöztek a faluból. Az iskola bezárása volt az egyik fő oka Salföld elnéptelenedésének.

A Rákosi-korszak. A hősi halottak és hadifoglyok nagy száma ellenére Salföld békés életét nem a háború, hanem a rá következő kommunista uralom rendítette meg. Az 1950–1990 közötti 40 esztendő alatt a falu a virágzásból a teljes elnéptelenedés közelébe jutott.

1950-ben az egész Balaton-felvidéket Zalától Veszprém megyéhez csatolták, és bevezették a tanácsrendszert. Leváltották a bírót, Horváth Ferencet, a házát elvették, és abban rendezték be a tanácselnök, Vörös Józsefné lakását és irodáját. (Ez a jelenlegi orvosi rendelő.) Ő a kommunista párt és a tapolcai járási tanács parancsait teljesítette. Megkezdődtek a kegyetlen beszolgáltatások, az egyéni- leg gazdálkodó parasztok megfélemlítése. Ennek egyik megnyilvánulása: a falu közepén álló kőkeresztben Jézus alakját a párt megbízásából vasbunkóval összetörték, az 1989-ig csonkán állott. A tehetősebb embereket kinevezték kuláknak, üldözték, megalázták és mindenféle kitalált címen megbüntették.

Aligvárt államosították, és a Csigó-birtokon a volt cselédekből megalakították a Petőfi Téeszcsét. Ennek elnöke Molnár István, majd Kila István lett. A tagok 1 hold háztáji földet kaptak. Kellő felszerelés híján, és mivel a járási hivatal írta elő, hogy mikor mit kell csinálni, a téeszcsé gyorsan csődbe jutott. Vízvári Károlyt rendelték ki Pestről elnöknek, majd hozzácsatolták a Kővágóörsi Termelő Szövetkezethez.

Sok fiatal elmenekült a faluból, mások elmentek az iparba, vasúthoz, bányába dolgozni. De a falu megtörése nem sikerült, az önálló gazdák átvészelték az ötvenes éveket.

1956-ban egy ember betörte a Tanács ablakait, és meg akarta verni a hivatalsegédet. Erőszak nem történt.

A téesz-szervezés. Ami Rákosinak nem sikerült – a parasztság felszámolása –, azt a Kádár-korszak megvalósította. 1959 tavaszán indult meg Salföldön is az agitáció, majd az erőszakos téesz-szervezés, a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Ennek fő irányítója Dr. Nagy József tapolcai járási párttitkár volt. Raposa Gyula ábrahámi tanító és Oláh Ferenc agitálta az embereket, majd messziről hozott munkások, bányászok, a badacsonyi állami gazdaság emberei érkeztek teherautókkal. Megszállták a falut, zaklatták a lakosokat, otthon és az utcán. Főhadiszállásukat a Tanácson rendezték be. Ide vitték egyenként a gazdákat, s addig verték és fenyegették őket, amíg alá nem írták a belépési nyilatkozatot. A megalakult termelőszövetkezet elnökévé a Pestről hazajött Szőke Gézá tették meg.

Az erőszakos alapítás ellenére, ezt a kis téeszt lassan megszokta, magáénak tekintette a község. Szőke Géza sokat ügyeskedett, gyakran etette-itatta Dr. Nagy Józsefet és a járási elvtársakat a falu érdekében. Családi hangulatú zárszámadások, vidám bálók zajlottak a hatvanas években.

Kezdetben Aligvárbán rendezkedett be a téesz-központ, majd felépült a falu szélén a major, mivel Aligvárbán nem volt villany. Ott egy ideig marhákat tartottak, de mivel az épületeket nem gondozták, azok a hetvenes években romba dőltek.

A hatvanas években épültek meg az Aligvárból kiköltözött családok új házai, az ÁFÉSZ-bolt, és a korábbi üzletből kultúrház lett.

A salföldi téesz taglétszáma 1965-ben 83 fő volt. Ekkor a lakosság 70%-a mezőgazdaságból élt. Területe 630 katasztrális hold, ebből szántó 246 kat. hold. Szarvasmarha-állománya 1965-ben 72 db, ehhez jöttek a háztáji, magántulajdonban lévő tehenek.

A bánya. E viszonylagos virágzás közben olyan folyamatok indultak, amelyek végzetesek lettek a falura nézve. A Dunántúli (korábban Országos) Érc- és Ásványbánya Vállalat kisörsi üzeme kőüzójában elpusztította a Kőtenger nagy részét, és bekerítette Kisörsöt, elűzte onnan a lakosságot. Az itt dolgozók közül sokan szilikózist kaptak. A bányagépek zúgása, a szállító teherautó-oszlopok dübörgése, a por- és olajszennyezés megszokott velejárója lett a falu életének. A legjobb legelőket és az alsó kerteket a bánya kisajátította. A falu alatti bányaművelés elszívta a vizet a kutakból, amelyek vize nitráttal szennyeződött. Ok: az alacsony vízállás és a növényvédő mérgek tömeges használata, a szivárgó emésztőgödörök és a mosószer.

1973: összevonás. 1973-ban központi párthatározat vetett véget a falu és a helyi téesz viszonylagos önállóságának.

A kis téeszeket óriási gazdaságokba vonták össze, melyek vezetőit felülről nevezték ki. Salföldet a nemesgulácsi „Badacsony Mezőgazdasági-Ipari Szövetkezet”-be olvasztották – vigaszul Szőke Géza volt egy ideig az alelnök –, amely

távoli külterületként bánt Salfölddel. Az egykori gazdák bér munkások lettek, a gazdaság működésébe nemhogy beleszólásuk, de még betekintésük sem lehetett. Buszokkal szállították őket távoli munkahelyekre, idegen parancsra.

A „Településfejlesztési koncepció” rendelkezései szerint megszűnt a helyi Tanács. Salföld Badacsonytomaj nagyközség társközsége lett. Az ottani közös Tanács kizárólag Tomajt és a Balaton-partot fejlesztette. Nyíltan kimondták: az olyan „hát-térközségek”, mint Salföld, szerepe megszűnt, kihalásra vannak ítélve. 1976-ban bezárták az iskolát. A gyerekeknek Ábrahámra és Tomajba kellett busszal utazniuk. A fiatalokat mindez arra kényszerítette, hogy elköltözzenek a faluból.

Lélekszám 1890–1990

1890: 613 fő
 1910: 722 fő
 1920: 708 fő
 1930: 792 fő
 1941: 727 fő
 1949: 757 fő
 1960: 272 fő
 1970: 243 fő
 1980: 165 fő
 1990: 77 fő

1950-ig Salföld lakosságához számítottak a külterületek: Ábrahámhegy (Ábrahám-pusztá, Ábrahám szőlők), Kisörspusztá, Újhegy és Aligvár. A külterületeken együttvéve többen laktak, mint bent a faluban, amely 300 főnél többet nem is tudott befogadni. 1950-ben Ábrahámhegyet és Kisörst leválasztották Salföldről.

Elvándorlás. A *Veszprém Megye helytörténeti lexikona* (1988) szükségesnek látja kiemelni, hogy „Salföld ma kisebb, mint 1785-ben volt”, és „jelentős a faluból az elköltözés”.

Az elköltözés már a téesz-szervezéssel megindult, de a falvak összevonása, az iskola megszüntetése, és az a hangos propaganda, hogy a falunak nincs jövője, megtette a maga hatását. Ezt fokozta, hogy a bánya elvette a földeket, elszívta a vizet, nem volt ivóvíz, a tejet Kékkútra kellett átvinni, stb. Ugyanakkor a Balaton-parton kedvezményes parcellázás, kedvező építési kölcsön vonzotta a fiatalokat, és csábosan modernnek tűntek Tapolca és Nemesgulács betontelegei is.

1985-ben enyhült a politikai nyomás, feladták a falurombolás programját. Helyi eredmények voltak, hogy a vizet a Tanács és a bánya bevezette a faluba, s elöljárókat neveztek ki a tanácstagok közül. Salföld elöljárója Kovács József-né lett.

Addigra azonban már a fiatalság nagy része elköltözött.

A bebírók. Az üresen maradt, romos, öreg házakat eladták olyan városiaknak, akik pihenésre vágyva a zajos Balaton-part helyett a csendes faluba kíváncskoztak. Salföld 69 házából 1973-ban három, 1994-ben 36 új tulajdonosoké.

1994-ben az állandó lakosok száma 82, ebből őslakó 66, új 16 fő. A nyaraló bebírók száma 88, tehát összesen 170-re tehető a lakosság. Salföld, kicsisége dacára, nem kihaltó, hanem élő közösség.

A gyors bevándorlás kezdetben kisebb súrlódásokat okozott. Előfordult, hogy a városiak idegenként viselkedtek, zajos mulatságokat tartottak, és időbe telt, amíg a köszönést megtanulták. Az őslakók egy része gyanakodva fogadta a jövevényeket, és azt hitték, hogy azok lenézik a falusiakat.

Az idő azonban megmutatta, hogy aki ide jön, az szereti Salföldet, és miután mindenkit megismer, beilleszkedik a közösségbe. A bebírók szépen helyreállították az elhanyagolt házakat, és részük volt abban, hogy a falu képe a nyolcvanas évek közepétől elkezdett megújulni. A csökkenésnek 757-ről 272-re ez az oka. A házak száma 235-ről 73-ra csökkent.

Már évek óta egyik fő célkitűzésünk, hogy a vidéki létformát, az aprófalvak életét, hangulatát a Facebook segítségével közelebb vigyük a városban élő közösségekhez. Meg akarjuk mutatni, hogy vidéken is van élet, nem is akármilyen. Salföld egy igen különleges színfoltja a Balaton-felvidéknek. Ezt bemutatva, képekkel és leírásokkal illusztrálva dolgozunk azon, hogy minél többen megismerjék a települést, és kedvet szeretnének csinálni a térségbe történő letelepedéshez.

Az oldalunkat közel tízezer fő nézi hetente. Salföld életének, mozzanatainak bemutatása sorra hozza az érdeklődőket. Nemcsak a térségben vagy Magyarországon ismernek már bennünket, hanem a világ számtalan pontján, Új-Zélandtól egészen Los Angelesig. Egy közösséggé formálódik lassan a Salföldért rajongók tábora, amit remélhetőleg a településünk hasznára tudunk fordítani.

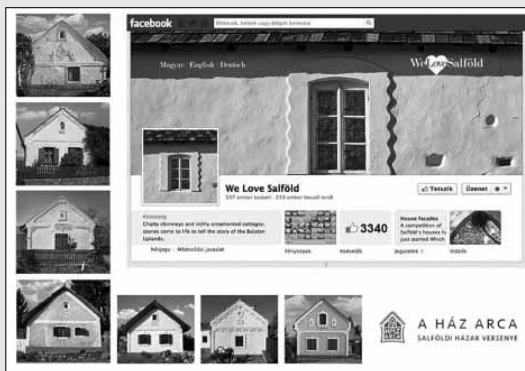
Két jelentős kampányunk volt eddig a Facebookon. Egyik a *Salföldi Kémények Versenye* – amely Salföld építészetének egyik érdekes elemét, a kéményeket mutatta be. A másik, szintén építészeti téma a salföldi házak homlokzatainak bemutatása volt, címe: *A ház arca*. Erről mellékelek egy képet is.

Röviden ezt tudnám a Facebook-tevékenységünkről írni. Az oldalt hárman szerkesztjük: Kurcz Orsolya, Kurcz Lőrincz és jómagam, Petrovics Miklós.

A webcímünk: www.facebook.com/welovesalfold

Az oldal címe: We Love Salföld

(Az oldal címe azért született angol todalékkal, mert fontos számunkra, hogy külföldieket is megszólítsunk. Ezért a cikkek jelentős részét angol fordításban is közöljük.)

Mintha mindig ott lett volna

Petrovics Miklós beszélgetése szüleivel

A Balaton-felvidék központjában, Salföldön már 21 éve él Kúti Mária és Petrovics László építész házaspár, akiknek két és fél évtizedes munkája nemcsak Salföld megújulását jelenti, de a Káli-medence és térsége hagyományos építészetének újjá-születését is. Salföldről, a Káli-medencei kis falu átalakulásáról, az elmúlt negyven évről és építészeti tevékenységükről mesélnek.

Az építész házaspár hosszú és gazdag életpályával bír. Petrovics László sokoldalú építészeti munkássága nemcsak Salföldhöz kötődik. Nagy ipari beruházások, a tapolcai mosoda, a szerencsi vár belsőépítészeti terve, a Szezam Bazár hálózat, rengeteg családi ház tervezése az ő szaktudását és fantáziáját dicséri. Petrovics László és Kúti Mária a kezdetektől fogva magasra tette a mércét.

Petrovics László: A háború alatt születtem Budapesten. A „Kisképzőben” festő szakon végeztem, majd díszletező voltam a régi Nemzeti Színházban, a Blaha Lujza téren. A család nyomására rendes polgári foglalkozást választottam, az Iparművészeti Főiskola (ma MOME) belsőépítész szakán végeztem 1968-ban, majd a Műegyetem és az Építőművész Szövetség fiatal építészeknek kiírt pályázatán felvételt nyertem, és bekerültem a Mesteriskola 2. ciklusába. A kiválasztott építészek komplex képzésben részesültek. Hét év építészképzés után az Ipartervben kezdtem el pályámat, majd '75-ben jelentkeztem az orenburgi gázvezeték építésére, és mint a tervezőcsoport vezetője három évet töltöttem az akkori Szovjetunióban, a mai Ukrajnában. Kerek képet alakítottam ki a vidéki orosz létről, a megnyomorított, szegénységben sínylődő emberek hétköznapijairól. Hazatérve szakítottam – Magyarországon elsőként – a tervezőiroda munkatársi státusával, és főállású szabadúszó vállalkozó építészként folytattam a pályámat.

1979-ben több nagy fordulat állt be az életemben. Amellett, hogy felmondtam, meg is házasodtam, és a régi álmom is teljesült: megvettük a Balaton-felvidéki Salföldön mostani otthonunkat, egy régi műemlék parasztházat. A ház vásárlása új utat nyitott meg építészeti munkámban. A népi építészet felé fordultam. Pontosabban, a Balaton-felvidék lepusztult, elhanyagolt állapotában is fenséges tája, a szocializmus nemtörődöm, a múltat idéző értékeket hordozó épületek lerombolása láttán fogalmazódott meg bennem a tenni akarás, amikor feleségemmel első nyaralásunk alkalmával kerékpártúránkon felfedezni indultunk a Káli-medencei falvakat.

Kúti Mária: Igen, valóban így történt. A hetvenes évek közepén főleg fővárosi értelmiségiek kezdtek el házakat vásárolni a környéken nyaralónak. Az úgynevezett „másként gondolkodók” egymásra találtak. Nyáron elszórtan programokat is szerveztünk. Például a *Káli Bált*, vagy a kisörspusztai augusztus 20-i Olimpiát. Az ide „dezertált” városi értelmiségiek – képzőművészek, filmesek, költők, írók, zenészek – aktív táj- és építettörökség-mentésbe kezdtek. A tsz idők alatt majdnem elnéptelenedett falvak elhagyott házai új gazdára találtak. Egyre-másra újultak meg a romos, beomlott tetős parasztházak és a módosabb házak, kúriák. A felújítások során bizonyos új funkciók – például nappali, konyha, fürdőszoba, dolgozószoba, műterem – behozatala mellett tiszteletben tartották az eredeti anyagok használatát. A tömeg-forma egységének léptékét kordában tartva újultak meg az épületek.

P. L.: Salföld a hetvenes években háromutcsás zsákfalú volt, akkor még nem készült el az elkerülő út. A homokbánya teherautói a felismerhetetlenségig kátyús bekötőúton jöttek-mentek. A teljes feladás jelei mutatkoztak a falun. Elhagyott házak, poros, földes utak. Az épületállomány vegyes képet mutatott: a hatvanas évektől folyamatosan divattá váló modernizálás „áldozatává” váltak a régi típusú, úgynevezett hossz házak. Megtalálható volt itt az 1800-as években épült ház szinte változatlan formában: alacsony belmagasság, nádtető, apró ablakok, szoba-konyha-istálló alaprajzzal, déli tájolással, de ugyanilyen régi ház cseréptetőre, verandásra átépítve is. Egyetlen új ház épült abban az időben, a vegyesbolt, a szocialista idők minden jegyét magán viselve: a sivár, lebutított tömegalakítás, rossz minőségű anyagok, előre gyártott nyílászárók, szürke kőporos vakolat, palafedés stb.

Az átalakított házak nádtetősből cserép- vagy palafedést kaptak. A macskalépcsőt, vagy népies nevén csipkefalat lebontották, kontyolt tetőre építették át. A bejárati „kódos állás” helyére zárt, üvegezett veranda épült. Előfordult a nyitott tornác teljes elfalazása, eltüntetése. Nemrég bukkant elő a Kossuth utcában egy gyönyörű oszlopos-boltíves tornác. A házat úgy átalakították, hogy nyoma sem maradt a nemesi épület boltozatos helyiségeinek, a fafödémeket alulról nádállal eltakarták, majd levakolták. A bontási munkák során bukkantak elő az oszlopok, fülkék, a szabad kémény stb. Jellemzően megmenekültek a mindenható modernizálás lepusztításától a pajták, ólak, pincék, egyszóval a melléképületek.

Meg kell említenem a nitrátos vizű kutakat. A vezetékes vizet csak 1982-ben vezették be. A homokbánya ma is üzemel a kisörsi oldalon, középkori módszerekkel, külszíni fejtéssel szennyezi, teszi tönkre a mára már védetté nyilvánított tájat, amelynek egy részén egykor virágos mezők, szántók, apró tavak voltak.

Annak ellenére, hogy nem sok jövőt jósoltak a falunak, a Salföld megmaradásáért elindult néma küzdelem meghozta az eredményt. A nyolcvanas években egyre többen, a kilencvenes években már sokan vásároltak ingatlant a faluban. Kezdetben a kispénzű értelmiségiek nyaralónak, később már a tehetősebb réteg is megjelent, majd a rendszerváltás után a külföldiek is. Az építész szerepe, felelőssége nagy súlyt kapott. Ritka lehetőség adódott: egy pusztulásra ítélt falut újraéleszteni, élhetővé válásán lépésről lépésre dolgozni. A falu – mely később otthonunkká lett – arculatát olyan mértékben alakíthattuk, amilyenre még ál munkában sem gondoltunk Marikával. Megsokasodott a mun-

ka, sorra jöttek a megbízások. Én a kreatív tervezésből vettem ki a részem, Marika dolgozta ki részletesen a terveket. Egyre több szállal kötődtünk Salföldhöz. 1995-ben úgy döntöttünk, hogy végleg ideköltözünk.

K. M.: Legkisebb fiunk ekkor még általános iskolás volt. A badacsonytomaji iskola kitűnő tanítói, tanárai keze alatt megérett a „kisképzős” gimnazista életre, majd elvégezve a Magyar Képzőművészeti Egyetemet, tervezőgrafikusként és képzőművész tanárként diplomázott, ma már a szakmájában sikeres munkát végez. Mi pedig építészként dolgozunk kétszemélyes építészműtermünkben.

De ejtsünk inkább szót a tájvédelemről, a nemzeti park létrejöttéről, a falukép, a hagyomány, az építészeti örökség védelméről. A hetvenes években megalakult Káli-medence Baráti Társaság tagjaként nagy örömmel üdvözlöttük a Balaton-felvidéki Nemzeti Park létrejöttét. Munkánk során mankó volt a nemzeti park, mumus az építészeti felügyelő, ha a megbízónk olyasmit szeretett volna, ami nem tájba illő.

P. L.: Volt olyan megbízónk, aki tiroli házat akart építeni a Káli-medencében. Természetesen színes homlokzatfestés, műanyag stb. szóba sem jöhetett. Szerencsére, amikor a falu helyi építési szabályzata készült, az önkormányzat kikérte a véleményünk. A feladatok sorra jöttek. A megépült házak voltak az ajánlóink, így sok megbízás talált meg minket. Salföld 100 ingatlanából 25 házhoz van közünk. Úgy, hogy vagy megépült, vagy kész terv vár a megvalósításra. Például a valahai egyházi iskola épülete, a Faluház, vagy az önkormányzati apartmanok kialakítása is ilyen.

Amire megpróbáltam nagyon odafigyelni a tervezés során, az a falukép megtartása, valamint hogy a léptékváltás ne legyen drasztikus. A tetőtér-beépítés a maximum 45°-os hajlásszöggel nyilván tömegnövelő hatással van, továbbá a térdfallal való játék az arányok megkomponálásában nagy szerephez jut.

Első salföldi megbízónk egy Németországból hazatelepülő fotóművész volt. A ház tömegének, formai megoldásainak tervezésében szabad kezet kaptunk, tehát a tájba illősséggel nem volt gond. A belső tereket viszont abszolút maira, kicsit minimálra gondolta. Megbízóm később jó barátom lett. Érdekes módon ez gyakran előfordult másokkal is. A telek későbbi, új gazdája egy fürdőházal és egy bio-tóval bővítette a funkciókat, tiszteletben tartva az ingatlan múltját.

Legkedvesebb házam a Petőfi utca 4. Jelentéktelen, építészeti értelemben értéktelen, az ötvenes években modernizált lakóház volt. A főfalazata jó állapotú terméskő, szerkezeti szempontból megfelelő. Mivel megbízónk, Solymosi Zoltán állandó lakásként kívánta feleségével birtokba venni, ennek megfelelően alakítottuk ki az alaprajzi elrendezést. Az épület tömegét tűzfal beiktatásával, boltíves-oszlopos, nyitott verandával kicsit megmozgattam. A nyugati, udvari épületvégen pedig egy kellemes kvaterkázóhelyet terveztem, sütő, főző, bográcsozó funkciókkal. A pincelejárót átterveztem. A fehér, meszelt falak, vakolatkeretek, a tulipános vakolatdísz, a ház szimbóluma, az egyedileg tervezett kémények, a sutulásos technológiával készült nádtető, a terméskő kerítés és kapuzata teszik egyedivé, szerethetővé és Balaton-felvidékivé az épületet. Mária rengeteget segített ebben a munkában. Megbízónk egyébként Londonból

hazatelepült világhírű balettművész és angol felesége, akivel szintén jó barátság alakult ki.

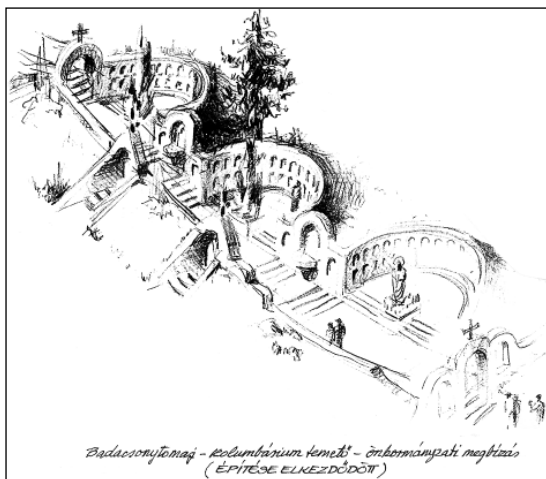
K. M.: Ismert tény, hogy nemcsak Salföldön terveztünk házakat. A Balaton-felvidéken sok helyre lakóházat, sportlétesítményeket, szakrális épületeket is terveztünk, mint például Ábrahámhegyen a Szent István-kápolna a temetőben. Laci, inkább te beszélj erről!

P. L.: Építészeti mottóm: *„Mint-ha mindig ott lett volna”*. Salföldön

az épületek negyedét mi terveztük. Sok építész szívesen lenne a helyünkben, hiszen ez nem mindennapi történet. A gondviselés ajándéka volt az említett temetőkápolna tervezése, nem sokkal a felnőtt fiam elvesztése után. Szerettem a badacsonytomaji temető kolumbáriumos részének tervezését is. Sok-sok kémény is az én kezem munkája. Kemencék, kandallók, kerti sütők, szalelik, azt mondják, hogy mind igazi gyöngyszemek. Számomra inkább kedves munkák, melyeket örömmel csináltam.

Hogy lezárjam ezt a hosszú nyilatkozatot, talán arra kellene kitérnem, hogy milyennek látom

Salföld jövőjét. Élhető, lakható falu lesz, vagy véglegesen nyaralófaluvá válik? Nehéz kérdés. Jelenleg a világon megfigyelhető folyamat Salföldet sem kerüli el: az előregedés viccesen luxus nyugdíjas nyaraló falujának nevezik Salföldet. Ez szomorú. Jó lenne gyerekzsivajtól hangos faluban élni, kakaskukorékolásra ébredni. Ez a mostani fiatal generáció célja kell hogy legyen.

Születésnap ajándék

Közel tizenegy éve, hogy engedve a családi és baráti rábeszélésnek, tágabb körben ünnepeltem meg 60. születésnapomat. Az igazság az, hogy csak test-lássék berzenkedtem ellene, merthogy hátha az lesz az utolsó... Az időjárás is kedvemben járt: a határtalan, csillagrögös égbolt megtestesült örökké-

valóságként borult fölénk. Fiam hegedűn kísérte a köszöntőt, s hosszú életet kívánó dallamai fénycsóvát húztak az éjszakában. Augusztust írtunk, a természet tűzijátékainak hónapját.

A vendégek érkezése eszembe juttatta a két évvel azelőtti krakkói ceremóniát, amikor főkonzuli küldetésem lejártával búcsút vettem dél-lengyelországi ismerőseimtől, barátaimtól, akik virágcsokrokkal és ajándékokkal halmoztak el. A szó szoros értelmében.

Hatvanadik születésnapomra Petrovics Miklóstól különös feszületet kaptam. Íróasztalomon őrzöm – így szívdobbanásnyira tőlem. A huszonkét centiméter magas, négy centi széles, két centi mélységű kőtömböcskét mintha a szentföldi szikla-sír falából hasították volna ki. Rajta a megfeszített *Fém-Krisztus*. Majdhogynem beleolvadva a sziklatömb szürkeségébe,

amelyen bizonyára a korona tövisvesszői hagytak göcsörtös nyomokat. Az időmarta kődarab maga a szenvedés – elérhetetlen magasságában bronzcsillanású aggodalom. Értünk. És bár kitárt karokkal a mennyekbe emelkedne, velünk marad. Vele... Vele... Velem...

Petrovics Miklós *Fém-Krisztusa* már több mint egy évtizede vigyázza munkámat, s egyben jelzi megalkotója művészi pályájának kezdetét. Magasra tette önmagának a mércét. Bízom benne.

– ki –

Török László

A Pajta Galériáról több szólamban

A Pajta Galéria 25 évéhez

*„A kép tehát nemcsak villanás, amit
rögtön el lehet felejteni, de esemény
is. Ereje nem abban van, hogy igaz,
hanem hogy elképzelhető. Az elkép-
zelhető kép semmivel sem kevesebb,
mint a végiggondolható gondolat.”*

Csoóri Sándor

1989-ben ünnepelte az egész világ az egyetemes fotográfia 150 éves évfordulóját. Talán ezért is döbbsentette meg a magyar fotóstársadalmat a Váci utcai Fotóművészeti Galéria egyik pillanatról a másikkra történő bezárása, ami óriási hiányt jelentett a szakma hazai és nemzetközi megismertetésében. Hiszen mind a saját nemzedékem, mind a fiatalabb generáció munkái iránt komoly nemzetközi érdeklődés mutatkozott, éppen a galéria működésének hála, ahol Gera Mihály plurális vezetése a fotográfiai műfajok egyenértékű megjelenítésével a másféle fotográfusi gondolkodókat is helyzetbe hozta. Ehhez fontos megemlíteni John Szarkovszky terminológiáját is. Szerinte kétféle fotográfus van: az ablakosok és a tükrösök. Az előzőkön a fotóriportereket, szociofotósokat, dokumentum- és természetfotósokat értette. A tükrösök táborába sorolta a kísérletező fotográfusokat. Azokat, akik a nagyvilágból képesek megteremteni és működtetni a saját önálló kis világukat. Hasonló koncepciója lehetett Tímár Péter fotóművésznek is, aki az MFSZ főtít-káraként kidolgozta és megvalósította a szövetségben belül az alkotócsoportok rendszerét. Így alakult meg az Első Alkotócsoport is 1990-ben, amelyet először prof. Beke Lászlóval közösen, utána egy évtizedig egyedül vezettem. Amikor 1991-ben Düsseldorfban Kodak-díjat kaptam, döntöttem el, hogy a Fotóművészeti Galéria megszüntetésével járó hiány mérséklésére a Káli-medencei Salföldön lévő pajtámban kiállítási környezetet hozok létre. Ez megtörtént 1991 júniusában, és a Pajta Galéria azóta is működik – az idén lesz negyed évszázados. Már több éve itt élek a falu számos művészeivel együtt, és télen-nyáron nyitottak vagyunk a fotóművészet iránt érdeklődők számára. A galéria gyűjteményes kiállítása a magyar fotográfia hatvan tükrös alkotójának több mint száz képét mutatja be, mintegy hatvanéves időintervallumban. Három éve ugyanitt létrehoztam a Gábos Kálmán-emlékszobát, ahol elhunyt barátom emlékére változó tematikájú kamara-kiállításokat rendezek. Itt élem őszikéimet, és igyekszem egy jó pár befejezetlen fényképeimet ebben a csodálatos környezetben ezüstalapú hordozóra menteni.

Zárszó: „Ha tudnám, hogy miért fotográfálok, akkor nem lenne szükségem kamerára.” (Ismeretlen fotográfus)

Kincses Károly

Európa egy darabkája a Káli-medencében

25 éves a Pajta Galéria

Salföld Budapesttől mindösszesen 165 kilométer, de nekünk ennél kicsit távolabbról illene kezdenünk a történetet. A szocializmus utolsó éveiben vagyunk. Aki akkoriban járt egyetemre, miként én is, az a művelődéspolitikai szemináriumokon azt tanulta, hogy a kultúra nem áru. Kicsit később már ezt – az amúgy pusztán a szocializmusnak a kapitalizmussal szembeni ideológiai felsőbbrendűségét deklarálni hivatott kifejezését – úgy fordítottuk le a gyakorlat nyelvére, hogy a kultúra ugyan nem áru, de pénzbe kerül. Ma már senkinek nem jutna eszébe, hogy a kulturális termékekhez való hozzáférés alanyi jogon ingyenes kéne legyen. Ennyit fejlődtünk azóta.

De nem is ez a lényeg, hanem e mondat egynémely következménye. Ha a kultúra nem áru, akkor a kulturális termékek sem azok, például szimbolikus áron vásároltunk könyveket, 3 Ft volt az Olcsó Könyvtár egy-egy könyve, de egy regény sem került 65 Ft-nál többbe, s a legvastagabb fotóalbumokhoz is hozzá lehetett jutni 200 Ft-ért. Hogy ez jó volt-e vagy sem, döntsék el maguk, én most csak azt járom körül, hogy miután nem volt áru, ezért a hozzájutás módja sem a piaccgazdaság szabályai szerint történt. Azaz, jobb országokban, akinek szüksége volt mondjuk egy eredeti művészi fényképre, az elment a galériába, s vásárolt egyet, vagy szétnézett az erre rendszerezített műtárgypiacon, licitált az aukción, vagy netalántán felhívott egy ügynököt... Ez a látszólag ártalmatlan mondat, miszerint a kultúra nem áru, azzal is járt, hogy nem alakult ki az az infrastruktúra sem, mely a fotóműtárgy megszületésétől, annak nyilvánosságra hozásáig, megjelenéséig, kiállításáig és megvásárlásáig, majd utána esetleges ismételt eladásáig elengedhetetlenül szükséges lett volna.

Ebbe a helyzetbe lépett be tulajdonképpen minden hazai előzmény nélkül Budapest akkor legelőkelőbb helyén, a Váci utcában megnyílt Fotóművészeti Galéria, mely a Főfotó egy volt üzlethelyiségében kezdett el fotógalériaként működni. Kevés olyan dolog volt, amiben a szocialista Magyarország megelőzte, vagy ha nem is előzte meg, de legalább pariban volt Európa más, kevésbé átok sújtotta vidékeivel. Ezen kevés dolgok egyike a Budapest leg-elegánsabb sétálóutcájában 1983-ban megnyílt Fotóművészeti Galéria, ahol két állami vállalat egy furcsa konstrukcióban megpróbálta a kortárs magyar fotót piacképes áruvá tenni. Akkor, amikor – tudjuk – a szocialista kultúrpolitika és annak valamennyi szóvivője még mindig arról vitatkozott, a kultúra áru-e, avagy sem.

A Fotóművészeti Galéria sajátos választ adott erre. Gera Mihály szakmai vezetésével összegyűjtötték, megvették hatvannál több jelentős magyar kortárs fotográfus kétszázat meghaladó negatívját, azokból egyszerre lenagyítottak

25-től 100-ig terjedő számú egyforma minőségű kópiát, melyeket aláírtak a szerzőkkel, beszámoztak, s ezeket árulták, ezekből (is) rendeztek kiállító-sokat, nyomtattak naptárt, képeslapot. Kezdetben főleg az idelátogató külföldiek vásároltak a náluk megszokottnál olcsóbban árusított fényképekből, de lassan alakult egy hazai közönség is, főleg amikor 1984-ben a hazalátogató André Kertész dedikálta a Fotóművészeti Galéria által kiadott könyvét. Aztán, mindenféle előzmény nélkül, a galériát üzemeltető cég 1989-ben, a fotográfia feltalálásának 150-ik évfordulójára rendezett ünnepségsorozat alatt, egyik napról a másikra felmondta a szerződést, s eladta a kétszintes galéria minden helyiségét egy népetető multinacionális cégnek. Hamburgerek fotók helyett.

Sokkolta ez a döntés a honi fotóséleket, annak legtöbb szereplőjét. Ki-ki vérmérséklete szerint reagált a dologra, asztalcsapkodás, anyázás, sírva vigadás, reménytelen legyintgetések... ahogy azt már megszoktuk magunktól. Eltelt két év. És akkor lépett egy váratlant Török László, aki salföldi parasztházának pajtáját galériává alakította, és *The Wall. Denver-2* címen kiállítást nyitott a Nyugat-Berlinből kevéssel korábban hazatért Galántai Györggyel, aki saját munkáiból is bemutatott néhányat. De ne szaladjunk ennyire előre! A történet még 1984-ben indult, amikor Török László és felesége megvették a régi parasztházat a falu szélén, felújították, évtizedekig nyaralóként használták, mígnem három éve már legnagyobbbrészt itt élik az életüket. Az étterem, találkahely és művészeti galéria pár lépésre van csak a salföldi kötengertől. A kert elvarázsolt, a ház és a Pajta enteriőrje pedig egy budai presszó, egy városi galéria és az egykori pajta hangulatát egyszerre képes hozni. A helynek van szelleme, nevezhetnénk eltartott kisujjal *genius loci*nak is.

Hegy Zoltán újságíró kérdésére, miszerint a frissen vásárolt parasztházban miért galéria, és miért nem kiskert található, ezt válaszolta Török: „Elkezdtem rendbe hozni a házat. Jól megvoltunk, nagyon szerettük, de a változások, amelyek nem hagyták érintetlenül a művészeti közéletet sem, arra sarkalltak, hogy ne csak a magam menedzselésével foglalkozzam, hanem a nemzedéktársaimmal és azokkal a fiatalokkal is, akik most indulnak. Hiányoztak ugyanis az intézmények, ráadásul megszűnt a Váci utcai galéria is, kellett egy hely.” A galéria gyorsan felvette üzemszerű működését. Kiállítások voltak benne tavasztól késő őszig, s a Török László szellemi köréhez tartozó, jórészt a Magyar Fotóművészek Szövetsége Első Alkotócsoportjához tartozó művészek képeket adtak át értékesítésre, folyamatos kiállításra. Megpróbált az első perctől fogva, nyitott szellemiségű, de markáns értékvonalat tartó fotógalériaként funkcionálni, ami az akkori időkben sem volt túl általános. Mondom ezt úgy, mintha ma az lenne... de mindez csak zárójeles megjegyzése a zsémbes szerzőnek. Még egy baráti újságíró is meglepetésének adott hangot ottjártakor. „A fotó-műkereskedelemben járatlan látogatóként engem meglepett az eladásra kínált, keretezett fotóművek inkább külföldi pénztárcákhoz kalkulált ára. De azért a Pajtába látogató magyar turistának sem kell üres kézzel távoznia, egy-egy szép katalógus, kiadvány vagy különleges fotós képeslap emléknek sem utolsó. A nyár végéig nyitva tartó tárlatnak egyelőre se plakátja, sem propagandája, csak a fordulóban elhelyezett szerény nyíl segít a galériáról valamilyen módon már tudomást szerzett látogatóknak. A többi, Balaton-felvidéki nyaralónak ezúton ajánljuk, borús napokra, figyelmébe.”

A galéria mindig is így működött. Keveredett benne a profi fotográfus európai vagy nemzetközi mértékű szakmaisága és a salföldi környezetbe mind jobban beilleszkedő háztulajdonos partikularitása. A nagyon sajátos kulturális mikroklímával rendelkező pinciny falu, alig néhány tucat állandó lakosával és ennek sokszorosa ideiglenes ott lakóval, és még több odalátogatóval kettős feladatot rótt Törökék-re. Egyrészt, belesimulva a falu közösségi életébe, meg kellett és meg kell találják azt a speciális felületet, amit a Pajta

BARICZ KATALIN FOTÓJA

Galéria, és a vonzáskörébe tartozó, ott vagy a környéken élő, lakó fotósok, művészek, építészek, értelmiségiek begyűjtése révén a település elvárt tőlük, másrészt viszont a távolról csak ezért odajövőknak is megfelelő színvonalú kulturális színteret, élményeket kellett nyújtaniuk. Ebben a kényes libikóka-helyzetben, úgy érzem, Törökék, és hangsúlyozottan említem a család szinte minden tagját, megtalálták az egyensúlyi pontot, különösen azután, hogy végleges ideköltözésük óta az addig évekig bérbe adott konyhát, éttermet, kávéházat, ivót is ők működtetik. Színvonalas evő-ivó hely mellett fontos találkozási pont a falu szélén lévő, gyönyörűen és szakszerűen helyreállított épületegyüttes, ahol mindenki megáll, akinek úti célja Salföld, legyen bár akár művészetkedvelő, vagy csak kiránduló, a barátaihoz látogató személy.

Hogy a Pajta Galéria nem csak elitista, a fotóművészeti közélet egy speciális szegmensét (ezt a szegmenst mondjuk talán így, kísérletező, experimentális, szubjektív művészfotográfia) elfoglaló intézmény lett, abban megítélésem szerint nagy szerepe van annak is, hogy sohasem lett államosítva, nem bírt biztos és kiszámítható büdzsével, ezért a legkülönfélébb pályázatokon, külön kerektekből, szponzoroktól kapott pénzekből és a saját bevételeiből dolgozta át ezt a negyed évszázadot. Aki ezt próbálta már egy másik intézmény élén, csak az tudja igazán, milyen embert próbáló, hajtat őrszítő, arcra ráncokat véső feladat ez. Amikor sikerült rá támogatást szerezni, akkor nyíltak új kiállítások is. Amikor nem, akkor meg a falon maradtak a szerzők által ajándékba, bizományba, értékesítésre átadott fotók. Egy biztos, 25 év óta talán egyetlen percre sem volt képtelen egyetlen fala sem. A hely jellegéből eredően, tavasz végén nyitott és az ősz közepén zárt be egy-egy tárlat, de a falakon mindig neves magyar szerzők jó fényképeivel találkozhattak a betérők, legyenek azok a falu lakói, akik egy fröccsre ugrottak be és ragadtak ott egy-egy asztalra könyökölve, vagy kerékpártúrák elfáradt résztvevői, vagy a szakma csak ezért odalátogató része.

A Pajtának van, és mindig is volt egy 20-25 fős magja, akik több szálon is kötődnek Salföldhöz, a Pajtához, Törökhöz, ami lényegében ugyanaz. És kábé

kétannyi fotográfus, akik egy-egy csoportos tárlaton szerepeltek vagy workshopon vettek részt. A két részt Török László személye, minőségérzéke köti össze. Mi itt, ebben az egymás ellen ordasult világban, országban mindig is vágytunk olyan referenciacsoportokra, ahol nem a politikai nézet, a vallásos meggyőződés, a közös golfpályabérlet tartja laza látszatkohézióban az embereket. A Pajta Galéria gyűjtőhely, nagyon különböző embereket, művészeket, vándorokat összehozó placc, keresztút, gyülekezési pont, ahol az eltérő útvonalakon közlekedők egy-egy rövid időszakra összeháldoznak, leülnek, beszélgetnek, esznek-isznak, aztán felállnak és elmennek, az egyik jobbra, a másik balra, a harmadik meg egyenesen. Kényes egyensúlyi helyzet ez, nem is könnyű fenntartani. Huszonöt évig mégiscsak sikerült, talán akkor tovább is... Megállapítható tehát, hogy a Pajta a magyar progresszív fotográfia történetének egyik fontos helyszíne, komoly művészi bázissal rendelkezik, kiállítóterében pedig több mint hatvan alkotó százát meghaladó számú fotója került az évszázados falakra.

A ház sok szempontból jelentős helyévé vált a magyar fotográfiának. A Pajta Galériát és az abban folyó munkát, mondhatni, alapítása óta figyelemmel kísérem, a megnyitás pillanatától ott voltam a fontosabb történéseknél, néha nézőként, néha szereplőként, ahol tudom, támogatom is, mert meggyőződésem, hogy a magyar fotográfia hiányos és nem megfelelően működő infrastruktúrájában az ilyenféle magángalériák is fontos szerepet töltenek be. Török Laci felismerte, hogy neki, kortársainak és az eggyel utánuk jövő generációnak nincs elég tér, idő és lehetőség biztosítva ezen a Magyarországnak nevezett kispályás grundon, s ezért a maga házában, a maga ízlése szerint, jórészt a maga pénzén létrehozta 25 éve a Pajta Galériát. Nemcsak hogy létrehozta, de azóta is fessz működteti. Szigorú kritikával, következetesen, csak a magyar fotós középgeneráció haladó, előremutató, kísérletező részéből szemezget, ezzel lehetőséget adva, hogy a hazai és külföldi galéri látogatók, szakemberek, a sajtó munkatársai és az egyszerű érdeklődők is egy speciálisan szerkesztett, értékalapú válogatást lássanak a magyar fotóművészet utolsó fél évszázadából, ha a Pajta fotós étlapját nézik, és nem a másikat, amelyen pedig kiemelkedően finom a hideg uborkakrémleves, a roston sült mangalicatarja, vagy legutóbb most húsvétkor a bárányborda.

A legfontosabb, hogy a Pajta Galéria egy Hely lett. Ahol az addigi állami zsűrizéstől, ideológiai megmértetésektől mentes, felvállaltan műkereskedelmi céllal létrejött kiállítóterben olyan válogatott, kísérleti, experimentális, új stílusú fotográfiai lógtak, melyek addig nem sokszor voltak egy helyen, így koncentráltan láthatók. Török hozzáértését, szemét, jól működő megérzéseit tükrözte és tükrözi a galéria kollekciója, a befogadott művészek névsora. A hely varázsához hozzájárult a szépen felújított nádfedeles parasztház, a jól megcsinált pajta, a benne nyitott evő-ivó hely művészeket és másokat is vonzó és megtartó ereje. A Pajta Galéria az idők során betagozódott a kicsit kulthellyé vált Salföld mindmegannyi látványossága közé, részévé vált az alig félszáz állandó lakossal bíró településnek, különösen hogy ötvenketten lettek a nyugdíjas Török házaspár végleges ideköltözésével. Török a Pajta Galériával, az Első Alkotócsoport vezetésével, kiállítások, könyvek, filmek, nyári workshopok szervezésével fontos szereplője volt a magyar fotográfiai életnek. Most meg már ideje nagy részét háza ámbitusán tölti, hátát a Pajta Galéria üvegfalának vetve, naphosszat füstöl, beszélget, poharazik. Mikszáthtól igazából csak a mérlegen különböznének. Megtalálta a helyét, és én ezért igencsak irigylem.

Bojár Iván András

Salföld

Csend és csend. Simogató, puha táj. Salföld évszázadok óta lassan és némán csúszik a domboldalon lefelé. Le az úthoz, megfagyott lávaköpedékek közt le a bányató medréhez. Szeretettel szépítgetett házak, mint a körmök, kapaszkodnak itt a földre. Hónapszám várják a szezonkezdetet, a nem salföldiek áradatát. Majd a szükséges csendet, az otthonos nyugalmat, a percet, amikor végre mindenki hazamegy. Messzi kutyaugatásban kanyarog két utca meg még néhány apró, melyek ezt a kettőt összekötik. Egy akácos mellett kisebb-nagyobb épületek apró, gondos udvart állnak körül, egy lelkesen terebélyesedő diófát, fügebokrot. Ez a Pajta Galéria udvara. A hely, ahová Török László huszonöt évvel ezelőtt megérkezett, a hely, ahol Török akkor is utazik, ha fel sem áll a fal mellől, hová a karosszékét valamikor régen letette az idő.

Megjelölt hely, akár a térképészeti pontok. Fontosabb a többi helynél. És hogy miért az, annak titka van. S a titkot kifürkészni, felfejteni nem könnyű feladat. Nem is nehéz, de kell hozzá egy élet. Török László épp ezt az életet éli. Megérteni igyekszik az itt és most miértjét. Hosszan elhúzva a megértés folyamatát, noha a kioldó zárhangja egy töredék másodpercbe sűrítve végzi el ugyanezt a műveletet. Segít megfogni az itt és mostot. S ha jó a kép, akkor a tört pillanat drámáját, fenséges tragikumát képpé merevítve örökre képes hordozni. Az életnek ennél több kell:

hónapok, évszakok, évek, hóval fedett szűrt fényű idők, rétet perzselő nyarak, vad vizekkel érkező, harsogó tavaszok, hűvösbe bukó, füstszagú őszyk.

Nincs különösebb az egyéni sorsválasztásoknál. Minták és öntörvényű megoldások keverednek bennük. Elsőre hasonlónak látszó válaszok mögött nagyon is saját, személyre szabott képletek mutatkoznak. Ilyen Töröké. Sikeres és pezsgő fotóművészi alkotóélet vezette őt ide Salföldre, egy akkortájt még halódó falucskába, hogy szakmai pályájának legfontosabb állomását jelölje ki itt. Aztán Török meg Salföld összefonódtak. Ami a keresőn keresztül Török ki-meríthetetlen érdeklődésének tárgya, az más minőségben ugyan, de Salföldön az élet alapközege. Török fotóin rendszerint női testek keveredtek különös

helyzetekbe. Néhol groteszk, máskor melankolikus kontextusukból kitörve ünneplik érzéki szépségüket – és persze ugyanabban a pillanatban azt is, hogy a szépség diadala tünékeny, a kiérett sejtek az elmúlás hírhozői. Sima testek és ráncos drapériák. Lágy dombok, gyűrött kövek. Arányok, lépték- és ritmusváltások, szekvenciák, egymással felelő érzéki minőségek: puha és éles, lágy és feszült, elomló és kifakadó érzések keresik egymás harmóniáit. A fotón is, az életben is.

Török László vállalkozása, hogy fotógalériát, mellé workshopokat, eleven fotóművészeti életet hozzon Salföldre, fontos volt a magyar fotónak. És fontos Salföldnek. Fontos a Káli-vidéknek is, hiszen a negyedszázados korai kezdeményezés rengeteg embert hívott ide. Sokakat, akik csak valahová mentek, majd Török hatására életük legfontosabb helyén maradtak. Bebírtak, vagy csak rendre visszajártak, visszajárnak ma is. A Pajta Galéria udvara intézmény, ahol a magyar fotó éppúgy jelen van, mint a traktortalpú, vaskos bakancsban menetre kész természetjárók. Itt összeérnek, egymás asztalához ülnek a távoli világok. S a fal mellett, a diófa hűvösében ott ül Török, aki mindennek a keretét megteremtette. Hunyorogva, elégedetten néz körül nyári délutánokon az udvarán.

Ez az ő világa. A fizikai közege annak, amit spirituálisan jelenít meg fényképein. Minden szegletében érzéki, egyben intellektuális környezet, ahol a faasztalra kitett rizling és az étel mellett filozofikus felvetések, állítások karolják át egymást. Nincsenek végső válaszok, a fügebokor levelein át a meszelt falra vetülő árnyék- és napfényfoltok nem is kívánnak ilyet. Sokkal nagyobb igazság birtokosaiként teszik a dolgukat. Remegve, tapogatózva végtelen útjukon járnak. Az udvaron átfut egy lelkes szélvonal. Diólevelek rezegnek. Elpukkan egy buborék a fröccsben. Valahol hátul, a szem mögötti sötét-ségben megszületik egy kép.

Török László

Harnóczy Örs fotóművész

Több évtizedes barátság fűz Harnóczy Örshöz, aki azok közé tartozik, akiket – másokkal együtt – sikeresen csábítottam Salföldre, ebbe az ékszerdoboz kis faluba még a nyolcvanas évek végén, folytatva és bővíve azt az elképzelést, amit az ősbetűírók, Somogyi Győző, Korényi Dalma, Raffay Béla, Petrovics László és felesége, Kúti Mária a hetvenes évek elején megálmodtak: egy önmaga értékeinek megőrzésére és megmutatására képes, élhető falut. Természetesen még sokan hozzájárultak ahhoz, hogy ez a falutörténet ilyen sikeres legyen a maga épített környezetével, kiállításai, művészi alkotótáborai, filmvetítései, előadásai, „reformlakomáival”.

Barátom is egy láncszeme ennek a folyamatnak, és kikerülhetetlen látvány-része a faluképnek gyönyörű házával, feleségével, Sárával, és a puli testvérpárral, Csipkével és Bogyóval séta közben.

Örs egyidejűleg a magyar fotográfusi közélet meghatározó alakja, nemcsak több évtizedes, folyamatosan új formanyelvet kereső és találó alkotótevékenységével, hanem olyan művészként is, aki 1995-ben kitalálta, megteremtette és biennáléként működteti a *Pécsi kortárs fotográfia* rendezvénysorozatot, s azt tíz éven át vezette is. A Magyar Fotóművészeti Szövetség mellett tagja a Dr. Lajos László által 1977-ben alapított Focus Csoportnak is, amely számos hazai és külföldi kiállítást szervezett, katalógusokat és könyveket adott ki, s amelyben jelenleg is folyamatos munka folyik.

HOVÁ

Szűcs Endre

Fábián Gusztáv, a vakolatfaragás mestere

Az idei tavasz is gyönyörű volt a Káli-medencében. A mandulafák menyasszonyi ruhába öltöztették a szőlőhegyeket, és a menetet nyoszolyolányként kísérték a rózsaszín őszibarackfák.

Kivételesen ráérek, sétálok le a szőlőhegyről a legszebb nevű magyar faluba, Szentbékállára. Fábián Gusztáv barátomról kell írnom, magamban fogalmazok. Mikor elérem az első hófehér házat, gondolkozni kezdek, mióta is vagyok itt, mit és mennyit végeztem. 37 házhoz van valamilyen formában közöm ebben a 360 lakosú kis faluban. Igaz, ehhez hozzászámoltam a prэшházakat, no meg a hatvanas, hetvenes években épített szörnyszülöttek kigyógyítását is.

Ekkor megálljt parancsolok magamnak, ezzel az egyes szám első személyvel. A mi munkánk csapatmunka, és ha összeáll egy több évtizeden keresztül békésen együtt dolgozó csapat, akkor az egy örömmelés.

Elgondolkozom azon is (és innen már többes szám első személyre váltok), hogy hányunknak köszönhető a jelenlegi helyzet, amely országunk egyik legkedveltebb turistaparadicsoma lett, és nem véletlen, hogy a Balaton-felvidéki Nemzeti Park központjának is ezt választották. Először Somogyi Győzött, a jeles festőt és textilművész-szobrász feleségét, Dalmát kell megemlítenünk, akik 1975-ben itt találták meg állandó otthonukat. Megéreztek, hogy itt a helyük, és ebben a még megmenthető szép tájban rengeteg munkájuk lesz. Hozzájuk csatlakozott Petrovics László és felesége, Kuti Mari építészek, Vidákovits István, Kerner Gábor, jómagam, és természetesen írásom főszereplője, Fábián Gusztáv is, egész családjával.

Salföldön beszélgettünk az életéről. Budapesten született a VI. kerületi Bajza utcában. Ez a környék is szép, századfordulós, XIX–XX. századi historikus, szecessziós emlékeivel. Itt határozta el, hogy építész lesz. Míg nem 1983-ban egy barátja meghívta nyaralni Kisörspusztára. Mi, Káli-medenceiek borozgatás közben szoktuk emlegetni, hogy ennek a tájnak valami mágikus varázsa, becsalogató, ideszegező ereje van. Én mint építész sok olyan megrendelővel találkoztam, akik ezt halálosan komolyan gondolták. Hittek a földmágnesesség vonzerejében, és évente idejártak kőtengerünkbe energiát gyűjteni. Aztán a mágneses erő itt fogta őket. Nem kellett ezután olyan sokat utazgatni az energiáért, ez állandóan és ingyen itt van.

Gusztáv barátunk is így járt, a mesebeli kis jobbágytelepülésen, Kisörspusztán vett egy romot, amelyet szépen felépítgetett. Utána gondolt egy merészet. Átköltözött Salföldre egy nagyobb házikóba, ahová már családja is követte. Ettől kezdve főoglalkozása a Káli-medence (és a Balaton-felvidék távolabbi helyei) szép, még menthető házainak felújítása. Találóan fogalmaz Gusztáv, amikor azt mondja, hogy mi mindnyájan Somogyi Győző köpönyegéből bújtunk elő. Én is hasonlókat szoktam mondani tanítványaimnak: – Mi, a hazánkat

és hagyományainkat szerető építészek Kós Károly Bagolyvárából bújtunk ki. De legalább mindnyájatoknak ebbe a várba egyszer bele kell bújnotok, és ha kibújáskor úgy döntötök, hogy nektek inkább a „bárhol lehetne a világon, kozmopolita, globalista” egyenépítészet tetszik, akkor az már legyen a ti bajotok.

Magam több mint harminc éve vagyok a varázslatos Káli-medence lakója, de csak félig-meddig, mert azért néha fel kell látogatnom Budapestre, építész-műtermünkbe. Győzővel én is azonnal megtaláltam a közös hangot, hiszen engem Vas megyei múltam és erdélyi kapcsolataim már gyermekkoromban elköteleztek egy irányba.

Gusztival is hamarosan megkötődött a barátság. Tihanyban épített nekünk egy gyönyörű kaput, de legtöbb közös munkánkat a vakolatdíszek jelentették. Ennek a csodálatos művészeti ágnak is Somogyi Győző volt számunkra az igazi professzora. *Vakolatdíszek a Balaton-felvidéken* című kis könyvecskéje a MÉRMŰ-nek (ez az irodánk) is sűrűn forgatott imakönyve.

Először én magam és tanítványaim hímeztük a homlokzatot, de megismervén Gusztit, felidéztük a régi jó magyar közmondást: „Suszter, maradj a kaptafánál.” Ő ugyanis ezt a műfajt olyan magas, művészi szinten műveli, hogy mindent vele csináltatunk.

Beszélgetésünk folyamán megkérdeztem tőle, hogy kikkel dolgozott a legtöbbet és legszívesebben. Természetesen a salzföldi csoport élén Győzővel, mellettük Petrovics Lacival és Kúti Marival kezdte a sort. Büszkén mondhatom, hogy utána mi következünk: Sallós Csaba, Tóth Péter, Mérő Máté, Ujj Mészáros Kriszta, Mezei Zsófia, Kovács Pál, Kis Kálmán, Kovács Ábel, Heli Judit, és persze az öreg mester, jómagam. Önzőségemet kicsit szégyellve, az én tanítványaimat tiszteltem meg nevük megemlékezésével.

Ha megpróbálnánk felsorolni a Makovecz alapította Kós Károly Egyesülés tagjait, akiknek ő dolgozott, már ki is merítenénk a nekünk szánt terjedelmet. 30 évbe rengeteg munka belefér.

És hogy a mester mit tart művészetének csínjáról-bínjáról? Mondja el maga: „Milyen minták kerüljenek a falakra? Az a legjobb, ha a tulajdonosnak van elképzelése, ha ő választ, ha kijön velünk együtt a házhoz, s a jelenlétében rajzoljuk fel a falra a mintát, a formákat, ha ő is látja az arányokat. Utóbbi ugyanis nagyon fontos, ízlésesen elhelyezni a mintákat, hiszen hatalmas dromedárok nem mutatnak jól. Ha valaki nem tud választani, egy gazdag gyűjtemény segítségével lehet. A dísz elkészítése úgy történik, hogy megkapjuk a tervet, azt felrajzoljuk, malterral beborítjuk, majd a malterra felrajzoljuk még egyszer a mintát, és ezután kezdődik a faragás. Régen a minták szélei nagyon élesek voltak. A régi mesterek késsel kifaragták azokat, majd lemeszelték. Ma inkább

arra törekszünk, hogy gömbölydedek, formásak legyenek a díszek. Mondhatnánk azt is, előre csalunk, kicsit legömbölyítjük az anyagot.”

Egyik kedvence a saját otthonát díszítő láncmotívum. A másik nekem is a szívem csücske. Szentbékállán látható egy általam tervezett ház. Falunk címere (illetve csak hegyközségi bélyegzője, ugyanis szegény jobbágyfalu volt) egy ószövegségi jelenet, ahol két férfi vállán egy rudat cipel, amelyen egy hatalmas szőlőfürt himbálózik. Meséje a következő: Mózes elküldi 12 emberét a Kánaán megkeresésére. Nagy sokára tízen megérkeznek a szomorú hírrrel, hogy nem találták meg az édent. Kisvártatva érkezik meg az eltűnt kettő, azzal a boldog felfedezéssel, hogy megvan a Kánaán. Itt teremnek ehhez hasonló óriási szőlőfürtök (4 Mózes 13,24).

Egy Somogyi Győző és egy általam felfedezett pecsét nyomán álmodta fel a homlokzatra Gusztáv a „két kicsi zsidó”-t (erdélyi, kárpátaljai és délvidéki kazet-

tás mennyezeteknek az aláírása: „Kánaán béli sidók”).

Remekmű! Nemcsak azért a rafinált formaképzésért, ahogy a kis gumiba nyomtatott pecsétből stukkóra hasonlító, falra való domborművet varázsolt, hanem azért az ügyességért is, hogy a figurák kontúrjainak lágy lekerekítésével az alkotás 100-150 évesnek tűnik. Ebben is egyetértettünk.

A házaink művezetésénél

én is mindig dirigálom a mestereket, hogy úgy tűnjék, mintha öreganyám a falu búcsúja vagy pünkösöd előtt már századjára festette volna. Ez ugyan csalásnak tűnik, de Gusztival mi úgy gondoljuk, hogy a csalás csak csalafintasággá válik, ha a szándék tisztességes, és megvan a mélyről jövő ideológiája. Számunkra a merevvé csócsált Velencei Charta nem a követni való út. Főleg nem egy olyan országban, amelyet a történelem a tatárjárástól napjainkig ezerszer szétcincált.

Miután befejeztük közös munkáink taglalását, még egy kérdést feltettem a házigazdának az ő szerepéről a falu „politikai” életében. 2002 óta képviselő, 2010-től pedig polgármester. Már megint egyetértünk. Igenis kell foglalkozni a politikával. Nem ostobán, a saját érdekeket előtérbe helyezve, hanem bölcsen a közjóért. És ez szinte kötelező egy tisztességes értelmiséginek.

Gondoljunk a demokrácia bölcsőjére, a görög városállamokra, ahol az agórára kimenni, beszélgetni, vitatkozni, a közügyekkel foglalkozni kötelező volt. A drákói szigor kifejezés attól a Drakóntól származik, aki – sokak életébe is került – szigorúan büntette azokat a polgárokat, akik valamilyen formában nem voksoltak, nem tették közkinccsá véleményüket. Jót beszélgettünk itt Salföldön. Javasoltam Gusztai barátomnak, ugorjunk fel a szentbékállai-öreghegyi pincénkbe egy pohár jó olaszrizlingre, és koccintsunk arra, hogy még sok szép munkát ajándékozzunk utódainknak és ennek a szép tájnak.

Szentbékállai, 2016 Pünkösöd havának 12. napján

Kovács István

Fényözönben

Szabó Ágnes Erzsébet festményeiről

Az ember dicsfénnel születik: azzal a tündöklő eséllyel, hogy szent lehet. Ez Isten teremtő önzetlenségének legmegrendítőbb bizonyítéka. Minden ember átéli létezésének szentségét. Kisdedként. Elmélyülten szemlélődve. A kéz mozduló ujjainak látványát csodaként érzékelve, az alkonyat suhanó árnyékától megbűvölve. A múltó létezés az ilyen csodák jeleivel üzen az örökkévalóságról. Amelyeket felnőttként már képtelenek vagyunk érzékelni, érezni, észrevenni. Hacsak a megrendülés pillanataiban nem. Amikor röpke tekintetünk találkozik Isten háromszögbe zárt szemével. A megrendülés a gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással elkövetett bűn villanásnyi tudatosulásának drámája bennünk. S vele együtt annak felismerése is, hogy a bűn, bűneink láncolata – apránkénti halál. Miért kavar fel minket a helytállás, az önzetlenség? Miért rendülünk meg a jóságtól, ha annak magábanvalóságára, izgalmára születünk? Nem a bűn egyhangúságára, unalmára.

Az igazi műalkotás a teremtés aranyló fényözönében mártóztatja meg az embert. Mert a műalkotás, a mű alkotása maga teremtés. Önfeledt séta Istennel kéz a kézben. Ennek élményében részesítenek Szabó Ágnes Erzsébet képei. De ennél többen is.

A művészno piktogramoknak, piktogram-ikonoknak nevezi munkáit. Én lélekjeleknek mondanám őket. Arcvonásaink áttetszhetnek a csak jelzésszerűen érzékelt tanítványok arcán. Áttetszhetnek Krisztusén. Vagy az Angyalokén, Főangyalokén is. És a megtévesztésünkben az izzásig vörösödő, zseniális Ördögén is. Vagy az angyal és az ördög között félúton. Ahol az ember áll. Riasztóan földbe gyökerezve. Talán az ő megfáradt őrangyalaikról is ír Juhász Ferenc *A halottak királya* című eposzában:

*Hat angyal áll a kristályfa alatt, szárnyuk a földre lóg
csömörrel,
mint énekeshattyú-szárny, súlyosan csüggnek a tollfüggönyök
a hátról,
ereszük rongyos, jégcsapos, barlangjuk mohos a holdas
zuzmarától.
Szemgödrük, mint gyíkok hónalja: benőve gyűrött sárga
bőrrel.*

Szabó Ágnes Erzsébet a szépség és felelősség angyalait kelti életre képein. Talán azért is, hogy dönthessünk, mely jelkép jegyében folytassuk utunkat. Képei a lélek útjelzői. Lélekjelekként nézzük őket. És ne riadjunk meg a hátterünkben zuhogó aranyló fénytől. Jófelé megyünk.

A tánc művésze: Solymosi Zoltán

Életem első balett-élményét tolmácsolásnak köszönhetem. A hatvanas évek végén történt, hogy a Magyar Rádió magas beosztású lengyel vendége balettelőadást kívánt megnézni. Hacsaturján *Spartacus* című darabja volt műsoron – Róna Viktorral és Orosz Adállal a főszerepben. Megbűvölten néztem az eltáncolt emberi és közösségi drámát, s azt, ahogyan *Spartacus* meghal a kereszten: a művész életének talán legmegrendítőbb teljesítményét.

Közel négy és fél évtized múltán ismét alkalom nyílt a *Spartacust* megnézni – ugyancsak a budapesti Operában... Egészen pontosan a salföldi Faluházban – videókievitéstől. A lemez kopottsága karosan vibrált a göcsörtös falon. Egy ideig semmit sem láttunk, csak a hófény-pelyhek mindent betöltő kavargását. Aztán a tébolyult homállyal telt térség hirtelen metszően éles lett – Solymosi Zoltán táncától. Kecességükben határozott, férfias mozdulatainak varázsereje volt... És mindent átható szépsége... Társait személyiségének mágneses teréből a legvadabb forgásban, a tömegtáncban sem hagyta kiszakadni. Mintha Solymosi Zoltán talentuma az ő tehetségüket is megsokszorozta volna... És a nézőkét szintén... Ez volt kiemelkedő sikerének, népszerűségének egyik titka – a hűvösnek tetsző Londonban is.

Solymosi Zoltán a színpadon
(Solymosi Tamás gyűjteményéből)

Zoli nem volt velünk a *Spartacus* vetítésekor. Bájos angol felesége, Amanda képviselte. Művészi pályájának Himalája-csúcsán torpant meg. Mintha az is hozzátartozott volna élet-koreográfiájához... A csúcs, ahonnan nincs tovább. Ahonnan csak Salföldre vezethet a megfáradt ember útja.

– ki –

Dávidházi Péter

Anyánk mozdulata

(Raffay Béla új szobráról)

Szobrot sohasem csupán a szemünkkel látunk. Amit szemlélünk, fejtegette Wittgenstein, azt szemünk már önkéntelen értelmezésünk szerint, a képzelet segítségével látja valaminek. Előfordulhat, tette még hozzá a filozófus, hogy felhívják figyelmünket az alkotó szándékára: „Du musst es so sehen, so ist es gemeint”, így kell látnod, ilyennek szánták. Csakhogy a művek persze mást is mondhatnak, mint amit készítőjük szánt nekik, s az sem biztos, hogy előre meghatározott vagy akár utólag meghatározható céllal jöttek létre. Egyébként is, hiába tudjuk esetleg címükből vagy nyilatkozatokból, minek szánta őket alkotójuk, mert a kifejtett szándékot is mi értelmezzük, mégpedig személyes belátásunk és igényeink szerint. Ugyanez vonatkozik a megrendelő (egyén, testület, pályázat) kívánságára. Valamirevaló művész úgy tud ennek eleget tenni, ha akarja, hogy közben megvalósítja a maga egészen más látomását is, az elkészült mű pedig, ahogy mi látjuk, akár mindezeketől eltérhet. Szintén a filozófus vetette föl, hogy olykor egy sokáig nézett rajzot hirtelen egészen másnak kezdünk látni, mint aminek addig látszott (ő ezt aspektusváltásnak nevezte), tegyük hozzá, ez gyakran azért történik így, mert közben mi is megváltoztunk, s újabb

tapasztalataink fényében ugyanarról a többértelmű formáról vagy színről valami más jut eszünkbe, mint ami korábban szokott, és önkéntelenül már eszerint értelmezzük. Esetenként hosszú utat kell megtennünk, amíg egy ismertnek hitt jel, egy régóta ismerős mozdulat feltárja ismeretlen jelentését. Mint Raffay Béla írta egykor *Ars poetica* című hitvallásában: „A forma »jel«, a jelkép értelmezése pedig függvénye a tapasztalásnak (...) A látás folyamata a látott tárgy tulajdonságai és a megfigyelő személy tulajdonságai kölcsönhatásait feltételezi.” Így van, sőt a látás folyamatában ez a kölcsönhatás mintha tovább is formálná a látott tárgyat és a megfigyelő személyt. Ezért nem tudok úgy beszélni Raffay Béla új műveiről, hogy közvetve, akaratlanul és kimondatlanul, magamról is ne beszélnék, aki voltam, s aki általuk lettem. Jelen

esetben azért sem, mert új művei közül a (szerintem) legjelentősebb, az *Anyaság* című sokkal közelebb áll hozzám, hogysem akár csak megpróbálhatnám személtelenül méltatni.

Büszke vagyok rá, hogy létrejöttében némi részem lehetett: első változatát egy külföldi barátom rendelte meg Raffay Bélától. A derék belga könyvtáros ajándékkal akarta meglepni feleségét, aki teltnek egyáltalán nem mondható, becenévként mégis a Labdácska flamand változatára hallgat, „Bolleke”, ugyanis hajdan úgy szerettek egymásba, hogy az asszony már terhes volt, hát bizony, valaki mástól. Raffay Béla készséggel elvállalta és mindenki meglepedésére elkészítette a (mondjuk így) testreszabott ajándékot, ám amíg a szobor elszállításra várakozott a lakásunkban, annyira megérintett, hogy feleségemmel hamarosan mi is rendeltünk belőle egyet. Ez a második, talán az elsőnél is szebb kidolgozás messze túlmutat az egykori megbízatáson, amelynek létét köszönheti, s miután kiszolgált, immár teljesen független tőle. Egyúttal azonnal elfoglalta helyét alkotója művei közt, szerintem nem is akármilyen helyét, s persze jelentéséről, vagy inkább jelentéseiről is immár az életmű összefüggésrendjében érdemes gondolkoznunk. Visszatekintve a korábbi művekre, mintha itt összegeződnenek a művész eddigi tanulmányai a gömbformáról: híres kuporgói gömbköpenyüket feszegették belülről, ugyancsak emlékezhetünk jellegzetes nőalakjai életteli (és nagyon erotikus) gömbölyűségeire. Arany János költő művekről szólva, tehát átvittebb értelemben beszélt egykor „a teljes idom iránti fogékonyság” sajnálatos megfogyatkozásáról, visszakívánva a kerekded epikus műszerkezet iránti érzéket, mely által egy valaha talán megvolt, de azóta elveszett magyar népi eposz „az idomteljesség nevezetes fokáig gömbölyülhetett”; Raffay Bélát szobrászként ilyesféle fogékonyság és valami ősi tudás vonzza egy testibb, anyagszerűbb, mondhatni kézzelfoghatóbb idomteljességhez. Itt most mintha végső tanulságát vonná le abból, hogy az anyaság számos vonatkozásban gömbölyű, akár a terhes nő feszülő hasára gondolunk, akár a szoptató női mell anyatejtől duzzadó kerekdedségére, akár a földgolyóra mint földanyára: a szobron anya és gyermeke egyazon gömbből bontakoznak ki, hirdelve, sőt ünnepeelve, hogy az élet a gömbformából származik, eredete gömbölyű. Nyilván ez a motívum sugallta Gopcsa Katalin művészettörténésznek, a szobrász új műveit bemutató kiállítás rendezőjének, hogy átnevezze e szobrot: Raffay Béla eredetileg az *Anya gyermekével* címet szánta munkájának, s Gopcsa ezt *Anyaságra* módosította, megkapván hozzá a művész utólagos jóváhagyását. Szép, tömör, egyszerű cím, zártabb és egységesebb, mint az előző volt, ezáltal sokat nyerünk, de a lényegkijelölő értelmezéssel (mint ilyenkor mindig) valamit el is veszítünk: a kétszereplős szobor egyik alakját megnevezetlenül hagyván, a másikra összpontosítjuk az addig megosztott figyelmet, a jelentést pedig így módon kisajátítjuk a páros egyik tagja számára. Bármennyire magában foglalja logikailag az anyaság fogalma a gyermeket, az új cím itt mintha gyermek helyett egyelőre magzatként, a jól látható embrionális testtartás értelmében, mintegy ultrahang-képi bepillantásra utalva értelmezné bensőnek, ezért még névtelennek, külön megnevezést nem igénylőnek a szobron már bensőnek és külsőnek egyaránt értelmezhető, az anya és a külvilág felületi határán elkülönülten kirajzolódó csecsemőt, akinek tagjait jóval részletesebben látjuk, mint a gömbformát csak a legszükségesebb mértékig megbontó anya testrészeit. Igaz

viszont, hogy a szűkebb fókuszú új cím annak jelentését állítja élesebbre, amit a régi, nyitottabb, kevésbé értelmezhető, inkább csak a látvány alapelemeit kimondó cím is előtérbe állított, amikor nem az *Anya és gyermek*, vagy akár *Anya és gyermeke* mellérendeléssel élt, hanem az *Anya gyermekével* szerkezet által jelezte, hogy a figyelem nagyobb része ezúttal az anyáé.

Figyeljünk hát az anya mozdulatára. Nemcsak a dajkálás mozdulata ez, hanem többértelmű: körülkeríti, s ezzel védi a gyermeket, mint aki tudja, milyen veszélyeknek lehet kitéve, ugyanakkor örömeiben el is büszkélkedne újszülötteivel a külvilágnak. Legszívesebben úgy próbálná körülölelni, teljesen, mindenütt, ahogy korábban a teste ölelte körül, amikor még benne volt, de tudja, hogy ugyanúgy már nem lehet. A betakarás mozdulata itt mintegy kényszerűen azonos a kitakarásával, az elrejtése a felmutatásával, sőt az áldozat bemutatásával. A lenni vagy nem lenni nagy kérdése itt nem az lehetett, amiről Hamlet beszél, tudniillik hogy szenvedéseink miatt véget vessünk-e életünknek, hanem hogy egy szülő ilyen körülmények között is továbbadja-e az életet, amit a maga születésével kapott. Raffay Bélát 1944. október 25-én, a háború veszedelmei közepette Sopronban hozta világra édesanyja, néha Paraszky Márta okleveles tanítónő, hét majdani gyermeke közül elsőként, akivel a nemsokára lebombázott városból a Zala megyei Kútfejre kellett hurcolkodniuk. Tudta, nap mint nap tapasztalta, hogy mivel jár a háború alatt szülni, s milyen kiszámíthatatlan, ami születendő gyermekére vár, de világra hozta, mert jobban szeretne volna, hogy legyen, mint amennyire féltette attól, ami érheti. Mások úgy döntöttek, nem hoznak gyermeket *erre* a világra; sokféle változata van az ilyen döntés gyászának, ennek állít emléket például Kertész Imre regénye, a *Kaddis a meg nem született gyermekért*, s utólag nem törhetünk pálcát azok fölött sem, akik ide jutottak. Ugyanakkor a háború alatt vagy a háború másnapján mégiscsak világra hozott gyerekek nemzedéki sorsközössége: felnézni szüleik erkölcsi nagyságára. A szobron látható mozdulatot hálásan felismerem: régi, töredezett fényképeken engem is így tart karjában az anyám, akinek túl sok szörnyűséget kellett átélnie ahhoz, hogy ne gondoljak megilletődve döntése bátorságára. Akár tudatosan, akár ösztönösen határoztak, azokon a képeken olyan háborítatlan örömmel néznek ránk, mintha többé semmi rossz nem történhetne; holott féltő gesztusaikra is emlékezhetünk, beidegződésekre, amelyek legszívesebben elrejtettek volna bennünket, mintha a béke közepette még mindig el akartak volna bűjtatni. Persze mire ezt az ember megérti, már nincs kinek megköszönni; egyetlen vigasz, hogy biztosan tudták előre, mit mondanánk. Nézzük meg a mozdulatot Raffay Béla szobrán: az anyák kezdettől mindent tudnak. Ők tudják igazán, mit jelent feltétel nélkül, minden szorongást és balsejtelmet legyőzve az életet választani, mindazzal a szenvedéssel együtt, ami arra várhat, akit a világra hoztak, s mindazzal, ami rájuk vár, ha nem tudják őt megóvni. Raffay Béla számos változatban elkészített *Kuporgója* másféle szorongásról adott hírt, a kiszolgáltatott egyén olyan félelméről, amelyből nem tud kitörni, s a félelem megalázó voltáról; másrészt egy értelmezőjének nemhiába jutott róla eszébe a megszületését váró magzat testtartása: „Gyermekek kuporog így önmagához sóhajtván az anyaméhben. Nyakába húzott térdekkel várja ideje fölhasadását az ember” (Zalán Tibor, *Fragmentumok egy kuporgó szoborhoz*, 1994). Ezzel szemben az új szobron már a csecsemő magzatszerűen összehúzódtott formá-

ja jelzi későbbi összekuporodásaink mintáját, azaz egykori testhelyzetünket az anyaméh védettségében, az anya mozdulata viszont egyáltalán nem riadt, testtartásán nyoma sincs a küzdelemnek, feje, karja, egész teste készségesen simul kapott gömbformájába, mint aki nem lázadozik sorsa ellen, s már rég nem magával törődik. Ez már nem a félelem, hanem a féltés szobra, s azon túl a szeretet bátorságáé. S éppen itt sejlik fel, mozdulatban és elrendezésben, ennek az emberi alaphelyzetnek még egy lehetséges, már természetfölötti vonatkozása. Nézzünk csak távolabbról az anya ölében vagy térdén keresztben vízszintesen elhelyezkedő kis testre, fölötte az anya megadóan előrehajló fejére, s rájöhethetünk, honnan olyan ismerős mindez. Talán meglepő, de egyáltalán nem túlzás, ha itt a Pietà mozdulatát is látjuk. Mintha az anya már a kisdedit úgy mutatná fel, mint a keresztről levett testet: zsigereiben mintha előre érezné, hogy fiát egyszer megfeszíthetik, s majd azután is neki kell felfognia testét, mégis vállalja az egészet. Egyazon pillanatba sűrűsödik tehát az újszülöttnak szóló öröm a keresztlevétél fájdalmának előérzetével, s mindez csak kiemeli a finoman, sőt gyöngéden megformált csecsemőtest puha meztelenségének, ezáltal teljes védtelenségének jelzése. (Nem először derül ki, hogy Raffay Béla nemcsak vaskosan érzéki, hanem átszellemülten érzékletes is tud lenni, s hogy ez a kettő mennyire összefügg nála. *Ölelkezők* című szobrának bensőségesen összefonódó szerelmespárja máshogyan, de nem kevésbé átszellemülten volt érzéki, mint itt anya és gyermek érintkezése; sőt, mintha ugyanúgy az ölelés más-más fajta, de egyaránt ősi alapváltozatait tanulmányoznánk.) Tudjuk a bibliai történetből, hogy már a csecsemőre halálos veszély leselkedett, máshová kellett őt menekíteni, ami jelképe és ősmintája lehet a háború alatt született gyermekek sorsának. A bazalt (andezit) gránitszerű sötétszürkéjében, mely síremlékek színét és anyagát idézi, előrevetül a majdani gyász árnyéka, s ezt a sima, fényes kőfelület csak ünnepélyesebbé teszi. Igazi, felnőtt testet bemutató Pietàhoz illene a fehér márvány, hiszen ott egyrészt már a téma félreérthetetlenül, külön jelzésre nem szorulóan sugallja az anyai bánatot, azaz nem kell színnel és anyaggal kifejezni, másrészt a feltámadás ígérete ott reménybeli vigaszt kínál a gyászárt. Ez a csecsemőt felmutató szobor azonban egészen más volna fehér márványból, s megkockáztatom, hogy mást és kevesebbet jelentene. Így, sötét gránitszürkében számomra olyan transzcendens jelentést kap, amely Raffay Béla korábbi művei közül leginkább a salföldi temetőben látható második világháborús emlékműhöz kapcsolódik, s az annak feszületén szenvedő bronz-Krisztushoz. A gyermek, akinek neve Raffay Béla eredetileg adott címében nem volt meghatározva, ebben az összefüggésben fiú, sőt a Fiú. Közvetve tehát e gömbformából kibontakozó szobor nemcsak az anyának szól mint köszönet és hommage, hanem az élet végső forrásának is, legyen az e világi összejt vagy természetfölötti teremtmény.

„Formákban gondolkodom, avagy a gondolataim formák, s megadatott, hogy ezeket a gondolatformákat, formagondolatokat meg is valósíthassam” – írta valaha Raffay Béla *Ars poeticájában*, s talán sejtve, talán nem is sejtve, mennyire helyénvaló itt a súlyos és sugallatos, jelentőségteljes és felelősségteljes szó: *megadatott*. Időbe telik, amíg megértjük, mennyire nem szabad magától értetődőnek tekintenünk, hogy lehetőséget kaptunk látomásunk megvalósítására. Most, megjárva a szenvedés nagy iskoláját, s egy súlyos betegség

után visszakapván életét, azzal köszönte meg újjászületését, ami megadatott neki: egy nagyszerű szobor formagondolatával. Mindannyian, akik betegsége kezdetén, 2001-ben szorongva álltunk körülötte a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum kiállításán, 2006-ban megkönnyebbülve és hálásan állhattunk vele és új műveivel a badacsonyi Egry József Múzeumban. Ő maga is felszabadultan adózott a pillanatnak, ezt jelzi *E. J. mi a kő?* című szobrának kedves szójátéka. Ahogy E. J., azaz Egry József életművében eljött a pillanat, amikor rátalált saját kifejezésformájára, hogy azután soha többé ne téveszthesse szem elől, remélem, művészként Raffay Bélát sem kell ezután féltelnünk. Sokat kísérletezett, többször sikeresen, olykor kiválóan, de megpróbáltatásai során kiderült tehetsége igazi formátuma, ami már kötelez. Aki ennyire tudja, mi a kő, annak azt is tudnia kell, mit ér, amit kapott, és mire való.

Salföld egyik legszebb régi háza, köszönhetően új tulajdonosának, Tőke Gyulának, aki Fábián Gusztáv javaslatára bontatta meg a beüvegezett „folyosót” és állította vissza a régi tornácot

Raffay Béla

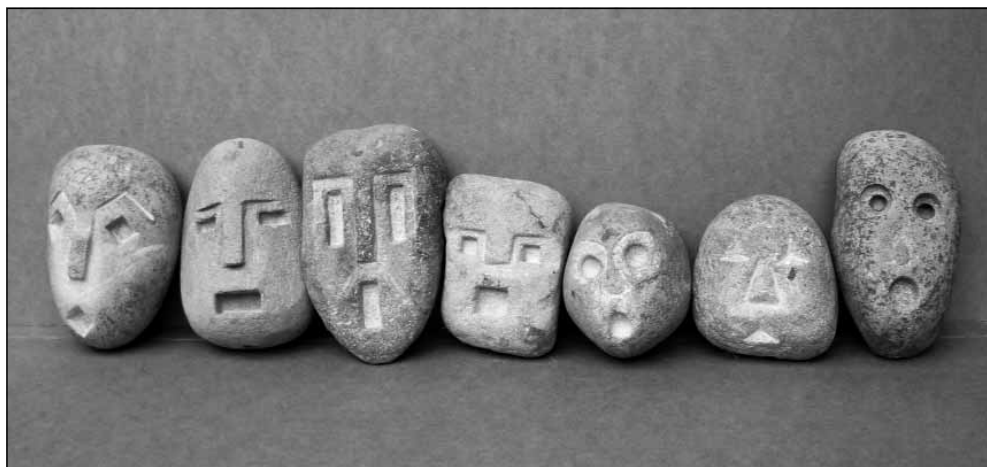
Ars Poetica

A nyelv sokféle – és itt nem a nemzetek nyelvére gondolok, hanem a kifejezés lehetőségeire.

A képzőművészet is nyelv, a forma nyelve. Ez az én birodalmam. Szokták mondani: „nem vagyok a szavak embere” – így van –, formákban gondolkodom, avagy a gondolataim formák, s megadatott, hogy ezeket a gondolatformákat, formagondolatokat meg is valósíthassam. A forma „jel”, a jelkép értelmezése pedig függvénye a tapasztalásnak, felfedezésnek, megismerésnek, gondolkodási módnak, kultúrának, a rácsodálkozás esélyének.

A látás folyamata a látott tárgy tulajdonságainak és a megfigyelő személy tulajdonságainak kölcsönhatásait feltételezi. Minden szoborműnek annyi olvassata van, ahányan nézik.

A szépség jelenléte (számomra rendkívül) fontos, az élet nemességének része. Ha a művészetek kezdeteire gondolunk, akár rituális, akár a szakrális művészetek szolgálták a hétköznaptól való felemelkedést, a megtisztulást, a tisztán szellemi, varázslatos jelenlétét. A szépség titok, a művészet, mint a tudomány is, kutatja ezt a titkot. A titkok megfejtésének vágya felfedezésekkel jár, a felfedezések örömmel, gyönyörűséggel, és nekem azzal a kényszerrel, hogy megőrizsem őket. Ellentmondani a természet törvényeinek, nem hagyni elillanni a szépséget, hanem az idő végtelenségében állandósítani. Valószínű, mindannyiunk fájdalmas izgalma a pillanatnyiság törvényszerűsége, az ember emlékezni akar, megörökíteni mindent, ami számára, akár csak egy pillanatra is, a megnyugvás, felemelkedés esélyét adta.

SZOBORMASZKOK

Vallomás

Apám hároméves koromban vett egy színes plasztlinkészletet. Az még igazi „békebeli” plasztlin volt, néha, manapság, ha ritkán hozzájutok hasonlóhoz, a családi béke és boldogság érzését kelti bennem az illata. Apám leült velem – egyébként igen ritkán láttam –, és gombákat gyúrt, biztosan mást is, de emlékeimben csak a gombák maradtak meg – és megtanított mintázni. Nagyon szerettem gyúrogatni a plasztilint, akkor még a csinálás örömeért. A sikerélmény csak később kapcsolódott ehhez az örömhöz: az óvodában, amikor kiderült, hogy a legszebben én tudok gombát gyúrni. Később, ahogy egyre több szépséget fedeztem fel a világban, felébredt bennem a vágy, hogy tartósítsam, megörökítsen őket, hogy magam, majd mások később is, máshol is gyönyörködhesenek bennük.

Első nagyobb szobrom – tizenegy éves lehettem akkor – egy vágató muraközi ló volt, magam szedtem hozzá az agyagot a Halászbástya alatt. A vágató ló még soproni élményemből született, amikor is – hétéves voltam – két muraközi lovon, szőren ülve két fiú vágatott végig a bazalt kockaköves utcán, csak úgy rengett a föld. Gyönyörűnek láttam a lovakat, és az igazi ló azóta is olyan az én számomra.

A szépség tartósításának kényszere után felfedeztem, hogy konstruálni, teremteni is lehet a szépséget, ami nehéz dolog, mert a konstruált szépségnek fel kell tudnia venni a versenyt a természeti szépséggel. Ha valaki egy mesterséges kavicsot akar csinálni, olyat, ami érdekes is, tehát különös, nincs könnyű dolga, mert sok természeti törvény kölcsönhatásának eredménye egy szép és formás kavics. Egy figurális szobornál sokkal több törvény hatását kell figyelembe venni, nemcsak a természeti, hanem a társadalmi törvényekét is, hiszen az ember a legbonyolultabb lény. Egy figurális szobornak csupán modelleznie kell az embert, ilyen vagy olyan szempontból, és ez a modell is lehet egyszerűbb vagy bonyolultabb. Én mindkét irányba szeretnék menni, kísérleteket teszek a lehető legegyszerűbb és a minél bonyolultabb irányába is. A legegyszerűbb forma felé, ami azért a lehető legteljesebb információt kell hogy hordozza az emberről. Mégpedig a huszonegyedik századi emberről. Úgy érzem, már sikerült figyelemre méltót alkotnom a *Kuporgó* című szobrommal.

CSAVARODÓ TORZÓ

Az önvédelem művésze: Simon Misi

Szijártó János felvétele

Nemegyszer kerültem olyan helyzetbe, hogy erkölcsi érzékem szerint ököltre kellett volna mennem, de csak a képzelet szorítójában volt hozzá bátorságom. Legtöbbször Aladdin gyermekkoromban eltulajdonított csodalámpáját dörzsölgettem, hogy Ferdinánd Gazsi kaszkadőr barátomat elővarázsoljam: ő aztán az igazságosztás bajnokaként egykettőre rendet teremtene. De Gazsi meghalt, engem pedig nemcsak a rokonság, az ösztönöm is arra tanított: ahol verekedés tör ki, onnan

fussak, ahogy csak tudok. Az önvédelmet nem lehet könyvből elsajátítani, bemagolni. Pedig az önvédelmi képesség manapság egyre inkább ajánlott, holnap kötelező, holnapután már késő...

Ezért nézek fel nagy tisztelettel a nálam egyébként alacsonyabb Simon Misi-re, akivel szembe-szomszédok vagyunk Salföldön. Köztudott, hogy sokdanos mester, aki Bécsben és Atalantában megnyerte a dzsúdómesterek világbajnokságát formagyakorlatokban. Hogy mennyire kiváló pedagógus, azt egy pesti ismerősöm iskolás fia tanúsította. Amikor megtudta, hogy Salföldön lakom, lelkesen mondta: az ő dzsúdótanára is salföldi, Simon Misi bácsi. Ismerem? Azt is hozzátette, hogy a tantárgyak közül a cselgáncsot szereti legjobban.

Az egyik falunapon Simon Misi tanítványai bemutatót tartottak. Fogások, dobások, zuhanások... Vitézkedések – foglalná össze egy szóval Balassi Bálint. A végén, hogy a mester is bizonyítsa, mit tud, bemutatta azt a mozdulat-koreográfiát, amellyel világbajnokságot nyert, majd egy hatalmas félszaltós esést átgurulással „elsimítva” (elsimonítva) talpra ugrott.

Tétován megkérdeztem tőle, hogy több mint hatvanévesen tanítványává fogadna-e? Természetesen – mondta. S ha van bennem kellő elhatározottság és kitartás, még az idősek világbajnokságán is elindulhatok. Ezzel Simon Misi életre szóló programot adott. Azóta gyűjtöm az erőt, hogy döntsek... s kerülöm a kihívó helyzeteket.

– ki –

Rosonczy Ildikó

A tipográfusművész

Egy angol úr Salföldön

A salföldi Kis Nyomda valóban kicsi, de nevét nem a méretéről kapta. Tulajdonosa, Charles Whitehouse a Svájci Könyvbarátok Szövetsége Librarium című folyóiratának (Zeitschrift der Schweizerischen Bibliophilen Gesellschaft) 1985. decemberi számában a Misztótfaluból elszármazott Kis Miklósról tett közzé egy emlékező cikket. Célja az volt, hogy felhívja a figyelmet annak a ritka tehetségű erdélyi betűmetszőnek és nyomdásznak a korszakos jelentőségű munkásságára, aki az egyik legszebb és legnépszerűbb késő reneszánsz nyomdai betűkészlet, az ún. Janson-antikva és kurzív megteremtője volt (1954-ig ezeket a betűket a holland Anton Janson munkájának tartották). Az alkalmat a méltatásra egy évforduló kínálta: 300 éve volt annak, hogy Amszterdamban megjelent M. Tótfalusi Kis Miklós magyar nyelvű *Bibliája*. Charles Whitehouse számára magától

értetődött tehát, hogy salföldi nyomdáját Kis Miklósról nevezi el. Szakmai körökben nemegyszer tette szóvá, hogy a letisztult formájú, arányos Janson-betűket legalább Kis-Janson-betűknek illene nevezni. Utólagos jóvátételként is, a tragikus sorsú magyar betűmetsző és polihisztor emlékére.

A Londonban született és a Cambridge-i Egyetemen diplomát szerzett történész az egyetem elvégzése után egy londoni kiadóban helyezkedett el, ahol munkaköri feladata volt, hogy végigkísérje egy-egy könyv útját a kéziratnak a kiadóba történt beérkezésétől kezdve a nyomdai munkákon keresztül egészen a terjesztésig. A fiatal munkatárs szabad idejében a kiadó melletti könyvtár nyomdatörténeti munkáit bújta. Itt találkozott először Kis Miklós nevével. Ez volt az az időszak, amikor a gyorsaságot és olcsó előállítását biztosító modern technológia rohamosan szorította ki a kézi szedést, és az ólombetűk

főlösslegessé váltak. Charles Whitehouse a főnökétől két láda betűkészletet kapott, s vásárolt magának egy kis asztali nyomdát. Ezen a gépen készültek az első meghívók, üdvözlőlapok a család és a baráti kör számára.

1978-ban magyar feleségével Svájcban telepedett le. Művészeti vezetőként, szerkesztőként továbbra is könyvkiadóknál dolgozott, de Zürichben két, a XIX. század közepén készült nyomdagéppel hamarosan berendezte saját nyomdáját. Olasz megrendelésre 200 példányban itt nyomtatta ki Albrecht Dürer németalföldi naplóját. A reprezentatív albumban először került egy kötetbe, egymás mellé a napló szövege és a hozzá tartozó rajz-sorozat.

Charles Whitehouse még vásárolt két nyomdagépet, a mives kiadványokból azonban nem lehetett megélni. Könyvtervezőként, kiadói művészeti vezetőként, szerkesztőként, fordítóként dolgozott. Egészen nyugdíjba vonulásáig csak hobbi maradhatott a „történelmi nyomdászat”, de munkáit különböző kiállításokon így is bemutatták Svájc mellett Németországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban is.

2012-ben magyar feleségének hazáját választotta otthonául. Salföldön egy parasztház szépen felújított egykori pajtájában kapott helyett a nyomdája, egyelőre egy géppel. Festéket Angliából rendel, kézzel merített papírt a szentendrei Vincze-műhelytől vásárol. A betűkészleté-

ből hiányzó ékezetes betűket Magyarországon nem sikerült beszereznie, most talán Németországból tudja pótolni őket.

Felesége, Veronika, aki szüleivel az 1956-os forradalom leverése után került Svájcba, munkatársa is férjének. Tervük, hogy kiadják angolul M. Tótfalusi Kis Miklós 1698-ban írt *Maga személyének, életének és különös tselekedetinek Mentségét*. A fordítás Veronika munkája, kétharmadában kész, a nyomtatás Charlesra vár. A Nemzetközi Tipográfiai Egyesület (Association Typographique Internationale) 1992-es budapesti kongresszusának szervezői minden résztvevőnek egy elegáns kisnyomtatványt adtak ajándékba: a kézzel merített papírra a *Mentség* angol nyelvű kezdő oldalait Charles Whitehouse nyomtatta. Természetesen Kis-Janson-betűkkel.

Kovács István
Salföldi haikuk

Keresztes Lajos képeihez

Eskü-sor-minta
 a tavirózsákon túl...
 fénycsobogásig

Évgyűrűs égbolt
 Pajzskerek aknatető:
 fénykibejárat

Szamárfüles rét,
 zöld kalamáris a fűz:
 tinta-szökőkút

Szótlán oromdísz –
 dérvérte csipkebokor
 a sziklatetőn

Kísértet-hajnal.
 Hegygerincet fordít ki
 a fény ekéje

Parlagfű-világ –
 vad kengyelfutás a nyár
 kifulladásig

Gótikus fohász
 a szószék ajtóíve.
 Csukva a lélek

Pirkadat-ékkő.
 Fölparázslík a templom
 néma harangja

Ó, diófalomb!
 tört tetőcserepekről
 töröld le nevünk

Enyészet-mámor –
 a borházról borostyán
 kúszik a holdra

Verkli-keringő –
 elszabadult álmaink
 körbeforgása

Bozótos parlag.
 Egy-két hajdani présház,
 kripta a tájban

Ó, búzamező!
 földutak-keretezte
 árnya a napnak

Öröklét-bölcső –
 végtelen barázdapár
 tolja a Holdat

Leroskadt kereszt –
 tévutak sorompója,
 emelkedésünk

Szikkadó hordók
 Földanyánk látcsövei
 néznek az égbe

Zömök pillérív.
 Élő vitrázs a tájkép...
 Fügönye zápor

Örök-élet-kép
 fény-pelyhek havazása
 a vaksötétben

Imakönyv a táj –
 a völgyben lélekjelző,
 zsolozsma-csermely

Hajtűkanyarban
 köd-habverők a hársak.
 Holt illat-örvény

Tető-sorminta
a kukoricás fölött.
Betelt a fénykép

Demizson a domb,
szőlővesszőkbe fonva
Penésze porhó

Rend: kocka-törvény,
hármast dobott az Isten.
És füstöl Ábel

Gazra feszített
póknyál-lajtorja: háló.
Zsákmánya holdfény

Kharon ladikja
kő(-)szikla-rózsa(-)füzér.
Zsolozsma-árnyak.

Háromszög a szív
sorsunk kaleidoszkóp-
körtemplomában

Üveg-koponya,
kivilágított ablak.
Fogyóban a hold

Hajnal-teremtés.
A párafátylakon túl
vak sóhaj a nap

Metszett gyümölcsös.
Csípőig csupa éllel
pihen az olló

Célba ért csónak.
A célt elnyelte a lét;
a céltalanság

Hangybagoly-szemcsék.
Békaugrásba dermedt
tört amulettünk

A partra dobva
egy megkövült lepényhal.
Csalija porszem

Életjelezve
Villan a meggyfa lombja.
Egyke a lélek

Cseber: fa-urna?
az elmúlás csokrában
lepények íze

Hol árnyra árny dől,
mind árnyalatnyibb a zöld.
S a hit fehérje

Noényi lábnyom
köré alvadt a vérünk.
Iszap-cirádák

Levedlik álmuk
a völgybe szökdelő fák.
Virágvasárnap

A vakmelegtől
égre sodort vitorlák
bebábozódtak

Csípőbe hasadt
zúzmóborostás kő.
Szemérme fűszál

Héttörpe-hegyek
tartanak felhő-bakot
a szemhatárnak

A tócsa tükrén
átütő keréknyomok.
Vízjeltelenség

Kettéhasítva,
ahogy a torkán kifer...
Vérzik a méhkas

Ó, moha-kontyos
Salföldi Aphrodité!
Mozdulat-árnykép!

Üvegtekintet.
Az ördög nyakkendőjét
fölisza a föld

Kihűlt zsarátnok.
A mező csupa pernye,
paripa-éhség

Maroknyi vízben
egy arc, egy gyenge nádszál
tengerszemezőn

Hang-libikóka.
Hápgó kérdőjelek
akaszkodása

A búzatábla
fortyogó aranyöntet...
És fújtat a szél

Öböllyi nádas?
rozstábla, sárga tenger?
Hullám-körömház

Kicövekelve
az indázó pusztulás.
Vad boa-mámor

Fürge tatár ló.
Álomba merült falu
lángcsóva-hajnal

Elvetve a mag.
Porméhecskék raja száll
fényeveszetten

Platán-alagút.
Angyalszárnycsapásnyira
az örök élet

KERESZTES LAJOS FOTÓJA

Szemadám György

A teremtett világ képkronikása

Somogyi Márk természetfotóiról

A felmenőink által még anyatermészetnek tekintett, Isten teremtette világot – amely nem csupán körülvette és táplálta, de tanította is az embert az élet rendjére – manapság a legtöbben már ellenségnek tekintik. Emlékszünk még az ötvenes évek szlogenjére, amely szerint „az ember legyőzi a természetet”? Eszerint felnőtté válásunk záloga az volna, hogy legyőzzük anyánkat?

Azóta még tovább lépett az úgynevezett „civilizált” ember: már nem éri be ennek az amúgy önbecsapásra épülő, ám annál önpusztítóbb szemléletnek a hangoztatásával, hanem úgy véli, hogy valóban mindent ki kell irtani körülöttünk, ami nem viseli magán az emberkéz nyomát.

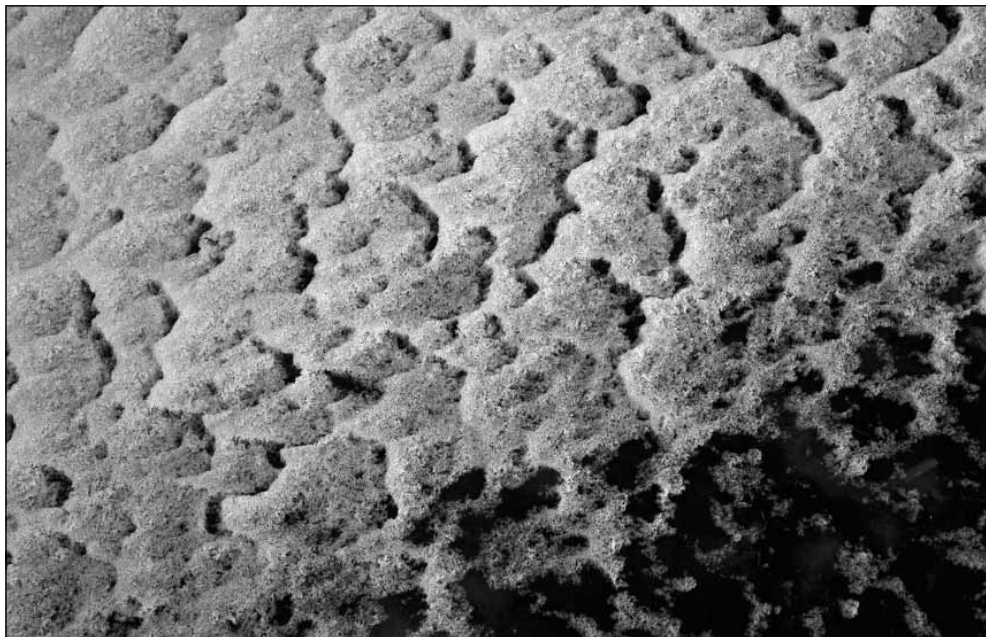
Eddig jó munkát végeztünk! Az esőerdők irtásával sikeresen támadtuk meg Földanyánk tüdejét, ásványolajkészletét kifosztottuk, a levegő és az óceánok vizének módszeres szennyezésével pedig elértük, hogy egyre táguló ózonlyuk tátong a fölénk boruló, minket védelmező, sérülékeny légrétegen, és hogy a halak húzában már túlzottan magas koncentrációt értek el a nehezen lebomló, emberre is káros nehézfém-szennyeződések.

Igen! Megcsináltuk! Mert ma minden valamirevaló, tévétájékozott városi ember nemcsak távolinak érzi magát a természeti környezetet, de félelmetesnek és gyűlöletesnek is, szemében nem más, mint az allergiát okozó parlagfű, a különböző betegségeket terjesztő kullancs, a madárinfluenzáat hordozó szárnyasok, a veszett rókák és egyéb szörnyetegek táptalaja.

Somogyi Márk – lehet, hogy csak azért, mert Svájcban nevelkedett – igazi, magafeledt élvezettel csodálkozik rá a magyar tájra, akkor is, ha autója tengelyig a sárban küszködik, ha fotóssátrát a havas eső paskolja, vagy ha egy szigorúan védett területen – jelesül a Hortobágyon – a hajnali sötétségben önmagukat vadászoknak valló emberek lövöldöznek körülötte.

Műveivel csak közös kirándulásainkat követően, jóval később volt alkalmam találkozni, és nagy meglepetéssel kellett tapasztalnom, hogy szemléletbeli, szellemi rokonság is van köztünk. Mert ahogy én – aki ugyan látszólag csak madarakat fest – sem vagyok a szó igazi értelmében „madárfestő”, s műveim nem természettudományos leképezései mélyen megélt élményeimnek, úgy ő sem az a természetfotós, aki egy bizonyos ritka pillanat látványára várva ül lesben. S ha én azt állítom, hogy festményeim – habár a felszínen bizonyos látvány-élményekre utalnak – valójában elvont kompozíciók, ez Somogyi Márk képeire fokozottan igaz.

Ehhez tudni kell azt is, hogy a fotótechnika és a számítógép adta lehetőségek az utóbbi évtizedekben szinte elmosták a határt a képzőművészet és a fotó között. Egy-egy mű esetében időnként alig lehet megállapítani, hogy milyen

technikával és milyen utólagos manipulációk segítségével készült. Somogyi Márk azonban tiszteletre méltó módon ragaszkodik ahhoz, hogy bizonyos – saját maga által meghúzott – határokon ne lépjen át. Nem akarja képzőművészként prezentálni műveit, s ezért csak olyan utólagos számítógépes beavatkozásokat alkalmaz – például a színek vagy a kontrasztok esetében –, amelyek szigorúan hozzátartoznak a fotózás eszköztárához.

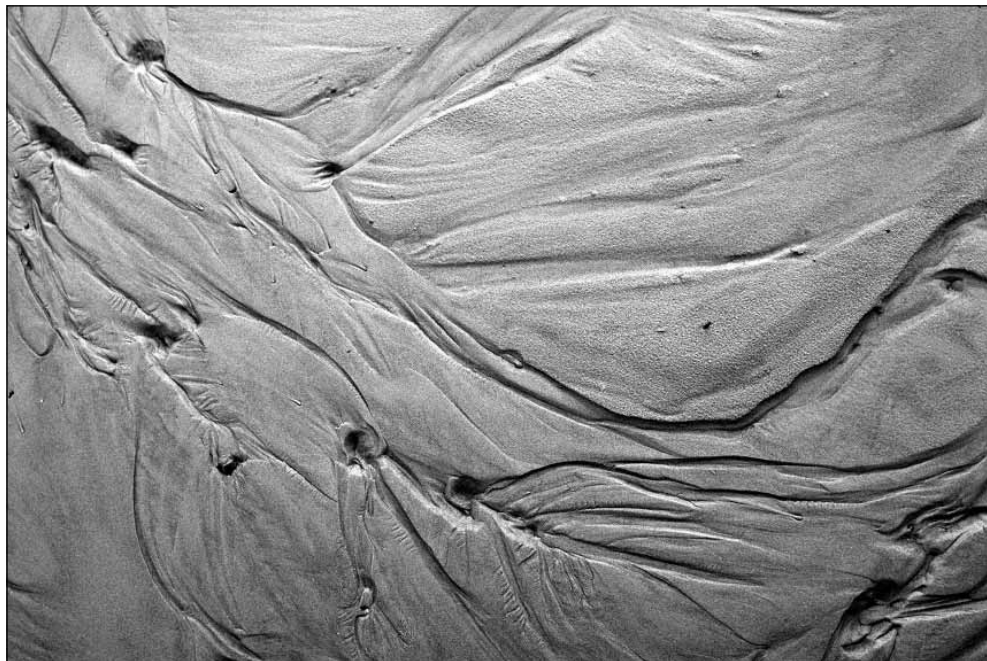
Ugyanakkor szembeszökő, hogy képei mennyire képzőművészeti ihletettségűek. Némelyikük megtévesztésig olyan, mint egy régi kínai tusfestmény, egy másik lazán elegáns akvarellnek látszik, és van olyan sorozata is, amelyet felfogásában akár egy hatvanas évekből származó minimal art művel is rokonságba lehetne hozni. Elgondolkoztató adalék ehhez, hogy az egyik – amúgy jégvirágot leképező – művét egy festőművész (!) festménynek hitte, s annak kompozíciós megoldását tette kritika tárgyává.

Somogyi Márk képei rejtélyesek, mert éppen a felismerhetőség, az azonosíthatóság határán mozognak, s ahol mégis fogódzót kap az ember – például a magasban szárnyaló darvak vagy egy iszapban táplálékért kotorászó billegető cankó esetében –, ott is olyannyira „átírt” a látvány, hogy az már egy másik szférát érint. Művei a természeti látvány alapstruktúráit mutatják fel. Azt, hogy a mikro- és a makrovilág – de az élő és az élettelen is – egyazon módon szerveződik, s mondjuk ki, így, nagybetűvel: egyazon Eszme teremtményei.

A fiatal művész alkotói hozzáállása nem más, mint a világra való állandó rácsodálkozás. Ezen a ponton rokonítható a középkori misztikusokéval, akik arról beszéltek, hogy az egész teremtett világ harmóniáját olyan összhangzat – mondjuk úgy: „a szférák zenéje” – határozza meg, amely nem csupán a hangok, de a színek és a formák együttesében is kimutatható.

Ahogy a nagy ezoterikus tanító, Hermész Trismegisztosz sokszor idézte, *Tabula Smaragdina* című művének kezdő soraiban, Dr. Hornok Sándor fordításában olvasható:

*„Való, tévedéstől mentes,
biztos és igaz mindenekfelett,
hogy ami fent van, a lentihez hasonló,
s ami lent van, az a fentihez,
beteljesítvén az Egyetlen számtalan csodáját.
Ahogy pedig az összes dolog
az Egynek elgondolása szerint lett,
úgy minden ebből az Egyből vette eredetét
egyetlen átváltozás által.
Atyja a Nap, anyja a Hold,
a Szél hordozta méhében, s a Föld tartja fenn.
Ő a jelenségek valamennyi megnyilvánulásának
nemzője a világ egészében,
hiszen a tökéletesség benne rejlik erejében.”*

A gordonkaművész

Sík Dóra

Fotó: Somogyi Márk

Látszólag köznapias hangzása ellenére is egyik legszebb, legmélységesebb tartalmú szavunk a feleség. A lényege miatt. Hogy akit jelentésével áthat, akiről szól – egyszóval –: *aki*, azzal egészen egy vagyok. Azáltal egészen, hogy félig ő vagyok, s félig ő is az én részem. És e két fél rész alkotja egyenként az egészet. Ez összehasonlíthatatlanul több, mint a társ, az élettárs, amelyet az egyre súlyosabb divat-pöröly mára már szinte semmitmondó péppé zúzott.

Somogyi Márk csodálatos fotókat készített feleségéről, Sík Dóráról, a gordonkaművésről. Kettősségük minden fényképe vallomás a feleségéhez, vallomás a zenéről, vallomás önmagáról. Eddigi életével bekeretezett önvallomás: családról, művészetről, gyermekekről – Matyiról, Boriról, Rékáról –, szülői felelősségről, szülőföldről, szülőhazáról. Somogyi Márk el tud varázsolni. És Dóra el tudja bűvölni

Márkot. A gordonka bolthajtásán nyugvó kéz, Sík Dóra keze éterien könnyed tartásával egy pillanatra Leonardo da Vinci hermelines hölgyét villantja elének. Nem öncélú pózról van szó: a kéz a világgá menni készülő dallamokat nyugtatgatja; maradjanak vesztég, hiszen mindjárt kezdődik a koncert. Láttam és hallottam, hogy a salföldi templomban fellépő művésznő mennyire gondjukat viseli az alkalmi közönség váratlan örömeinek teljes fényözönében aranyló hangoknak. Nemhiába idézgeti a falu plébánosa, Árpád atya: „az dicséri igazán az Istent, aki zenével dicséri”. Dóra így dicséri. És tanítóként, tanárként gondjukat viseli a rábízott diákoknak is, akiket a zene szeretetére, és ezáltal a teljes élet igényére nevel. Alkalmam volt egy kamaszoknak szervezett nyári zenei tábor búcsúkoncertjén részt venni. A tanárnő biztató tekintetére egyre felszabadultabbak a gyermekek. Hegedű- és csellószóloíák betöltik a hangversenyteremnek berendezett kertet. A violinkulcsforma jegenyefák között elláttunk egészen a Hegyestűig...Aki onnan fürkész bennünket, annak apránként belemosódunk a naplementébe. Csak a muzsika marad...

– ki –

Aki az álmait kőbe vési

Egy autódaru letörte a hajdani faluvégen, a templom közelében álló kőkereszt tetejét, s a lehulló rész megsértette a Fiát sirató Szűzanyát is. A talapzatot övező virágágyást önzetlen gondozója, Magdi néni hamar rendbe hozta. Unokámmal heteken át a csonka kereszthez zarándokoltunk nap mint nap, remélve a helyreállítást. Belefáradva a hiábavalóságba, sikerült rábeszelnem őt, hogy a falu másik végében álló kereszthez járjunk délelőtti sétáink során, amikor az anyanyelvvel birkózó gyermektől annyi bölcsességet tanulhat az ember. A vendéget köszöntő kőfeszületet az idő kezdte ki – elnagyoltta torzítva Jézust és Máriát. De évekkel unokám megszületése előtt „újjávarázsolta” őket egy fiatal szobrászművész, Raffay Dávid (80. o.). Nem is tudom már, melyik gyermeke világra-jövetelének emlékére. Mert Pesten, a Vigadó téren a labdát megkaparintó kutyával évődő leányban Kamilka és Boróka felcseperedő alakját látom ma is, a dombóvári emlékmű Tinódi Lantos Sebestyénjében pedig a majdan felnőtt Ágostont. A Jogtudományi Kar épülete előtti szökőkút vize az ikerkék – Viola és Gyöngyvérke – arcát csillantja meg felváltva az elcsodálkozó, kíváncsi turistáknak. Nem kell féltetni a leánykákat, hogy elmerülnek: Judit asszony vigyáz rájuk.

Dávid pedig a rá jellemző elmélyült szótlanúsággal teszi a dolgát: kőbe vési, bronzba önti mindennapi álmait. Álmainkat.

– ki –

Raffay Dávid

Édesanyám művészete

Korényi Dalma szobrai mind oltárok. Világuk mesebeli, az egyszerű emberek éppúgy kedvelik őket, mint a műértők. Egyszerű a formaviláguk, tiszta, vad a színviláguk.

A *Szentháromság-oltár*, amelyről ez az írás szól, egyik legkiforrottabb műve. Salföldön készült, ami nem lényegtelen a mű szempontjából, hiszen ez a falu borókabozótok között fekszik. Ha az olvasó járt már borókabokrok közt, bizonyára tudja, mennyire csábító egy-egy szabályos bokor, mennyire szeretne az ember belebújni, mint a tökéletesség, a biztonság kápolnájába, vagy inkább piramisába, ahol az ember lelke megnyugszik, és az öröklét magasságából szemlélheti a környező világot. Természetesen a bokor tüskéi és sűrű, ágas-bogas belseje megakadályozzák a kipróbálást, de ez is csak az esetleges csalódás elkerülését eredményezi. Nos, a szobor alapgondolata ez volt. Ehhez csatlakozott egy shiraz perzsaszőnyeg-motívum, amely az emberábrázolás mohamedán tiltása ellenére burkoltan, de szinte félreérthetetlenül embert vagy nemzetséget (nemzetségfőt) ábrázol, a fa (családfa) ábrázolásával kombinálva. Ez a szőnyegmotívum már magában is mély és sokrétegű jelentést hordozhat, de lássuk a kész mű szimbolikáját.

Az életfa a világot átfogó erőt, mindenek hordozóját és támogatóját, az Atyát jelenti. A szentlélek a tradicionális fehér madár, a kompozíció csúcsán, dicsfénnel, ahogy lenni szokott. A fiú a koronás gyermek Jézus, akinek mozdulata egyszerre a keresztre feszítés és a világ felé való nyitottság jelzése, teljesen gördülékenyen jön a perzsa motívum komponálásából. Jézus szíve ábrázolásának forrása a népművészet, a már említett egyszerű emberek művészete, egy „Dicsértések a Jézus” feliratú dísztorlőközörről. A négy madár a motívum bambuszrügyeiből a négy evangélista.

Mivel a fa ötágú, az Atya mint kéz jelenik meg, amely tenyerén hordozza a Fiút, „hogya kőbe ne üsse lábát”. A motívumot a művésznő többször is felhasználta, például a Veszprém Megyei Művész Céh emblémáján, ahol a Balatont jelentő csónak vitorlajaként a Bakonyt jelenti, egyszerre tölgyfa és tölgyfalevél képében, csúcsain makkokkal. Itt erősebben utal formája a kézre.

Korényi Dalma színvilága részben azonos a magyar népművészet bizonyos alkotásaiéval, ezt nemcsak Jézus szívéen lehet megfigyelni, hanem *Palóc Madonna* című munkáján is, amely autentikusan felöltözött, erőteljes duzzadó parasztasszony, csak a tradicionális kompozíció és a lába alatt az eltaposott kígyó jelzi az ábrázolt személyét, no meg az alma a kis Jézus kezében. A kifinomult, szinte fehér, de mégis színpompás *Szentháromság-oltár* színvilága persze nemcsak a népművészetből jön. Letisztult, zárt, de mégis játékos formái, finom, de élénk színei Egyiptomot juttatják az eszembe.

Nem említettem még Somogyi Győzőt, a művésznő férjét. A vele való kapcsolat kétségkívül nyomot hagy a festett szobrok színein, hiszen Somogyi festékeivel, és sokszor a segítségével fest. Mégsem lehet azt mondani, hogy ez egyoldalú hatás. Színviláguk folytonos kölcsönhatásban alakult görögországi útjuk

során, és azután a Balaton-felvidék csodás mediterrán fényáradatában. Ez a fénnel telítettség árad mindkettőjük munkáiból, de még lakhelyükből is. Még lovaik és kutyáik is fehérek. Főként a főszíneket használják, ezeket is jócskán derítve: a nyári ég halványkékjét, a nyári nap sárgáját, és az élet színét, a tűzvöröst. A narancssárga, a zöld és a lila is inkább csak átmenetként jelenik meg mint komplementer színerősítő, és ezek is mindig tisztán, csak fényüket emeli néhány sötét színfolt. Hogy is lehetne másképp, hiszen a szobrok magát a tisztaságot ábrázolják. Ki lehet tisztább Boldogasszonynál, a Szentháromságnál, Jézus szent szívénél, az erdők és mezők virágainál és Szent Ferenc kismadarainál? Egyszerű, átlátható, de egyszerűségében szép világot tükröznek ezek a munkák, egyiptomi statikus állandóság, de vidám játékoság sugárzik belőlük.

Ne felejtjük el Henri Rousseau-t sem. Korényi Dalma nem a természetes, műveletlen ember megtestesítője, ő a kiművelt, tudatos művész gesztusával alkot, mégis, eredménye hasonló. Nézzük csak meg a császárszakáll-gyertyatartókat, olyanok, mintha egy Rousseau-képről szedték volna le őket, a levelek kék színe viszont már a kiművelt művészt mutatja, bár a színek megváltoztatása gyermeki gesztus is lehet.

Egy-egy gyertyatartó teljes egész, a császárszakáll gyökerétől a tetejéig, sőt a gyertya is hozzá tartozó, vele egy lényegű, hiányolná az ember, ha nem lenne ott. Magasztos gondolat a virágokat fényhordozóknak tekinteni, hiszen a legszegényebbeknek, még a betonrengetegben élőknek az életébe is tudnak némi fényt, egy kis illatot csempészni. Minden virág egy kis gyertyaláng, minden gyertyaláng egy kis virág. A művésznő tréfásan szokta emlegetni, hogy Szabolcska Mihály költészete az ideálja.

A sok kismadár, ide-oda elhelyezve, szintén Rousseau-t juttatja eszembe, nemcsak festményeiről, de Apollinaire verséből is:

Egy angyal
Vállán kicsiny madárka
A dala – drága
Rousseau – téged magasztal

Ami eleven hatalom
Vagy emlékkép vagy fájdalom
Éppen úgy eloson
Akár sajka a habokon

Te drága Rousseau
Te vagy az angyal s a kicsi
Madárka a te dicsőséged
Ünnepli

Olyan jelenet, amelyet méltó lenne ilyen stílusú szoborban megfogalmazni. A költő tollából zeng az egyszerű tisztaság dicsérete, és vissza is térünk a bokorhoz és az őt dicsőítő madárkákhoz, amelyek a *Szentháromság-oltáron* a négy evangélistának felelnek meg, akik ugyanúgy Isten dicsőségét zengik, mint a madárka Rousseau-ét.

Árpád atya

Az első pap ismerősöm Erdősi Imre piarista szerzetes volt. Rákosi Viktor *A hős fiúk* című regényének *A branyiszkói diadal* című fejezetében elevenedett meg előttem, akkor, amikor kezében kereszttel rohamra vezette a honvédeket. Mivel a szabadságharcos történet Budavár bevételével ér véget, biztos voltam benne, hogy a magyarok – eltekintve a világháborúktól – mindig győztek és győznek. Labdarúgó-válogatottunk volt rá a legfőbb bizonyosság. Mígnem! Kilencéves voltam, amikor bekövetkezett 1954... tizenegy múltam 1956 őszén... Elvárásoltan éltem át a kétszer két hét időabroncsába fogott dicsőség és vereség hullámvasút-robogását. Párhuzamosai bennünket, gyerekeket is átnyársaltak. Félig felnöttek lettünk... A történelem koravénjei...

A forradalom egyik, személyemre kiható következménye az volt, hogy 1957 elejétől másfél éven át hittanra járhattam. Az atyát, aki a „rendkívüli” tárgyat tanította, már korábban ismertük. A hittanóra utolsó öt percében Susuról és a Fehér atyáról mesélt, s a történetet mindig a legizgalmasabb résznél hagyta abba. Minden héten számoltuk, mennyit alszunk még a folytatásig.

Azóta közel hatvan év telt el. Tizenhárom éve lakom Salföldön. Egy ideje állandóan. Az állandóságot a váratlanul életre kelt gyermekkori izgalom hitelesíti. Lelket bizsergető áramát mintha a hajdani hittanórák utolsó öt perce és az azt megelőző várakozás gerjesztené ma is. Az Árpád atya által celebrált szombat esti szentmiséket várom úgy, mint annak idején a hittanórák utolsó ötperceit. Árpád atya egyszerre tud megszólítani és megrendíteni. A megrendülés az, amikor szavainak hatására úgy érzem: átölel Krisztus. A lehető legtermészetesebb módon, mintha eleve barátok volnánk. Ezzel akarva-akaratlan is rádöb-bent végtelen gyarlóságomra. Úgy tesz, mintha nem venné észre zavaromat. Tapintatos. Tudja, hogy a zavar: bűntudatodat...

A Szentírás gondolatait, üzeneteit Árpád atya nemegyszer közvetíti saját köznapi élményeivel ötvözve. Lelki „munkanaplójából” a humor se hiányozik. Ahogy a szülők, a szűkebb szülőföld – Sármellék, Zala megye – és a tágabb haza szeretete és tisztelete is állandóan jelen van prédikációiban.

Lelkipásztorságának hiányára, a személyéhez való ragaszkodásunkra akkor döbbsentünk rá igazán, amikor betegsége hetekre kiszakította körünk-ből. Ennek már jó néhány éve. Vagyis a baljósna vélt történet – hála Isten-nek – a balatonfüredi szív-kórház karanténja ellenére is, jól végződött. Amikor gyógyultan visszatért, aggodalmaskodásunkat azzal oszlatta el, hogy – ha kórházi ágyon is – végre alkalma nyílt magát alaposan kipihenni. Volt idő, amikor több mint tíz falunak volt egyszerre lelkipásztora. Amióta őt ismerem, „csak” öt falué az. A tevékenysége központjának tekinthető Káptalantótin és a már említett Salföldön kívül Kékkút, Szentbékállá és Mindszentkállá számít „munkahelyének”. 1964-es pappá szentelése után rövid ideig Iszkázon, Nagy László és Ágh István szülőfalujában is szolgált. Akkoriban visszhangos lármát csaptak *A helytartó* című, XII. Pius pápát befeketítő dráma körül. (Azóta tudjuk, hogy szerzője, Rolf Hochhuth a KGB megrendelésére írta a koncepciózus színdarabot – nem ingyen.) Árpád atya az 1960-as években sem rejtette véka alá *A helytartó*val kapcsolatos kételyeit – ellentétben a megalkuvó történe-

szekkel, esztétákkal, kritikusokkal... Tudta: a hazugság és a megalkuvás rokon értelmű fogalmak.

Nem láttam soha Erdősi Imre arcképét, aki a szabadságharc leverése után négy évtizeden át tanárként, hivatalnokként, papként híven szolgált azon az őrhelyen, ahová az Úristen állította. Akárcsak Árpád atya, aki nyugdíjasként is „vigyázza a strázsát”. Salföld temploma számomra elképzelhetetlen nélküle, akárcsak Ica nélkül, akinek énekhangja lelki magabiztossággal tölt el engem. Az örökké jószolgálati úton lévő névrokonom, Kovács István, és felesége, a virágágyásokat varázsoló Pannika nélkül, akinek feladatát mára átvette fiuk. És... És... Minden salföldit felsorolnék.

– ki –

Kovács Józsefné Ica, Balogh Árpád plébános,
Fábián Gusztáv polgármester (Somogyi Márk fotója)

Raffay Kamilla

A tükör

Annuska könnyei gördültek a bánatos kis arccskán lefelé, lepotyogtak a szép új, piros ruhára. Halkan, fejét lehajtva sírdogált a kislány, a sámliin üldögélve. Már rég elfeledte a gondját, de nem látta illőnek, hogy olyan hirtelen befejezze a pityergést. Szerette volna, ha mindenki tudja: még mindig szomorú. Azért a valamiért, amiért annyi idővel ezelőtt veszekedett vele a nővére.

Könnyeitől homályos szemmel nézett a becsapott ajtóra. A szobában nem volt már senki rajta kívül. A szekrény, Papa íróasztala, a székek, a falon a festmények és a nagy falóra sötéten bámultak le rá, mintha mérgesek volnának.

Szilvia jutott eszébe, ahogy dühösen lecsapta a hajkefét a földre, és kirohant, az ajtót erősen maga után rántva. Szőke hullámos haja kibontottan hullámozott mögötte, nagy kék szeme villámokat szórt.

Szilviának gyönyörű, hullámos szőke haja volt, Annának pedig sima barna, egyetlen kis hullám nélkül. Pedig testvérek voltak. Mindig irigyelte Szilviát, mert szebb volt nála, szebb volt mindenkinél, még Anyunál is. Haját sokszor felkötve viselte, kontyban. A gyűrűző fürtök minduntalan rendetlenül kierőszakoskodták magukat, amitől Szilvia még szebb lett. Reggelente sorban felvette a legszebb ruháit, és forgott velük a szobában.

*„A menyasszony szép virág,
koszorúja gyöngyvirág...”*

– énekelte közben, és a tükörben nézegette magát.

Anyu azt mondta mindig Annuskának, hogy még van ideje nőni, ügye-

sedni és szépülni, s most is milyen okos kislány, pedig még csak ötéves, a nővére pedig már tizenkettő. A kislány elképzelte magát Szilvia aranyfürtjeivel, kék, csillogó szemével. Elmosolyodott, és nem tudott többet sírni. Körülnézett a szobában. A falon néma csillogással verte vissza a nap fényét a tükör. A kislány nem láthatta magát benne, csak ha felállt a székre.

Annuska szemében a tükör egy titokzatos bölcs volt. Sokszor figyelte, hogyan játszanak rajta a fények, hogyan változnak benne a képek, mikor más szemszögből nézi. Órákig tudott rajta szórakozni, hogy csak azon átnézte a mögötte történő dolgokat. Mintha a tükörön túl is valódi életek mozogtak volna. Apa azt mondta, ez a tükör idősebb, mint Annuska. Sőt, idősebb még Szilviánál is. Azt mondta, nászajándékuk volt, Anyu-
nak és neki.

Annuska nem tudta, mi az a nászajándék. „Majd megtudod – mondta Szilvia, mert nem akart magyarázkodni, sietett éppen. – Majd megtudod, ha felnőtt leszel, és majd te is kapsz nászajándékot.” Annuska elképzelte magát felnőttnek. Magas volt, szőke Szilvia-hajú, kék Szilvia-szemmel, de az arca olyan volt, mint most. A ruhája is ugyanaz volt, csak hosszú, sokkal hosszabb, és fekete karaktercipőt viselt hozzá.

De a tükör nem ezt mutatta. A tükör sejtelmesen mosolygott, és egy kislányt mutatott, egy egyenes barna hajú kislányt, fekete szemmel, kis piros szandállal. Hosszú copfja az egyik oldalon félig kibomolva ren-

detlenkedett, amiért Szilvia dühében otthagyta.

Mégis ő volt az, szemében azokkal az érzésekkel, amelyeket csak ő ismer, és amelyekről még a szép, szőke Szilvia sem tudhat semmit.

Annuska egyszeriben nagyon boldog lett. Úgy érezte, a tükör valami

titkot közölt vele. Lemászott a székről és táncolni kezdett.

*„A menyasszony szép virág,
koszorúja gyöngyvirág...”*

Pörgött, forgott összevissza a szobában, és úgy érezte, most szebben táncol, mint Szilvia, pedig ő tizenkét éves, és már táncbemutatója is volt.

Babák

A szomszéd Erzsébet néni kukoricát főzött. Nagy, saját kukoricái termettek a kertjében. Minket is áthívt, hogy megebédeljünk belőle.

Anyuska rögtön társalogni kezdett vele mindenféle unalmas dologról, amiről csak a felnőttek beszélhetnek. Apuska Feri bácsival tárgyalt meg mindenféle furcsaságot, amit pedig még én sem értek, úgyhogy nem is tudom felidézni. Hamar ott is hagytam őket. Erzsébet néni lánya, Katika odaültetett a nagy, fehér terítő asztalhoz, amelyet az udvar közepén állítottak föl. A kezembe nyomott egy forró, sárga kukoricát, és besózta. Nővérem, Piroska szalvétába tekerte a sajátját, és úgy fogta meg a lédús csövet.

– Nézd csak, úgy koszos lesz! – mondta nekem, és kezembe adott egy fehér szalvétát.

Engem zavart, úgyhogy eldobtam. „Nem kell!” – kiáltottam sértődötten, és koszos kis kezembe szorítottam a csövet. A többi gyerek a kert végébe ment és üvöltözve játszott. Én is vágytam közéjük, bár nagyobbak voltak nálam. Nevetve totyogtam feléjük sárga kis szándalomban. Megbotlottam a saját lábamban, és a földre potytyantam. A kukorica elgurult... Tiszta fekete lett a portól.

Bögttem.

– Mondtam én, hogy koszos lesz! – dorgált Piroska.

Anyuska odaszaladt hozzám és megvigasztalt. Kifejtette kezemből a piszkos kukoricát, és letörölgette könnyes, sáros arcomat. Az ölébe vett.

– Gyere, csináljunk csuhébabát – mondta, és elém tett néhány kukoricacsuhét. Nem tudtam, hogyan lesz belőle baba, de Erzsébet néni megmutatta. Csinált nekem szép csuhékislányt szoknyával, Piroskának pedig nagy konttyal, kukoricahajból. Katika cilindres vőlegényt készített, és esküvőset játszottunk. Jól belemelegedtünk, Katika még a porcelánbabáját is kihozta. Gyönyörű, kék szemű baba volt, a ruhája tele gyöngyökkel, fekete haja két hosszú copfba fonva lógott, és ha táncolt, repült körülötte. Ő lett a menyasszony az én kis szoknyás csuhébabám helyett, mert sokkal szebb volt. Az enyémnek azt sem tudtuk, hol az arca, mert nem volt fölfestve rá a szeme és a szája. Eldobtam. Katika porcelánbabája sokkal szebb volt, az kellett nekem. Katika viszont nem adta oda. „Nem a tiéd!”, rángatta ki a kezemből Piroska, én pedig bögni kezdtem.

Anyuska újra odaszaladt, ölébe vett és vigasztalt, de én csak tovább zokogtam. Játszott nekem a szoknyás

csuhé kislánnyal, de én kiütöttem a kezéből, és messzire elhajítottam, hogy jó sáros legyen. „Nem kell”, kiáltottam mérgesen, és tovább sírtam, mert nekem Katika babája kellett.

Többre nem emlékszem. Csak arra, hogy másnap reggel hiányzott a csuhébaba. Piroska kontyosa ott feküdt az ágyában, de az anyém, a kis szoknyájával, amelyet Erzsébet néni kötöztetett rá, nem volt sehol. Amikor nem látta senki, belopóztam a szom-

szédba, és a sárban keresgéltem az elveszett babát.

Hullottak a könnyeim, miközben szomorúan kotorásztam a szomszéd udvar pocsolyáiban...

A csuhébaba nem lett meg. Néha álmomban még boldogan táncol előttem a fűben, és a cilinderes vőlegény vezeti. A porcelánbaba, gyöngyös ruhájával és fekete, röpködő fonott copfjaival azonban soha többé nem jelent meg, az álmaimban sem.

Gombászás

Az őszi esők előcsalták a gombákat a föld alól. Az avarban keresgélünk utánuk. Talán hatéves lehettem, nővérem nyolc, öcsém négy. Édesapánk bevitt az erdőbe, szokott gombalelő helyeire, és ha valamelyikünk meglátott egyet, a legnagyobb tövises bozótban is átfurakodtunk érte. Apánk bicskával vágta el a gombák puha tönkjeit. Miniket is megtanított rá.

A pöfetegek voltak a kedvenceink. Fehér gombócokként gubbasztottak a fűben, egészen nagyokat is találtunk köztük.

A szegfűgombák rongyos kalapjukkal úgy megtöltötték a legelőket, nem győztük teliszedni a nagy fonott kosarainkat. Hatalmas telepekben terültek el a mezőn, már messziről látni lehetett, merre vannak.

De azért az erdő volt a legizgalmasabb. Fák tövében, kidőlt korhadványokon nődögéltek különféle kicsi, nagy, ehető és mérgező gombák.

Az ég lassan beborult felettünk, a szél végigsuhant a fák között, megborrongatva minden élőlényt. Hazaindulni készültünk, csak még egy utolsó hatalmas ózlábombaért szaladt el

édesapánk, aztán többet is talált, egészen besodródott az erdő ismeretlen, ösvénytelen részeibe. Hamar eltűnt a szemünk elől.

Két kosár volt velünk, egyik apánknál, másikat mi cipeltük felváltva. Most letettük egy fa alá, és mi is mellételepedtünk. Hárman a fának dőlve vártunk. A lábunk fájt a kimerültségtől, a feltámadó szellő lehűtötte a testünket. Csöndesen üldögéltünk. Felettünk a vékony, magasra nőtt fák, mint az óriások hosszú lábai tornyosultak; ha felnéztünk, beleszédültünk.

– Papa! Papa! – kiáltottuk a nővéremmel, amikor eluntuk a várakozást. Bosszankodtunk, amiért csak úgy megfeledezett rólunk.

A szél pedig feldühödve suhogott az erdőn keresztül, felkavarta kosarunkból a gombaillatot, és alaposan megborrongatott.

Kiabáltunk. A szél egyre erősödött. Mellettünk váratlanul nagy recsegéssel kidőlt egy keskeny törzsű fa. Felettünk tartotta meg éppen csak egy vékony ágacska. Ijedten húzódtunk össze. Mint egy dominósor, zuhanni kezdtek körülöttünk a fák. Rémülten elnémultunk,

öcsém eltakarta kezével az arcát. A következő pillanatban talán épp a mi fánk követi társait, egyszer csak ránk dől, agyonüt, és mindhárman meghalunk.

Mégsem mertünk mozdulni. Öcsém halkan elpityeredett.

Az apánkra vártunk. Vártunk, vártunk, vártunk...

Arckép

Végre elcsendesült körülötte minden, és egyedül maradhatott kimerült gondolataival. Egy év, egy rendkívül tartalmas év kimerültsége volt ez. A szoba, ahol most is ült, az volt a kiindulópont. Ott kezdődött minden, egy évvel ezelőtt.

Gyönyörű nap volt az, az új is, meg a régi is. A gyerekek mind a kertben visongtak, de hangjukat lassan elnyelte a távolság. Némaság telepedett a szobára, csak a sáskák ciripje, a madarak szelíd csacsogása szűrődött be a fényel.

Igen, itt kezdődött minden, ebben a szobában, ebben az időben, s egy ugyanilyen szép napon. A szoba sem változott azóta... Csupán egy kép került fel a fehér falra, egy festett portré, de az is azokban az izgalmas napokban történt, egy évvel azelőtt az a fiú festette, a fekete hajú, az az egy bizonyos fiú.

És a festmény... A festmény a falon maradt mint valami bizonyítéka a történeteknek, és égette a nő szeme sarkát, de ő nem mert odanézni.

– Szerelmes vagyok! – sikított fel hirtelen a falon az arckép. Hangja a múltból jött, mégis túl valóságos volt, és a nő úgy összeresztett rá, hogy a szíve még sokáig hevesen vert.

– Ugyan! – suttozta lesújtón a képeknek. – Mit tudsz te a szerelemről? Semmit nem tudsz te.

– Örökké szerelmes leszek Belé! Ha az arcomat már mély ráncok mar-

ják szét, hátamat az idő terhe görbíti össze, hajam ősz lesz, mint a jég, szerelmem még mindig lánkolni fog a mennyország pokoli tüzeként, s ha pedig Ő nem él már, én utánahalok, mint az a szegény sorsú veronai lány Rómeó karjaiban...

– Hallgass! – szólt indulattal a képre a nő, és egy régi könyvet kezdett el birizgálni, amelyik éppen a keze ügyébe került. – Nem tudsz te semmit. Sem a szerelemről, sem az időről... Buta kislány vagy te. Csak hallgass!

– Vagyok én már eléggé felnőtt – felelte sértődötten a kép. – Nő vagyok. Te vagyok.

– Nem vagy! – kiáltotta a nő, kicsit zavartan. – Ne azonosítsd magad velem! Vége! Véged. Te már nem élsz. Romantikus ostobaságaiddal együtt el vagy temetve... Buta lány, te!

Az arckép a falon mosolygó lányt ábrázolt, egy fiatal, csillogó tekintetű, szenvedélyes lánykát, aki éppen úgy döntött, hogy elkezdi élni az életét. A szerelem miatt.

Az asztalnál pedig egy szintén mosolygó, de már nyugodt arcú nő ült, fiatal, de kimerült, bölcs, aki tisztában van azzal, hogy még mindig ostoba.

– Mi történt velem? – kérdezte rémülten a kép festett kacaja mögül. – Mi lett a szerelmemmel? Ki lettem?

– A szerelmedet fölcserélte egy másik szerelem. Az élet hosszú, nyugodt, láthatatlan szerelme, ami nem csupán egy ember iránt jött létre,

s nem csupán a jelenben teljesül, hanem a mindenségben – mondta a nő. Most úgy érezte magát, mintha tényleg bölcs lenne, de talán mélyen belül tudta, hogy ostoba.

– Akkor miért nem nézel rám? – kesergett a kép. – A múltra miért nem tekintesz vissza? Hát nem belőlem lettél? A múltad vagyok!

– Egy pillanatom vagy – felelte a nő.

Aztán lassan ránézett a képre. Az duzzogott a felmázolt tündéri mosoly mögött.

– Elrontottad a jövőmet! Én nem így akartam, hogy legyen. Máshogy terveztem. Miért vagy egyáltalán itt? Korfura szerettem volna költözni ilyen koromra. Sosem fogok már megbékelni ezzel a valódi jövővel!

A nő nézte a képet, és elnevette magát.

– Kár – válaszolta a képnek, és nevetett tovább. – Én azt hiszem, azért megbékélek veled.

– Én megtagadlak.

– Te már nem tagadhatsz meg. Belőled lettem, itt élsz bennem te is. Kissé eltorzulva... De már emlékszem rád. Tulajdonképpen mégiscsak azonosak vagyunk... Csak én már ki vagyok egészülve.

Kicsit elhallgatott, ujjával szórakozottan piszkálgatta tovább a könyvet és közben megatottan mosolygott a tehetetlen arcképre.

– Emlékszel... amikor az öcsém-mel szétugráltuk a cipőnket a kőtenger sziklái között? Mint a bakkecskék, csak ugrándoztunk, őzeknek képzeltük magunkat. Aztán már madarak voltunk... Nem éreztük, ahogyan a talpunk a sziklákát érintette. A végtelenségig tartott. Az idő megszűnt múlni. A mohás kövek zölden, mint hegyek a mélyben, sorra eltűntek alattunk,

repültünk, repültünk... Hát nem volt gyönyörű?

– Rég volt az már... de rémlik. Szép volt – vonogatta a vállát a kép –, annyi minden szép volt, de semmi sem annyira, mint a szerelem.

A nő erre már csak legyintett, és tovább emlékezett:

– Szebb volt ez. Szebb volt ez mindennél. Ma már nem tudok ilyet. Elvesztettem a képességemet hozzá. Talán épp amikor Te voltam.

Újra elhallgatott, ez a nap valahogy az emlékezés, a hallgatás napja volt.

– Ma már nem tudok repülni. Nem tudok játszani. Már te sem tudtál... Örülök, hogy vannak még képeim. Majd azokat is végignézem. A régieket, amelyeken még játszom. Ez is olyan, mint a gipsz, amiből bármit lehet formálni, amíg lágy, az alakja változó, formátlan valami... Aztán megszilárdul – amikor te voltam, épp megszilárdult körülöttem a világ, vagyis én megszilárdultam –, csak karcolni, faragni lehet azután... Te még nem voltál karcos és faragva. Csak megszilárdultál. A világ elkezdett valósággá válni előtted. A képzelet tudatos fantáziává vált, a szépséged hiú szépséggé... Én már meg vagyok kaparászva, azt hiszem. De most készíttetek magamról egy képet... Hogy a jelenem is nyugodtan elmúlhasson.

Azzal letette a könyvet, felállt és kiment a szobából.

Raffay Kamilla Salföld legifjabb művésze: költő és prózaíró. 2000-ben született. Jelenleg elsős gimnazista. Tavaly a Miskolci Irodalmi Rádió középiskolásoknak (pontosabban a 14–18 éves korosztálynak) kiírt pályázatán *A tükör* című novelláját I. díjjal jutalmazták.

A szépség szolgálatában

Somogyi Győzővel Takács Gábor beszélget

A Fokusz Egyesület és a Magyar Napló Kiadó gondozásában a napokban látott napvilágot Takács Gábor művészettörténész *A szépség szolgálatában. Beszélgetések Somogyi Győzővel festészetről, grafikáról, esztétikáról* című interjúkötete. A könyv egyik fejezetében Káli-medencei és tágabban Balaton-felvidéki kötődéséről, továbbá annak művészeti tevékenységében való tükröződéséről vall az 1986 óta Salföldön élő, 2012-ben Kossuth-díjjal kitüntetett művész. Az alább olvasható szöveg ezen fejezet rövidített változata.

A hetvenes években eltökélted magad egy művészi életmű létrehozása mellett. Mik voltak ennek az elemei és a céljai? Milyen gyakorlati feltételei voltak a megvalósításának?

Elsősorban egy életformát próbáltam kialakítani, mert úgy láttam, hogy ha az ember nem a fő árammal halad, hanem azzal szemben, akkor egy „sziget” kell létrehozni, egy „Noé bárkáját”, amelyen hajózik, és létre kell hozni azt a környezetet, amely őt ihleti. Budapesten albérlési zugokban, Párizsban egy sámlin rajzoltam, és láttam a művészkollégáimat is, milyen műtermeket utalnak ki nekik, mondjuk panelházakban. A létrejött alkotások és a környezet sivársága között közvetlen összefüggést láttam; azt mondtam, hogy itt nem is lehet mást festeni, mint „Kompozíció 1.”, „Kompozíció 2.”, borosüveg és akt. Amikor Salföldön megismerkedtem a vidékkel, kinyílt a szemem, és felismertem, hogy először a saját környezetemet kell megfelelő esztétikai szintre hozni. Ebben a feleségem, Dalma járt az élen: ő volt az, aki először kimeszelte és rendbe tette az 1975-ben megvásárolt és az első években igazi hippiszállásként működött salföldi parasztházat. Utána hozzáálltunk a kerthez, az állatokhoz. Ezt megerősítette az 1980-ban tett görögországi utazásunk. Nyugat-Európába többé nem mentem, azt három út után leírtam magamban – de Görögország nagyon érdekes volt, a szigetek, ahol egészen archaikus volt az élet, lóval nyomtatták a gabonát, számárháton szállítottak mindent, és mi is szamarakon közlekedtünk. Azt mondtam: ha ezt meg lehet csinálni Görögországban, akkor itthon is meg lehet csinálni. Salföldön is megél a szamar, itt is van fehér fal, kopár szikla, füge meg szőlő. Vettünk csacsikat, kecskéket, tehát egy kicsit görög hatásra fedeztem fel a magyar mediterráneumot. Ennek a felvirágoztatása, megmentése vált egyik életcélommá, és ez az a közeg, amelyben a művészetem kibontakozhatott.

(...)

Nyilván kulcsfontosságú az is, hogy a házad, az udvarod nem egy egyszerű lakóház vagy nyaraló, amilyen – akár hasonló architektúrával is – sok van itt a faluban, hanem mellette istálló van, lovakkal, tyúkok kapingálnak, és így tovább.

Igen, ez egy működő parasztház, ez az igényem és az ihlető környezetem. Ha ez máshol kihalt, akkor magamnak kell létrehoznom. Nem skanzen ez, hanem élő udvar.

Nem bántad meg, hogy a Salföldre költözéssel kikerültél a művészeti közéletből, legalábbis annak a budapesti főáramából? Nem láttad ennek kárát?

Csak előnyét láttam. Akkor sokan azt mondták, „neked véged van, Pesten voltál valaki, ott örökre elfelejtenek”. Kétségkívül volt benne kockázat, de minden szerencsésen alakult. Elkezdtek idejárni az újságírók, fényképezték Mari szamarat és a számaron lovagló művészt. A művészértelmiség mind nyaralt valahol, és sokuknak itt a Balatonnál volt nyaralója, de csak nyaralásban gondolkoztak. Az, hogy állandóan falun lakni, nonszensznek tűnt az értelmiség előtt. Emlékszem egy adatra, miszerint a Képzőművészeti Alap tagjainak 95 százaléka Budapesten élt. Mindenkinek volt falusi kötődése, de lakni csak Budapesten tudtak. Ehhez képest én egy csodabogár voltam. Szerencsére nemcsak az újságírók találtak meg, hanem néhány gyűjtő is. Úgy érzem, hogy a Mari számár jó „menedzserem” volt, jó „galerista”, és stabilizálódott a helyzetem.

Dacoltál tehát azzal az egzisztenciális és sok más tényezőt ötvöző nyomással, amely másokhoz hasonlóan, a művészeket is a fővárosba, sőt lehetőleg a „világ fővárosait” jelentő metropolisokba szippantja.

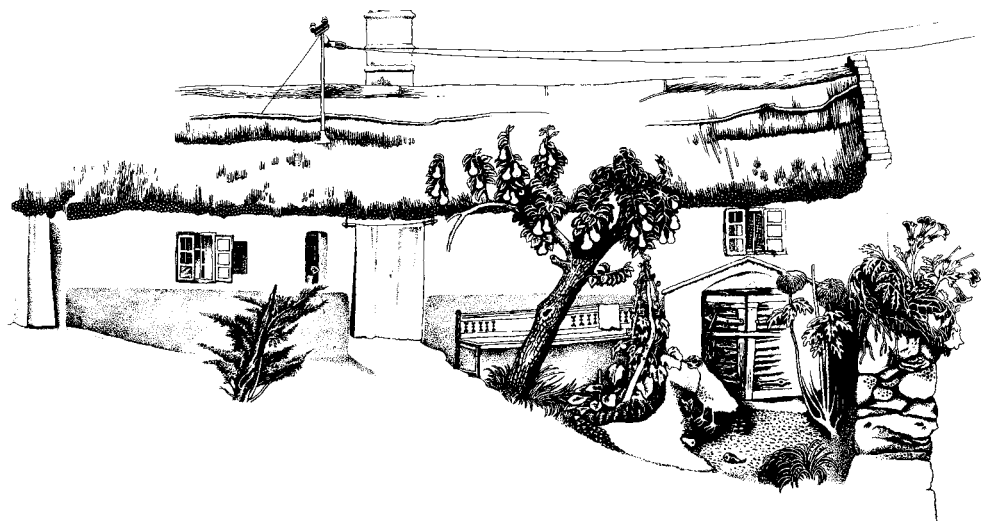
Nemcsak Budapesten van élet. Nagyon komoly művészek élnek falvakban – úgymond „amatőrök”, rajztanárok és egyebek, akik soha nem lesznek, híresek éppen azért, mert vidéken élnek. Hál’ Istennek, ezek a mesterek is megélnék, szerényen, de megvan a gyűjtőkörük, megvan a tisztelői körük, vannak kiállításaik, seregszemlék – tehát pezseg a művészeti élet falun is, csak erről a „fősodró” média nem vesz tudomást, és mivel a vidéki média majomként utánozza a fősodort, az sem vesz róla tudomást. Ha mégis, akkor jobb lenne, ha nem tenné, mert azokat a hülye riportokat és cikkeket, amiket vidéki újságokban művészekről írnak, jobb elfelejteni – tisztelet néhány üdítő kivételnek. A vidéki művészek egy része, főleg a kommunizmus idején, szorongó kisebbségi érzésben élt, és vágyott az elismertségre meg a nagyvárosi létre, körülbelül úgy, ahogy a pesti művészek Párizsba meg New Yorkba vágytak. Ez az örökös elvagyódás és sóvárgás a fejlődésemletemen alapuló filozófia következménye; a fejlődés „élére” akarnak kerülni, és azt gondolják, hogy ha például Párizsba költöznek, akkor biztosították a helyüket a Parnasszuson és az örökkévalóságban. A felvilágosodás óta dogma az is, hogy minden nyugatra elhelyezkedő formáció magasabb rendű minden tőle keletre elhelyezkedőnél – ezt mindenki evidenciának tartja. Jobb Párizsban élni, mint Budapesten, de még jobb New Yorkban, és valószínűleg a nyugati part a legjobb. Amikor Párizsban voltam, és láttam azt a temérdek tehetséges magyar művészt elkallódní, akkor gyorsan, mint aki a pokolból menekül, elhúztam a csikot, és meg sem álltam Salföldre. Úgy gondolom, hogy a juhász világnézete a helyes, aki a pusztá közepén leszúrja a botját, ráteszi a kalapját, és azt mondja: itt a világ közepe. Fölfelé kell a viszonyítási pontot keresni, Isten felé, nem pedig földrajzilag, és még kevésbé időben. A művésznek örök mércékhez kell magát mérnie. Olyan értelemben nem mindegy, hol él, hogy én hiszek a Hamvas által megfogalmazott földrajzi meghatározottságban, tehát hogy az ember születésekor valamelyik földrajzi génusz alá születik, ami neki való. Ez jó esetben a szülőföldje, de mivel ma összevissza költöznek az emberek, nem mindenki ott lakik, ahol kellene.

Salföld tudatos választás volt, vagy egyszerűen „így alakult”?

Biztos, hogy én déli típusú ember vagyok, mindig is a mediterráneumhoz, illetve a Balaton-felvidékhez vonzódtam. Gyerekkoromban Siófokon volt nyaralónk, ahol nem voltam képes megmaradni, mindig átjöttem az északi partra, és itt a barátaimmal szénakazlakban aludtunk. Éhezünk, de itt éreztük magunkat otthon. Ugyanígy Görögország, Itália, az Adria partvidéke – ezek az én ihlető környezetem. A Kárpátok vagy a magas hegyek nem; megpróbálkoztam azzal is, a Székelyföldről Felső-Ausztriáig, de ez nem mozgat meg – „tán csodállak, ámde nem szeretlek”. Ezt igazolja az is, hogy ideköltözött egy finn festőművész a magyar férjével. Elkezdte festeni a Balatont, ugyanazt a tájat, amelyet én, csak szürkével és sötétkékekkel dolgozott, aztán pár év után visszaköltöztek, mert nem bírták itt. Nagyon jó, nagyon szép, de valamiért nem. Ugyanígy járt egy kanadai művész; visszament Észak-Kanadába. Ilyen értelemben is csak nyertem a Salföldre költözéssel: úgy érzem, a helyemre kerültem.

A tájhoz és annak lakóihoz való kötődés mellett igényled-e azt, hogy egy szakmai, művészi közösséghez is tartozzál?

A képzőművészet magányos piszmogás. Sokan megpróbáltak ugyan, főleg a szocialista-realista elvek mentén, kollektíven alkotni, tehát közös műteremben közös alkotást létrehozni. Az efféle kísérleteket a kommunista hatalom is szorgalmazta, de mindig kudarccal végződtek. Budapesten hat évig vezettem egy képzőművészkört, amelynek a tagjai – erősen marxista beállítottságú fiatalok – kollektíven próbáltak alkotni: például letettek a földre egy hatalmas csomagolópapírt, mindenféleképpen összepacsmagolták, leöntötték vörösborral, összehajtogatták, aztán darabokra vágták, és ezeket mint jópofa képeket állították ki. Arra alkalmas az ilyesmi, hogy egy baráti társaság jól érezze magát, de értéket létrehozni így nem lehet. Ahhoz magány és elmélyültség kell. Ugyanakkor minden embernek tartozni kell valahova; kell hogy legyen baráti köre, szakmai rokon lelkekből álló társasága. Miután Budapestről Salföldre költöztem, kiestem a képzőművészvilágból, kiléptem a Művészeti Alapból és a képzőművész szövetségből, tehát felégettem magam mögött minden hidat,

egy „köldökszinórral” sem akartam a budapesti művészeti élethez tartozni. Itt aztán az én kezdeményezésemre megalakítottuk a Veszprémi Művész Céhét, amely nem szakmai, hanem inkább lakóhely szerinti, kollegiális közösség lett, és az a mai napig. Nem volt szó tehát arról, hogy valamilyen közös célt vagy közös eszmét szolgáljunk.

Beszélj a céhről, és ezen keresztül szűkebb pátriád művészeti életéről, az itteni alkotókról!

Említettem, hogy a nyolcvanas években a „jegyzett” művészek 95 százaléka budapesti volt. Vidéken a kommunista hatalom minden megyében támogatott egy „hivatalos” festőt és egy „hivatalos” szobrászt, akik megélték az ottani párt- és egyéb megrendelésekből, de ennek fejében be kellett tagozódniuk a pártvezetők vadásztársaságába és ivócimboraságába, ha a pártba nem is volt kötelező belépni. Ez a megalázó helyzet sok vidéki művészt az alkoholizmusba, az önpusztításba kergetett. A többiek úgymond reménytelen másodrangú polgárok voltak, rajztanárok vagy „vasárnapi festők”, akik számára egy falusi kultúrházbeli kiállítás volt az élet nagy perspektívája. Ez persze nem azt jelentette, hogy vidéken kevésbé tehetséges emberek éltek, de a „tűztől” távol semmire nem lehetett vinni. Amikor már érezhető volt a rendszerváltás előszele, megkerestem a Veszprém megyei képzőművészeket, akikkel egy kiállításmegnyitó után leültünk, és azt mondtam: alakítsunk egy művészcéhet. Az ötlet mindenkinek nagyon tetszett; lett céhmester, kulcsár, céhkorsó, céhláda, és a következő ülésen már vagy harminc művész gyűlt össze. Megpróbáltuk az összes ismerős művészt összegyűjteni. Sok Erdélyből menekült művész is csatlakozott, majd amikor elkezdődtek a jugoszláviai harcok, onnan is sokan menekültek át, közöttük nagyon kvalitásos alkotók. Kimondtuk, szintén az én kezdeményezésemre, hogy senkitől nem kérdezzük, van-e diplomája vagy valamilyen művészeti végzettsége. Csak azt szabtuk feltételként, hogy hivatásos művész legyen; akinek hivatása a művészet, aki ebből próbál megélni, annak helye van a céhben. Ez vitát váltott ki, mert néhány elitista művész – remélve, hogy a rendszerváltás nyomán a művészek megbízásokhoz, lehetőségekhez fognak jutni – azt akarta, hogy váljon el a minőség a szürkeségtől. Az első években szerencsére sikerült ezt a vitát elsimítani, és baráti körként működtünk. Az összejöveteleinket céh lakomának neveztük, mindig egy művész főzött az egész társaságnak. Megnéztük egymás műveit, de nem kritizáltuk, mert azt az elvet követtük, hogy egymásnak barátai és kollégái vagyunk, nem bírálói. Mindig nagyon fontosnak tartottam, hogy egymást ne sértsük meg, ne bántsuk meg, ne alakuljon ki a társaságban rivalizálás, mert akkor vége a „játéknak”. Egymás művészetének drukkolunk, tapsolunk, szeretjük, mert szeretjük a másik embert. A művész egyedül alkot a műtermében; az pedig, hogy a baráti beszélgetésekből, kapcsolatokból ki-ki mit profitál, mindenkinek a maga titka.

Meddig sikerült megőrizni ezt az idilli állapotot?

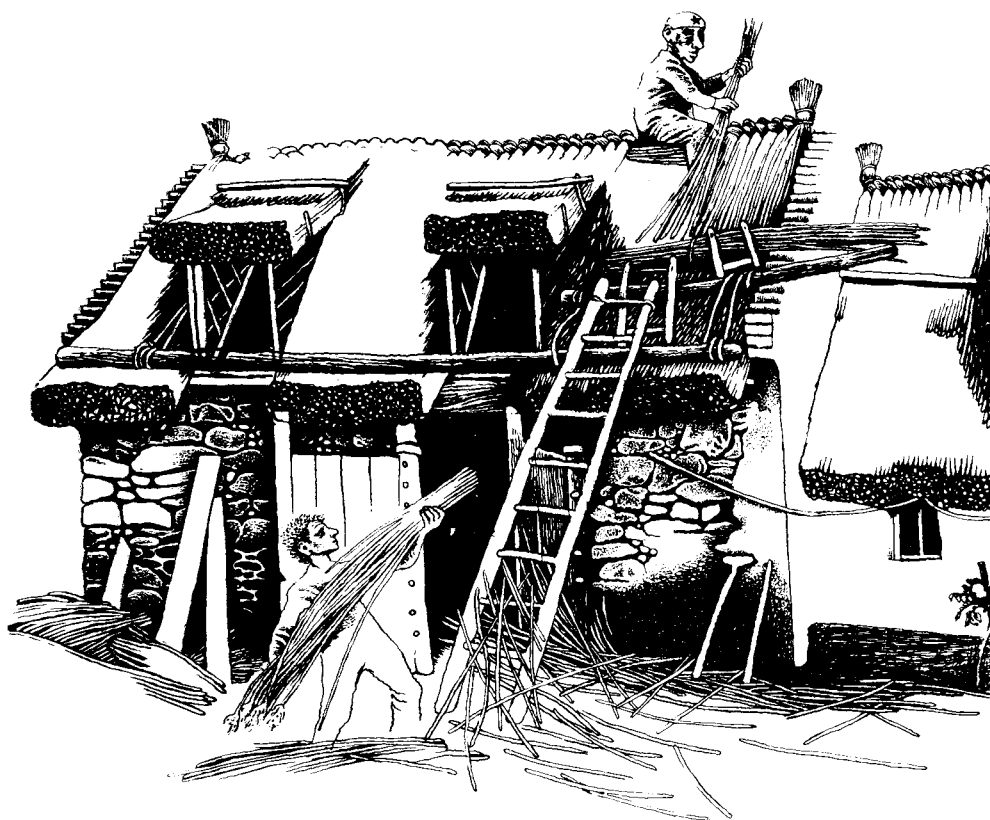
Volt a céhben néhány kolléga, aki megpróbált a megyénél vagy az új pártoknál kilincselni, de hamarosan kiderült, hogy pénz nincs. Ez tehát nem vert éket közénk. Később a céhtagok ráuntak a lakomákra, azt mondták, nagyon megterhelő ennyi embert – a családtagokkal együtt mondjuk ötven főt – etetni. Így ma már csak borozást, pogácsázást jelent a „lakoma”. Emiatt én egy kicsit visszahúzódtam, mert ez már nem ugyanaz. Mindenesetre legalább tizenöt évig

remekül működött a céh a barátkezéssel, lakomázással, és úgy érzem, hogy ma is ugyanez a szellem uralkodik. Az ezredforduló körül egy úgymond sikeresebb és elismertebb művészekből álló csoport kilépett a céhből és alapított egy „elit” kört. Én maradtam a céhben, és nagyon fontosnak tartom, főleg érzelmi támogatásként, az általa nyújtott baráti közeget. Azon túl, hogy egy tájegységben élünk – ami érzelmi kötődést is jelent –, semmi nem azonos, tehát más stílusban dolgozunk, sokféle műfajban alkotunk, és sokféle vallású, világnézetű ember van közöttünk. Mégis sikerült a céhet szeretetteljes baráti közösségként átmenteni.

(...)

Hogyan látod a magyar művészet jellegzetességeit, feladatait? Heterogén alkotások összességéről van szó, vagy látsz olyan markáns hozzáadást, amit ennek az országnak, ennek a nemzetnek köszönhet a világ?

Úgy gondolom, hogy a kultúrák mindig helyi, kis közösségekből születnek. A birodalmak civilizációkat hoznak létre, de a kultúra mindig helyi, törzsi, kicsi. A világ sokféleségét éppen az a rengeteg nyelv, helyi kultúra, ezek színes mozaikja adja. Ehhez képest egy állam – ha a jelenlegi Magyarországról beszélünk – nem alkalmas keret, mert a modern állam mesterséges képződmény. Kisebb egységeket tartok a kultúra forrásainak, amelyek szervesen, maguktól alakultak ki. Úgy érzem például, hogy én nem annyira magyar művész vagyok, mint inkább Balaton-felvidéki. Ez az én ihletőm, couleur locale-om. Az olasz reneszánsz kicsiny városállamokban jött létre, amelyek között persze volt kölcsönhatás, mégis a firenzei festészetet élesen megkülönböztetik mondjuk a velenceitől. Minél inkább visszamegyünk időben, annál inkább így van ez. Szerencsés esetben egy szakrális birodalom az egyik helyi művészetet birodalmivá emeli és elterjeszti, de a forrása, a gyökere mindig helyi. Nagyon fontos ugyanis a művészet számára a természethez való kötődés, és a kötődés azokhoz a helyi tradíciókhoz, amelyek csak kis léptékű egységekben élnek. Ugyanakkor magyar nemzeti érzés is van bennem, ami az összes magyarul beszélővel meg az egész magyar történelemmel összeköt, de ez túlságosan tág és nagy. Ez furcsán hangzik egy kis ország és egy kis nép esetében, amikor világbirodalmakkal küszködünk – azokhoz képest persze a magyarság egy kis helyi kultúra. Mivel azonban a modern nemzetek nyelvi nemzetek, és így a magyarság is a magyarul beszélők közösségét jelenti, ezért ez a közösség inkább irodalmi vagy nyelvi. A képzőművészet, amivel én foglalkozom, kisebb egységekhez kötődik. Amikor külföldön be akarjuk mutatni „a magyar képzőművészetet”, mindig vegyes saláta jön létre – a millió irányzat kioltja egymást, és nemcsak azért, mert ma stíluskavalkád jellemző, hanem azért is, mert például a Székelyföldnek teljesen más a szelleme, mint a Balaton-felvidéknek. Amikor itt építenek egy székely kaput, égnek mered a hajam. Tehát még a magyar kultúrterület is túl nagy ahhoz, hogy úgymond „magyaros stílusról”, vagy általában „magyar népművészetről” lehetne beszélni. Ha erről beszélünk, akkor azzal romboljuk is a helyi értékeket. Sajnos, ma már itt is építenek székely kapukat, mert „magyarosnak” tűnik, meg állítanak kopjafákat, itt, a katolikus Nyugat-Dunántúlon, ahol teljesen idegen és kulturálisan romboló. Ugyanígy örökség lenne Balaton-felvidéki házakat építeni a Székelyföldön. A feladat lehetőleg megőrizni és továbbépíteni a helyi értéke-

ket, és az államhoz kötődő hazafiságnál többre tartom a lokálpatriotizmust. A globalizáció helyett a fölaprózódást tartanám jónak – Afrika minden törzse kapjon saját, külön politikai egységet, amit nem kell feltétlenül államnak nevezni. Ahány nyelv a világon létezik, annak mindnek legyen meg a saját országa. Ez szolgálná az emberiség kultúráját. Magyarországot is fölosztanám Palócföldre, Jászságra, Kunságra, Balaton-felvidékre – gyerekkoromban a „Tihanyi királyság” eszméje is valahol ez volt. Ez a mediterrán, szubmediterrán Balaton-felvidék tényleg egy kézzelfogható, körülrajzolható miliő, az itteni emberek karaktere jellegzetesen más, mint az alföldieké. Anyám részéről jász vagyok, viszonylag ismerem azokat az embereket – csodálatosak, nemrég voltam a Jász Világtalálkozón, ahol tapasztaltam a ma is meglévő összetartozásukat, jász tudatukat. Ők már magyarok, magyar nyelvűek, mégis képesek rekonstruálni egy virtuális kis országot, ami mindössze nyolc települést jelent, igaz, hogy azok nagyok. Ebben az irányban látom a kibontakozást, és egy-egy országra, nemzetállamra csak mint a globális birodalommal szembeni ellenállás gócaira, átmenetileg és pillanatnyilag tekintek szimpátiával. Az, hogy ma Magyarország mint nemzetállam próbál az Európai Unióval szemben küzdeni, itt és most rendben van, de én a kultúra forrásairól beszélek.

A magyar művészet alkotásait tehát alapvetően felföldi, nyugat-dunántúli vagy székelvföldi épületekként, tárgyakként tekinted?

Ezeket a tájegységeket csak a néprajz különbözteti meg világosan, a „magas művészetben” ez aligha lehetséges. Amit mondtam, alapvetően a kultúra és a művészet forrásaira, éltető közegeire értettem. Egyórányi vonatozással kiérek a Balaton-felvidékről, de viszem magammal az emlékeimet, gondolataimat. A stíluskeveredés ma már nemcsak országon belül, hanem globálisan is megvalósul.

Választás elé állítva mindenkit, aki – alkotóként vagy „csak” kultúrát hordozó emberként – a szülőföldjén kívül keres boldogulást.

Számomra óriási dilemma volt, amikor felmerült, hogy külföldön éljek. Hogyan lehet ezt kezelni? Legyen az ember mondjuk angollá, teljesen simuljon bele, adja fel a kulturális gyökereit – vagy hozzon létre diaszpórát, és körkörös sündisznóállásra berendezkedve egy „mini-Magyarországon” éljen? Én az utóbbit választottam volna, mert úgy láttam, hogy ha kinyílok és beszívom a környezet hatását, akkor Párizsban pillanatok alatt eltűnök, elveszítem az összes addig összegyűjtött erőforrásomat – nemcsak az én kis rövid életem, hanem a mögöttem lévő ősök és tradíciók erejét is –, ahhoz pedig rövid egy emberi élet, hogy egy másik kultúrát teljesen felszívjon. Az első generáció ezért mindig elvész, mindig csonka és sérült, azután a második-harmadik lassacskán betagozódik. Miért perspektíva nekem az, hogy mondjuk magyarból németté váljak? Olyan nincs, hogy „általános emberi”. Ha az ember beáll a globális birodalom szolgálatába, olyan lesz, akinek valóban nincs hazája, nincs gyökere, csak a birodalom, és ha az bukik, akkor vele együtt ő is. Nem véletlen, hogy az erősebb népek mindig diaszpórát alkotnak idegenben, és nem integrálódnak. Ezen a birodalom felháborodik, de megeheti a sapkáját, mert a kulturális gyökerek hatása sokkal erősebb, mint a birodalom bármilyen kecsesítése, szívó hatása. Mindig vannak persze veszteségek, lemorzsolódások; amikor a Szovjetunió szétesett, több tízmillió „homo sovieticus” maradt, mint szárazra vetett hal, akinek az apja kalmük volt, az anyja meg mondjuk észt, és Ukrajnában telepítették le, és szovjet emberként határozta meg magát. Ugyanígy Jugoszláviában is volt egy csomó balek magyar, aki magát jugoszlávként határozta meg, és amikor megszűnt körülötte az az állam, akkor gyorsan be kellett tagozódnia valahova. A helyi kultúráképző erők – nem lehet nemzetekről beszélni, ezek annál kisebb, bonyolultabb egységek – mélyek, erősek, és csak látszólag szüntethetők meg. Amikor fizikailag megsemmisítik őket, elvesztik nyelvüket, önazonosságukat, akkor már nagyon nehéz helyreállítani, de ez sem lehetetlen.

(...)

A görög tájakat ábrázoló festményeid nagyon hasonlítanak a Balaton-felvidékiekhez, amikor viszont egy hegyvidéki tájat látok tőled, akkor – függetlenül attól, hogy az Alpok vagy Erdély hegyeit ábrázolják – az láthatóan más világ.

Így van, teljesen más világ: ugyanaz a festő, ugyanaz a színhasználat, de én is látom, hogy az már kívül esik ezen a körön. Hamvas azt mondja, hogy a Balaton-felvidéknek sokkal több köze van Athénhoz vagy Rómához, mint mondjuk Budapesthez. Ez egy mediterrán táj, azok a színek itt visszaköszönnek, „működnek”, de a Kárpátokban már nem – abba beletörök a bicskám. Nagyon szeretem, festettem is róla képeket, de valahogy lepereg rólam, nem megy. Ahhoz ott kell születni, olyan gyökerű embernek kell lenni. El tudom képzelni, hogy

egy osztrák remekül betagozódna a Székelyföldre, és viszont, hiszen hasonló földrajzi környezet.

Ez azt is jelenti, hogy mondjuk egy székely faragás nem tud beépülni a művészetedbe, viszont egy görög kerámia igen?

Igen, ezt így tapasztaltam.

Tudsz konkrét példát mondani azokra a mediterrán jegyekre – akár ornamentikában, akár anyaghasználatban, színben –, amelyek szervesen alkalmazhatók az itteni környezetben?

Például a kőbástyák, kőkerítések felrakásának módja, íve, egyáltalán a kőépítészet teljesen azonos itt és ott – a követ nem lehet másként felrakni, mert különben ledől. Az itteni parasztpépítészetben meglévő vakolt, puha formák, az oszlopok, boltozatok, a borpincék világa is pontosan olyan, mint a görög szigeteken. Az általam épített új népi épületeken elég sokat használtam ezekből, és van egy kis kápolna, amely teljes egészében görögös, mégsem rí ki a helyi építészetből, mert kőből épült. A faépítészetnek saját világa van, saját kultúrája – itt nem volt fa, és még a kutyaól is kőből épült, mondták a régi Káli-medenceiek. Ez összeköti Dalmáciával, Görögországgal vagy Szicíliával.

Az évtizedek során rengeteg alkalmi grafika is kikerült a kezed alól, születésnapi meghívótól a huszártáborban használatos étkezési jegyig. Grafikai munkásságod részének tekinthető a Káli Híradó címmel megjelenő havilap is, amelyet te írsz és látsz el rajzokkal, hogy fénymásolva eljusson a Káli Társaság tagjaihoz. Miért tartod fontosnak azt, hogy ilyen „apróságokra” is szánj nem kevés időt és fáradságot?

Ez nem apróság, hanem élet- és munkafeltétel. Amikor ideköltöztem, láttam, hogy ez a táj ugyanúgy pusztulóban van, és ki van téve a modernizációnak, mint bármely másik falu vagy táj az országban. Márpedig én az előbb említett modern vagy kevert, roncsolt látványkörnyezetben nem tudnék alkotni. Ha a művész nem igenli a környezetét, kritikus és negatív művek születnek. Nekem kell tehát megvédeni és részben létrehozni azt a környezetet, ami a munkafeltételem. Hál' Istennek, nagyon sokan gondolták úgy, hogy ebben a látványvilágban és környezetben érzik jól magukat, és együtt létrehoztuk a Káli-medence Környezetvédelmi Társaságot. A cél megőrizni ezt az archaikus falusi tájat, a kétszáz évvel korábbi látványt, panorámát és házakat. A Káli Híradó révén ezt próbálom, a „modern sajtó és propaganda” eszközeivel, elérni. Talán vicces modernről beszélni egy kézzel írt és rajzolt, fénymásolt és postai úton, 300 példányban szétküldött újság esetében; de most már, hogy huszonöt éve folyamatosan megjelenik az újság, azt mondhatom, hogy van hatása. Minden hat; ha egy kavicsot beledobsz a tóba, annak kozmikus hatása van, mondják a kínaiak, és én is így tartom. A Káli Híradó látszólag erőtlen fegyver az óriásplakátokkal és a televízióval szemben, mégsem hatástalan. Ahhoz, hogy ezt a tájat mind a mai napig sikerült így megóvni, sőt archaikus irányban fejleszteni, hozzájárult ez a kis újság, a Társaság többi tevékenységével együtt. Mindig meglepődöm azon, hogy ez az újság eltartja magát; nincs szponzor vagy egyéb támogatás, egyszerűen az emberek igénylik. Háromszáz család, ami legalább ezer embert jelent, akik külföldön is várják hónapról hónapra, és nem interneten nézik, hanem a papíralapú újságot is igénylik.

Elektronikus változata nincs a lapnak?

Van honlapunk, és ott is olvasható az újság, ami felveti azt a veszélyt, hogy nem fogják a papír-változatot megrendelni, márpedig akkor meghal az újság. Számomra ez egy örömtévesztés; egy hónapon keresztül, amikor eszembe jut egy gondolat, felrajzolom, és így készül az újság. Körülbelül egy hónap alatt összeáll azokból a hírekből, amelyek hozzám eljutnak. A „gondolkodj globálisan – cselekedj lokálisan” elvét próbálom követni, tehát nemcsak helyi pletykákkal megtölteni az újságot, hanem a nagy világfolyamatokra is megpróbálok rövid cikkekcskében utalni. A mi küzdelmünk azért, hogy megvédjünk egy házhomlokzatot, globális jelentőségű, ezért mi itt ebben a kis zugban úgy érezhetjük, hogy az emberiség harcának frontvonalában vagyunk. Amit mi csinálunk, nem hobbi, játék vagy nyaralás, hanem maga a harc Isten és a Sátán között. Ezért szerintem nincsenek „kis” dolgok meg „nagy” dolgok; minden a konkrét részleteken múlik.

Több Balaton-felvidéki tájat ábrázoló képeden is látunk önarcképeket.

Igen, bár ezek zömét nem mondanám arcképnek, mert egy-egy elmosódott futó, vagy éppen számárháton birkákat terelő alakról van szó. Előszeregettel belefestem magam a salföldi és Káli-medencei képekbe, mert úgy érzem, hogy egyrészt ez az életem színtere, másrészt pedig egy kicsit én is alakítom ezt a tájat. Az én képeim is hozzájárultak ahhoz, hogy a Káli-medence Káli-medence, és egyfajta kultushellyé lett. Az olasz festészet nagyban hozzájárult Itália vonzásához, ahhoz, hogy egész Európa évszázadok óta oda-tódul és látni akarja. A ciprusok, a jellegzetes olasz tájformák megjelentek a festményeken, és ezeket mindenki tanulta művészettörténetben, az angolok, a németek, a norvégok, mindenki oda vágyott. Ahhoz, hogy Magyarország tájformái ugyanilyen szentek és vonzók legyenek az emberiség számára – és legelőször a magyarok döbbenjenek rá, milyen szépségek között élnek –, ahhoz a művészetnek kell segítenie, a festészetnek és a fotóművészetnek egyformán. Az ember egy az egyben nem látja a dolgokat; a művész tanítja meg látni. Magam is másképpen látom már ezt a tájat, a saját festményeimnek köszönhetően. Minden művész látni tanít, az avantgárd vagy a nekem kimondottan ellenszenves irányzatok is. Ezek a technikai civilizációt és annak látványvilágát sulykolják a nézőbe. Az óriásplakátoknak is kimondottan ilyen szerepük van: kilencven százalékból nem az adott terméket reklámozzák, hanem a fogyasztói életmódot és civilizációt, az amerikai életérzést. Maga a termék másodlagos. Ezért fektetnek bele olyan sok pénzt; az, hogy egy rágógumit eladjanak, sokkal kisebb cél. Ahhoz, hogy a modern környezetet – gondoljunk például az autópályák, benzinkutak, parkolók, bevásárlóközpontok látványvilágára – az emberek tömegei nemcsak elviselik, hanem kimondottan szeretik, oda járnak pihenni, ahhoz a modern plakátművészet, a magazinok, újságok, tévéreklámok mind hozzájárulnak. Ahogy egy tévéhíradó stúdiója be van rendezve, amilyen tárgyak a bemondót körülveszik, az nagyon erős ideológiai hatást vált ki – a modern, mesterséges világot sulykolják, amelyben a természet soha nem jelenik meg. Ennek a közegnek az igénylése, kedvelése a cél; és amihez egy gyerek hozzászokik, később is azt szereti, a plázába fog vágyni, nem a Csobánc tetejére. Hihetetlen ereje van tehát a művészetnek és minden látványkövetítésnek. Én a magam szerény eszközeivel próbálom a Káli-medence kultuszát erősíteni.

Káli Híradó

2015
OKTÓBER

kalitarsasag@gmail.com | www.kalihirado.hu | 472-028

A művészértelmiség gyülekező helye az 1930-40-es években a Duna-kanyar volt, az 1950-60-as években Tihany, 1980 óta a Káli-medence, és innen kisugározva az egész Balatonfelvidék. Ennek köszönhető a népi építészet átmentése és sok más érték. Talán segít megmenteni ezt a csodálatos tájat a teljes kihalástól. Valódi életet és élő kultúrát teremteni azonban a nyaraló értelmiség nem tud. Nyári fesztiválok, bulik, a magaskultúra importált produkciói turistáknak az élet látszatát keltik 2 hónapra, de augusztus 20 után jön az igazság pillanata és tart 10 hónapig. Ami itt valódi élet és kultúra, amiért a turista ideetődül, azt mind a parasztság hozta létre: a tájat, a bort, az építészetet – a hely szellemét. Fenntartani és megújítani is csak az állandó lakos, földművelő, állattartó, élelmiszer-előállító, gyerekes családok tudják. Ők a jövő útja, őket szeretné a Káli Híradó következő számával induló sorozatban bemutatni.

ESŐS

hiedelmek váltotta fel minden átmenet nélkül a hosszú kánikulát a Káli-medencében. Most már erre kell felkészülni:

Sivatag és vízőlón szélsőlegesen váltakozva.

Az esővizet meg kell fogni.

Építs ciszternát és gyűjtsd be minden tetőről az égi áldást!

Szentantalfa Fő-u. 16.

Káli Város

2015
április

kalitarsasag@gmail.com | www.kalibirado.hu | 87/472-028

Székelty Károly Emléktúra

május 23 szombat
7⁰⁰ - 10⁰⁰ óráig

rajt: Abrahámhegy
Vasútállomás
cél: Révfülöp
Vakáció Vendégház

Gyalogos távok 15-30-60 km
Kerekpáros távok 40-50 km

A Kötenger Természetjáró Egyesület teljesítménytúrája jelenleg a legnagyobb Káli-medencei rendezvény. Több ezer gyalogos és kerekpáros kedves túrista rohan át a Káli-medencén és érkezik ebben-szomszárban a falvakba. Reméljük ezen a napon nem lesz zárva egy bolt, vendéglő, panzió sem, sőt a gazdák kitelepülnek az utcára borral, pogácsával, házi szörppel, lekvárral és kecskesajttal.

A Káli Medence Környezetvédelmi Társaság tagjainak és barátainak is ajánljuk ezt a túrát, amely alapító tagtársunk, a zöldlánczást felújító kikkuti Székelty Károly nevét viseli!!!

kotenger.
blogspot.hu

dr. Altay Attila
20/97-05-172

Kövágóörs
Ady E-u. 38.
1958

Kovács István

Władysław Bentkowski visszaemlékezése a magyar szabadságharcra

Jövőre ünnepeljük Władysław Bentkowski, a szabadságharcban részt vett lengyel légió egyik legrokonszenvesebb és legfelkészültebb hőse születésének 200. évfordulóját. Bentkowskit a berlini tűzérakadémia elvégzése után avatták a porosz hadsereg tisztjévé. 1848 tavaszán kilépett a porosz hadseregből, majd 1849 áprilisában kalandos körülmények között Magyarországra jött és belépett a lengyel légióba. A turai ütközetben hősi halált halt Jan Wójcik helyébe őt nevezték ki főhadnagyi rangban a lovasüteg parancsnokává. Így vett részt az augusztus 1-jét követő nyolc napon a Szeged és Temesvár közötti összecsapásokban, ütközetekben, csatákban. Miután a légióval együtt az Oszmán Birodalomba kimenekülve visszatért Poroszországba, tevékeny részese lett a Poznańi Nagyhercegség lengyel társadalmi, gazdasági, kulturális életének. Újságszerkesztőként és íróként is jelentős szerepet játszott. Az alább közölt emlékiratot az 1880-as évek elején tette közzé. 1887-ben Poznańban halt meg. Az írás szerepel az „Érdek és szeretet”. *Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra* címen az idei könyvhétre a Magyar Napló Kiadó gondozásában megjelenő kötetben.

Két részlet a szegedi és a temesvári csatából. A lengyel közmondás szerint „jobb egy lat boldogság, mint egy font értelem”. Ehhez még hozzátenném, hogy az ember Isten és saját lelkiismerete előtti érdemei alapján nyeri el tetteiért a világ elismerését. A nemzetek léte és az egyének élete ezen igazsághoz folytonos bizonyítékokkal szolgál.

(...)

Az egyének élete, bármerre nézünk is, példák sorát kínálja nekünk. Nem is kell túl távoli időben keresni őket. Mi több, az sem kizárt, hogy saját személyemet állítva a középpontba, hozakodjam elő velük. Két esetet is felidézhetek, eseteket, amelyekről évekkel ezelőtt már szóltam a Dziennik jubileumi kiadványában.¹ Ezekben az engemet irányító érzelmeket és szándékokat, és nem kevésbé a hozzájuk társult elnyűhetetlen akaraterőt tekintve, ne állíthatnám-e nyugodt lelkiismerettel, hogy voltak bizonyos érdemeim? A honfitársaim által halálommal kacérkodó két epizódra utalnék. Mire fel fogalmazódtak meg? Mert az érdemem, ha volt is egyáltalán, észrevétlenül elenyészett a lázas pillanatok zűrzavarában: nem volt miért felmutatni, mert nem társult semmiféle sikerrel. Pedig katonai életpályám két rövid szakaszában, amelyekben a lelkiismeretem szerinti kötelességteljesítés legegyszerűbb

¹ Utalás az *Emlékeimből* című, szintén magyar szabadságharcos élményeit felidéző írásra.

és legköznapiabb megnyilvánulását látom, a fűszálnyi érdem se fedezhető fel, mégis kiváltotta parancsnokaim azonnali elismerését és nehezen megszerezhető magyar katonai érdemrenddel való kitüntetésemet. Ennél is kedvesebb a szívemnek az, hogy bajtársaim, akik közül már csak néhányan élnek, mily jó szívvel és elismerően emlékeznek rám minden alkalommal. Mire fel? Mert a pillanatnyi sikernek híre ment?

Most, hogy szólnom kell, elmesélem hát e két epizódot, a lehető legtömörebben.

A dolog 1849 nyarán történt Magyarországon. Ahogy átvettem a légió lovasdandárjának részét képező lovas félüteg parancsnokságát a vitéz Wójcik halála után, kinek Turánál egy orosz ágyúgolyó letépte a fejét, a szolgálati rendnek megfelelően, s ahogy erre a légió tábornokában utasítást is kaptam, siettem ezen új állásomban jelentést tenni a dandár parancsnokának, Tchorznickinak.² A napóleoni idők veteránja a 2. dzsizdászrezred ezredese volt. Tchorznicki egyáltalán nem akarta a jelentésemet meghallgatni, mondván, hogy ő már letette a parancsnokságot, s a dandárt most Poniński³ kommandírozza. Poniński, az 1. ulánuszrezred ifjú, daliás és rendkívül vitéz ezredese udvarias határozottsággal állította, hogy semmiféle parancsot nem adhat, mivel Tchorznicki a dandár parancsnoka. Amikor végre e szolgálati visszásság elrendezésére a főparancsnokságon kerestem megoldást és kértem tanácsot, bizalmasan közölték velem, hogy boldoguljak, ahogy tudok, s ne ingereljem tovább az összekülönbözött ezredeseket, mert úgylis kibékülnek. Úgy boldogultam hát, hogy a két ezred menetelése során, táborozásakor és a csatáiban mindent megfontoltam. Amennyire tőlem tellett, a helyzetemet felmérve, s a lovassági parancsnokokkal bizalmasan érintkezve adtam ki rendeleteimet. Való igaz, a háború végéig senkitől semmilyen parancsot nem kaptam – egyetlenegy esetet kivéve, amelyre még visszatérek.

A Dembiński parancsnoksága alatt álló tiszai hadsereggel, amelybe a különféle magyar hadtesteken kívül a légió is betagolódott, a feljebbvalóimmal kialakult e sajátságos helyzetben vonultam vissza a Jászságon és a Kunságon keresztül egészen Szegedig. Dembińskinek az volt a szándéka, hogy e nagy-

² Tchorznicki, Władysław (1793–1862): a 12. ulánuszrezred tisztjeként részt vett Napóleon Oroszország elleni hadjáratában. 1848 áprilisától parancsnoka a sambori nemzeti gárdának, amelyet 1848 novemberében Magyarországra vezet. A gyalogosan küzdő ulánusok kitüntetik magukat a Kassa környéki és a Felső-Tisza vidékén folyó harcokban. 1849 februárjától a Nyíregyházán szervezett 2. dzsizdászrezred parancsnoka alezredesi rangban. Nyáron a közép-tiszai hadsereg lovashadosztályának parancsnoka. A katonái a szokásoknak megfelelően az alezredest is ezredesnek titulálták.

³ Poniński Władysław (1823–1901): az 1. (János főherceg) dragonyuszrezred kilépett hadnagya, 1848. november 17-én főhadnagyi rangban a Pesten szerveződő lengyel légió zászlóalj-segédtszjtje lett. 1848 decemberében már kapitányként ő szervezte meg Aradon az 1. ulánuszrezdet (valójában ulánuszszázadot), amely 1849. március 5-én rohamot kezdeményezett a 3. (Ferenc József) dragonyuszrezred ellen, s döntő érdeme volt annak szétverésében. Részt vett a tavaszi hadjáratban, s Komáromból tért vissza Pestre, ahonnan továbbvonult Miskolcra. A magyarországi hadszínteret alezredesként hagyta el. Az 1860-as években az olasz hadsereg tábornokaként II. Viktor Emánuel király tiszteletbeli szárnysége.

városban hosszasan tartja magát, már csak azért is, hogy a falai között meghúzódó magyar kormányt fedezze. Szándéka megvalósíthatatlannak bizonyult. A túlerőben lévő ellenség elől meghátrálva a magyarok feladták a várost, s a hidat maguk mögött lerombolva, átkeltek a Tisza bal partjára. A fővezér úgy vélte, hogy a széles folyó hosszú időn át fedezni tudja az ellenség támadásával szemben. Az osztrákok azonban kieroszakolták az átkelést, hidat vertek a folyón és nagy erővel átkeltek a bal partra, rendkívüli mód fenyegetve így Dembiński hátrálását, akinek serege már nagyjából menetoszlopokat alkotva a Bánság felé vonult. Szerencsére már alkonyodóban volt. A visszavonuló magyar hadsereg utóvédjét a lengyel lovasdandár alkotta. A két ulánusezred, s közöttük én, harcrendben lépcsőzetesen vonultunk vissza. Harckészségünkkel és tartásunkkal tiszteletet keltettünk a támadásra kész ellenségben, és eredményesen fedeztük a hadsereg kissé rendezetlen visszavonulását.

Leszállóban volt az est. Hirtelen – igaz, jelentős távolságban – felsorakozott velünk szemben egy teljes tizenkét fontos üteg (a Haynau osztrák hadseregéhez csatolt Panyutyin⁴ orosz tábornok hadosztályának lovasütege), és szaporán, de rosszul célozva, tűz alá vett bennünket. A pillanat kritikusnak tetszett. Ha az ágyútűz az est beállta előtt szétszórja az ulánusokat, kérdés, mi történik a fedezetlenül visszavonuló menetoszlopokkal. Az én ágyúim olyannyira kiskaliberűek voltak, hogy ily távolságból nem mérkőzhetek meg a tizenkét fontosokkal. Ekkor eszembe villant, mit ír elő ilyenkor a tüzérségi taktika szolgálati szabályzata. Azt, hogy oly módon van esélye a kisebb űrméretű ágyúknak a nagyobbakkal szemben, ha megfelelőképpen megrövidül a távolság. Így hát, ahelyett hogy az ulánusokkal együtt visszavonultam volna, előremenetet parancsoltam, s egyenesen az orosz üteg felé vágattunk. Lovassági tisztjeink nem akartak hinni a szemüknek. Egyikük, aki a felderítésből éppen ekkor tért vissza a századához, mellettem elhaladtában félhangon odaszólt: „Mit csinálsz? Elveszik az ágyúidat!” Én tudtam, mit teszek, s vágta közben csak ennyit mondtam neki: „Hát ne hagyjátok, hogy elvegyék!” Amikor oly távolságra értem, ahonnan felmérésem szerint háromfontos ütegem ágyúgolyói elérhették az ellenséges üteget, parancsot adtam a lemozdonyozásra és a tüzelésre. Most én voltam előnyben. Az orosz tüzérség általában rosszul céloz, legalábbis harminchat évvel ezelőtt rosszul célzott, s itt ebbe a nehézütegbe ugyancsak beidegződhetett, hogy csak a hozzá hasonló űrméretű ágyúknak megfelelő távolságból vegye fel a tűzpárbajt. A jelenlegi szögben minden lövedéke a fejünk fölött süvitve röpült el. Az én megfelelő távolságban beállított ágyúim azonban, az eredményességet látva, minden bizonnyal célt találtak, mert egy idő után a kölcsönös ágyútűz abbamaradt, s az ellenség, talán a hatásos válaszuk vagy a beálló sötétség miatt beszüntette a tüzet. A pokol tüzéből én majdhogynem veszteség nélkül tértem vissza az ulánusokhoz: mindössze egy lovat veszítettem, két emberem kapott zúzott sérülést, és egy ágyúkerék szorult javításra.

Pillanatnyi, de látványos sikert arattam, méghozzá a két ezred szeme láttára. De hogy a történetekben nekem bármiféle érdemem lett volna?

⁴ Panyutyin Fjodor Szergejevics (1790–1865): altábornagy, a Haynau főhadserege mellé rendelt 9. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka.

Dembiński hadserege, és vele együtt mi, több napon át vonultunk a Bánságon keresztül, állandó utóvédharcot vívva Haynau előrenyomuló hadával, pontosabban az annak elővédjét alkotó Panyutyin-hadosztállal. A lengyel lovasdandár alkotta a magyar hadsereg utóvédjét, s ezen idő alatt szinte le se tudtuk nyergelni a lovakat, olyannyira sarkunkban voltak az oroszok. Miközben augusztus 9-én hajnalban a magyarok által ostromzár alatt tartott s az osztrák helyőrség által eltökélten védett temesvári erőd felé vonultunk, egy magyar segédtsízt vágatott hozzánk, s közölte velünk, hogy Bem megérkezett Erdélyből, és átvette a hadsereg főparancsnoki posztját, amelyet addig Dembiński töltött be. Még magunkhoz se térünk az egyeseket csodálkozással, másokat lelkesedéssel eltöltő döbbenetből, amikor egy újabb segédtsízt érkezett Bem parancsával, hogy minden vonuló kötelék álljon meg és félfordulatot téve balra fejlődjön harcrendbe, mivel az új fővezér csatát akar fogadni. Az utóvédben vonuló dandárunk megállt, s félfordulatot téve jobbra, a harcra készülő hadsereg jobbszárnyának legszélén találta magát. Félütegemmel – szokás szerint – a hosszú vonalat alkotó két ezred közé ékelődtem. Előttünk az egészen Temesvárig húzódó vizenyős mező terült el, amelyet teknőszerű, legmélyebb részén egy lassan folydogáló patak vágott ketté. A szemben lévő emelkedőn sorakozott fel az osztrák hadsereg, amelynek hátában a szélesen elnyúló falu, Kisbecskerek terült el. Arról azonban, ami hadseregünk balszárnyán történt, halvány fogalmam se volt.

Nem nyújtom tovább az amúgy is hosszú beszámolót, a csata kezdetének és különböző szakaszainak ismertetését, már csak azért sem, mert annyi év múltán emlékezetemben elmosódtak, összekuszálódtak az események. Rátértek inkább annak leírására, amiben dél körül én magam személyesen részt vettem, s így az élesebben belém vésődött. A mi frontszakaszunkat ekkor a szittyós mező és a patak fedezte, valamint két huszonnégyszögletes ágyú védte. Elmondható, hogy űrméretüket tekintve ezek voltak a legnagyobbak. A temesvári ostromállásból vontatták oda őket, s a jobbszárnyon szerencsésen felállítva lötték a rét mentén hosszan felsorakozott ellenséges hadsorokat. Észrevettem a harcrendben felsorakozott lovasdandárunk mögött pár száz lépéssel egy legalább húsz huszárszázadból álló lovastömeget. Káprázott a szemem az annyiféle tarkabarka színű zekéktől, dolmányoktól, csákóktól és tollforgóktól. Bizonyára a parancsnokság által felsorakoztatott tartalék volt a semmire se támaszkodó jobbszárny biztosítására, vagy arra, hogy szükség esetén azonnal bevehessék. A mező túlsó felén a szárnyunkkal szemben felsorakozott egy fenyegető lovastömeg. Messzelátón keresztül az első vonalban fel lehetett fedezni, hogy egy osztrák vértessdandár bontakozott szét századonkénti harcrendet alkotva. Minél hosszabban fürkésztem őket, annál inkább nyugtalanított. Alaposan körbenézve, legyezőszerűen szétbontakozó félütegemmel ügetve megindultam a mező felé. Ulánusaink úgy néztek ránk, mint valamiféle csodabogarakra. Talán arra gondoltak, hogy újabb nyaktörő mutatványra készülök. De rövidesen megálltam egy emelkedő tetején, lemozdonyoztam az ágyúkat, és bemérve a vértessétől elválasztó távolságot (lehetett vagy kilencszáz lépés), kiadtam a parancsot, szokásomhoz híven lassan, hosszan elnyújtva a szavakat, hogy heves és gyors szavakkal ne szaporítsam a fiatal katona amúgy is gyors szívverését, ami elkerülhetetlenül jelen van ott, ahol a halál szele áthatja a

levegőt. E fuvallatot még a lovak is megérzik, s ezt meg-megremegő bőrükkel jelzik. Kiadtam hát a parancsot: „Kétujjnyi emeléssel! Golyókkal. Jobbról, egyenként, tűz!”

Itt szükséges kitérőt tennem. A rendes és jól felszerelt tüzérségnél az ágyúk befokozott, állítható rézirányzékkel vannak ellátva, s ahol ilyen nincs, a tüzér hordozható fairányzékot használ. Nos, az én ágyúmnak nem voltak állítható irányzékai, a fairányzék pedig a háborús felfordulásban még az elődöm alatt eltűnt, bár lehet, hogy ilyesmivel nem is rendelkezett. Elég az, hogy az én parancsnokságom alatt ilyen már nem volt. Mivel a turai ütközettől kezdődő folytonos menetek, táborozások során nem kínálkozott alkalom arra, hogy e hiányt pótoljam, a következő módon boldogultam: meghagytam a irányzó tüzérnek, hogy a csőemelkedést az ágyú hátuljára támasztott ujjával mérje – a megbecsült távolságnak megfelelően.

Jelen esetben nem tévedtem a távolság megbecsülésével és a csőemelésre vonatkozó utasítással: látszott, hogy szinte minden golyó beletalál a hosszú és széles céltömegbe. Minden lövés után hol itt, hol ott támadt zavar a lovasok körében, mígnem egy idő elteltével, miután egyetlen osztrák üteg se jelent meg, hogy elhallgattassa vagy megzavarja tüzelésünket, az erősen megtépázott osztrák vértések balra hátraarcot formáltak, és az egész dandár eltűnt a szemünk elől.

Miután én így eleget tettem annak, ami rám tartozott, visszatértem eredeti állásomba, az ulánusezredek közé. A két ezred nyugodtan álldogált a hosszan elnyúló vonalban, a legnagyobb figyelemmel, s mint később meggyőződhettem, nagy meglepődéssel szemlélték és hallgatták az általam rendezett kis *intermezzót* abban a hosszan tartó és véres mai drámában, amelynek következő jelenetei kevésbé mondhatók vidámnak, s a végjáték szerfelett szomorú volt. Vagyis a tisztek és parancsnokok baráti mosollyal fogadtak. Mért mosolyogtak? Mint később meggyőződhettem róla, nem is annyira a vértések elűzése derítette őket jókedvre, hanem az én hosszan elnyújtott, vontatott parancsszavam, s főleg az a harsány hangon kiáltott bizonyos „Kétujjnyi csőemelés!”, amit a távolság, az ágyúdörej és csatazaj ellenére is meghallottak az ulánusok. Mivel a tüzérségi szolgálatban és műismeretekben járatlan ulánusok e végszükség diktálta és nagyon komoly parancsban a részemről megnyilvánuló katonahumor felvillanását érzékelték, ez az ulánus-vérmérsékletnek kedvére való volt. Olyannyira, hogy amikor tíz-egynéhány év eltelte után, 1863-ban találkoztam a vitéz és igen tiszteletreméltó Korzeliński őrnaggyal,⁵

⁵ Seweryn Korzeliński (1804 vagy 1805 – 1876) az 1830–31-es lengyel szabadságharcban Dwernicki tábornok hadtestének 2. dzsídásrezredében szolgált. Miután a hadtest átszorult a Habsburg Birodalom területére, Korzeliński Galíciában telepedett le. Tizenegyedmagával 1849 áprilisában kelt át Magyarországra, ahol kapitányi rangban kinevezték a 2. dzsídásrezred 3. századának parancsnokává. Május közepétől egy 60 dzsídásból és esetenként 200 fő gyalogosból álló különítmény élén Palocsa, Szvidnik és Girált térségében cirkálva derítette fel és zavarta meg a határmenti orosz és osztrák erők mozgását. Lásd: Kovács István, „A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott”. Seweryn Korzeliński dzsídás kapitány Magyarországon 1849-ben, Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998) 1. sz., 194–213. – Kossuth a törökországi emigrációban őrnaggyá léptette elő.

aki a 2. ulánusezredben szolgált (az 1831-es háborút is a 2. ulánusezredben vívta meg, részolgálva a virtuti militari aranykeresztjére), s kinek osztályrésze volt Kis-Ázsiában számkivetésben élni, Ausztráliában aranybányában dolgozni, nos, ez az öszülő veterán barátián mosolyogva és jólelkűen ezen üdvözlő szavakat dörmögte tömött bajusza alatt: „No, mi újság? Mi újság, Bentkoskám? Lesz még kétujjnyi csóemelés?”

Ez tehát pillanatnyi siker és szerencsés tekintélyszerzés; de kérdem én ismét, hol itt a bármiféle érdem?

Ezzel be is fejezhetném, és be is kellene fejeznem, mivel a témának, amelyet ki akartam fejteni, vége. De ha már annyira belemelegedtem, s nem telt be teljesen a papír, röviden elmondom az augusztus 9-i dráma rövid lefolyását, ünnepélyesen jelezve, hogy a Dembińskiről itt mondottakkal a legkevesbé se az a szándékom, hogy emlékezetét e hős tábornok-nemesnek megtépázzam. Merthogy minden tábornok, akárcsak a művészek és a szép asszonyok, többé-kevésbé irigylő a másik sikerét.

A vértések ellen intézett ismertetett akció nyomán egy ideig ismét tétlenül álldogáltam az ulánusok vonalában. Hogy az időt elússem, vagy hogy esetleg a dolgok állásáról alaposabban tájékozódjam, egy pillanatra odahagytam ágyúimat, és egy halom közelébe lovagoltam, amelyen magyar tisztek csoportját fedeztem föl. Közelükbe érve felismertem, hogy Dembiński tábornok áll ott kíséretével. Tisztjeink mondták reggel, hogy állítólag Bem, amikor a főparancsnokságot átvette, rá akarta bízni a csatát vállaló sereg egy részének vezényletét. Dembiński azonban, mint ez később kiderült, a legcsekélyebb mértékben sem akart együttműködni Bemmel. Csak mint egyszerű szemlélődő tartózkodott a harctéren, de ezt én akkor, természetesen, nem tudtam. A tábornoki csoportosulás mellett elléptetve látom, ahogy Dembiński bozontos, szürke szemöldöke mögül a leghátsó osztrák vonalat fürkészi, ahol nagy mozgást és porfelhőt látni, és hallom, ahogyan idegesen a nyeregkapájára csap, s izgalomtól remegő hangon, mintha közlendőjét félig magának, félig a környezetének szánva, megszólal: „Ez a (ide most kellőképpen trágár kifejezés gondolandó) Bem a végén még képes megnyerni a csatát.”

Röviddel a déli harangszó után még minden erre mutatott. Azt a szokatlan tumultust és porfelleget az osztrák hadsereg hátában, amelyet nagy nehezen szabad szemmel is látni lehetett, a Kisbecskerek felé vezető országúton tömegesen visszavonuló löszeres szekerek és társzekerek idézték elő. Az osztrák vezér, úgy gondolván, hogy a csata félig elveszett, a mozgást leginkább fékező szekérvonat hátraküldésével előkészületeket tett a visszavonulásra. A helyzet rövid időn belül gyökeresen megváltozott. Hogy mi okozta a centrumban és a balszárnyon ezt a változást, nem tudom megmondani, mert a füst- és porfelhőben alig lehetett olykor-olykor meglátni a magyar zászlóaljokat, amelyek időnként kibontott zászlókkal előrenyomultak, majd rendetlenül meghátráltak. Elmondom, hogyan alakultak a dolgok a jobbszárnyon.

Jócskán délután a dandárunk ismét elfoglalta eredeti állását, a tartalékok képező huszárság pedig pár száz méterrel mögötte a régi helyét; csak a frontvonalat oldalazó tűzzel lövő magyar nehézágyúkat nem láttam és nem

hallottam. Hogy mi történt velük, nem tudom. Arcvonalunk előtt pár száz méterrel, egy kissé balra a szélétől, alig kivehetően látszott egy fahíd a szitytyós mezőt átvágó patak fölött. A hullámos terep részben eltakarta s teljesen elfedte a mögötte elterülő vidéket. Egyszer csak lándzsahegyek jelennek meg a természetes takarás fölött, s egy pillanat múlva már dzsidázászlócskák, s mielőtt tudatosodott volna bennünk, dzsidanyelek és ulánuscsákók is. A helyzet tisztázódott. A magyar lovasság csak huszárokból állt, és a mi ulánusaink egy arcvonalat képeztek. Az osztrákok nyilván átkarolták állásunkat, s a saját ulánusaitak küldték ellenünk. Már kivehetőek voltak az arcok, az egyenruhák, a lófejek. A lengyel dandárban élénk mozgás támadt. Támadásra sorakozó parancsszavak hangzottak mindkét ezredünkben. Én egy kissé előrenyomultam ágyúimmal a híd felé, majd lemozdonyoztam, s látva a hídhöz közeledő lovasságot, kiadtam a parancsot: „Kartácsra tölts! Emelés nélkül! Az egész üteg sortűzre kész! Tűz!” Hogy a legnagyobb gyorsaság ellenére bármily nagyobb kárt okoztam-e az ellenségnek, nem tudom, mivel közelsége s a némileg kapkodva kiadott parancs elvakíthatta és izgatottá tehette a fiatal tüzéreket; így többségük célzás nélkül sütötte el az ágyúkat. Mivel pedig az egyenetlen terepen lemozdonyozott ágyúcsövek a legkülönbébb irányszögben álltak, megtörtént, hogy az az ágyú, amelyet a sortűz folyamán tekintetemmel pásztáztam, az emelkedő szögében fekvő ágyútalp, amelyet lemozdonyozáskor a személyzet nem állított be, az égbe lőtte a kartácsot. Mielőtt a füst ezen egyetlen sortűz nyomán eloszlott volna, felmozdonyoztam és lóhalálában visszavágtattam, hogy helyet csináljak rohamozó ulánusainknak.

Még ma is magam előtt látom a vitéz parancsnokokat: Ponińskit, Tchorznickit, Korzelińskit, Toczykit,⁶ és a többségükben ifjú, életük virágjában lévő, deli és vitéz tiszteket: Krobickit,⁷ Horodyńskit,⁸ Fredrót,⁹ Łusakowskit,¹⁰ Duna-

⁶ Toczyński Stanisław (1825–?) az osztrák hadsereg kilépett tisztje. 1848. nov. 22-én hadnagy a szerveződő lengyel zászlóalj 2. századában. December közepétől főhadnagy a Poniński kapitány által Aradnál szervezett 1. dzsidásezredben. 1849. március közepén alszázados dzsidásezredének Szoboszlón szervezett tartalék századában. Csak az Oszmán Birodalomban, Sumlában léptetik elő őrnaggyá.

⁷ Krobicki Wiktor (1816–1849) részt vett az 1846-os galíciai felkelésben, ezért 1847-ben hét év várfogságra ítélték. 1848 novemberében belépett a Wysocki őrnagy által szervezett zászlóaljba. December végétől hadnagyi rangban zászlóalj-segédtsitz az aradi ostromseregben szolgáló lengyel zászlóaljnál, s egy ideig számvevő tsitz is. Július 1-jétől százados a légió 1. ulánusezredében.

⁸ Horodyński Wacław (?–1849) Franciszek Ksawery H. öccse. Az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverése után hadnagyként internálják Poroszországba. 1849 tavaszán érkezik Magyarországra, s belép az 1. dzsidásezredbe. Július közepén Wysocki tábornok hadnaggyá lépteti elő.

⁹ Lásd a kötet Fredróra vonatkozó fejezetét.

¹⁰ Łusakowski (Łysakowski) Józef (1817–1881) részt vett a galíciai összeesküvő mozgalomban, s ezért elítélték. 1848 decemberében érkezik Magyarországra. Belép Poniński dzsidásezredbe. Március közepén hadnaggyá léptetik elő. Június közepétől főhadnagy. Kossuth augusztus 17-én kitünteti III. osztályú katonai rendjellel.

jewskit,¹¹ Kozłowskit,¹² Bielińskit,¹³ Lessent,¹⁴ Miączyskit,¹⁵ Bombayt¹⁶ felemelt karddal, és a többi harcedzett fehér és vörös csákós ulánust, ahogy előreszegzett dzsidával, mindnyájan harcos testtartással, lángoló tekintettel elviharzanak mellettem. Hallom, ahogy e deli legények legdaliásabb és legvitézett tagja, a feledhetetlen Krobicki kapitány, százada előtt a kardot forgatva, harsány hangon éneklí kedvenc dalát:

A szeme tűz, ó, mennyi kellem,
kezében pengő kaszkanyettel
a szép spanyol lány.

Igen, a vitéz Hempel¹⁷ az 1. ulánusezred századának élén, 1831-ben Vilná-nál az orosz lovasság osztályait szétverve, az öreg katona biztatására szüntelenül azt a triviális katonadalt énekelte:

Ha nem lenne kisasszony Lujzácska,
Bizony a porosz sem muzsikálna,
Kisasszony Lujzácska, stb.

Szegény Krobicki, a szép spanyol lányról énekelve, nem gondolta, hogy negyedóra múlva már élettelenül terül el a harcmezőn, és az erős és ép háborús lábbelik kitaró szakértője azonnal lehúzza róla a csizmát, mielőtt a tetem teljesen megmerevedne, mert akkor már csak levágni lehetne a holttestről. És a vitéz Horodyński se tért vissza e rohamból. Áldott legyen az emléketek, vitéz és feledhetetlen bajtársak.

¹¹ Dunajewski Adam 1848 novemberében belép a Wysocki őrnagy által szervezett zászlóaljba. Aradnál átlép a Poniński kapitány által megalakított 1. dzsidásezredbe, ahol hadnaggyá léptetik elő.

¹² Kozłowski Włodzimierz (1826–1863) az osztrák hadsereg 1. ulánusezredének hadnagyaként 1848 augusztusában kilép a hadseregből. 1849 tavaszán önkéntes közlegényként belép a lengyel légio egyik dzsidásezredébe. Később főhadnaggyá avanszál. A temesvári csatában súlyosan megsebesül.

¹³ Bieliński Seweryn (1815–1895) 1849. június elején belép a lengyel légióba. Az egyik dzsidásezredben lesz főhadnagy.

¹⁴ Lessen Teofil (1827–1896) 1848 novemberében belép Wysocki őrnagy zászlóaljába. Az Aradnál felállított 1. dzsidásezredben lesz altiszt. Többször megsebesül. 1849. május közepén hadnaggyá léptetik elő. Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

¹⁵ Miączyski Feliks (Filip) (1812–1850) részt vesz az 1846-os galíciai felkelésben, amiért elítélik. 1849 decemberétől Tchorznicki dzsidáscsapatában szolgál. 1849. március közepén hadnaggyá nevezik ki a 2. dzsidásezredhez. Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

¹⁶ Bombay Maksymilian (?–1853) 1848 novemberében belép Wysocki őrnagy zászlóaljába. December közepén az Aradon felállított dzsidásszázadban strázsamester. 1849 júniusától hadnagy ugyanitt.

¹⁷ Hempel Aleksander (?–1867) az 1830–31-es szabadságharcban az 1. ulánusezred kapitányaként többször kitüntette magát.

A most egymással összezapó ulánusok mindkét oldalon – az osztrák szolgálatban állók, és a magyar szolgálatban is – lengyelek voltak. Ezeket és azokat is látom. Az, ahogyan lenn a vizenyős réten lassuló vágásban összezapva egymásba gabalyodnak a sorok, már ködösen jelenik meg a szemem előtt, s nem tudom, hogyan mosódott el és milyen szerepet játszott mindebben a fahíd, amelyre nem sokkal azelőtt kartáccsal lőttem. Elég az hozzá, hogy egy idő után az osztrák ulánusok megfordultak, s a mieink az ellenség által elfoglalt magaslat felé üldözésükre eredtek.

Amikor megjelenik előttem, hogy mi történik velük, nyomban fülemben hallok a lovak harsány dobaját és az emberek kiáltásaival elegyes nyerítését. Alig tudtam megfordulni, s már látom az ulánusaink nyomában viharzó hús huszárszázadból álló, hatalmas lovastömeget. A kardjukat vadul forgató huszárok kiáltásai megtöltötték a levegőt: „Éljen a haza! Éljen a szabadság!” Ez elgondolkodtatott, mert nem értettem, minek követték vágatva győztes ulánusainkat, s még kevésbé tudtam felfogni, hogy e tartalék lovasság parancsnokai mi módon indíthatták egyszerre rohamra a hús svadron mélységű lovasoszlopot – nem is tudni pontosan, ki ellen. Arra kell gondolnom, hogy amikor a huszárok meglátták a megfutamított ellenséget üldöző ulánusainkat, a forró magyar vér elborította az agyukat, az egész oszlop fölrebbent, mint a fogolycsapat, s parancsszó nélkül az ulánusok nyomába zúdult.

A diadal azonban rövid ideig tartott. Ulánusaink szétvervén néhány osztrák századot vagy talán ezredet, friss ellenséges erőkbe üköztek, amelyek előbb az üldözést akasztották meg, majd végül kikényszerítették a hátrálást is. A visszavonulóknak azonban útját állta a nem tudni, miért, vadul előrevágtató magyar lovasság. Egyből óriási zavar támadt, a lelkesedés elpárolgott, s amikor az ezen a helyen szétbontakozó osztrák tűzértség gránátjaival lőni kezdte a gomolygó ember- és lovastömeget, az iménti üldözés hátrálásba, majd eszeveszett menekülésbe csapott át. Nem mondhatni, hogy a gyors visszavonulásra kényszerített gyalogság szépen festene; de a szanaszét szóródva menekülő lovasság szörnyű képet mutat. Ismét elzúgnak mellettem a lovasok, de most fordított sorrendben: elől a huszárok, nyomukban az ulánusok. De bennük és körülöttük mennyire megváltozott minden. Nem hallottál már vidám énekszót s fülsiketítő éljeneket, annál inkább szörnyű káromkodásokat és a sebesültek átható jajsza-vait, de még inkább a megrettentek kishitű ordításait – a baljóslatúan süvítő és halálhozó gránátok robbanásaival, a parancsnokok kiáltásaival elegyesen, akik a teljes felbomlást megakadályozandó, rendezni akarták a szétvert századok sorait, s erre szólítottak a harsány trombitajelek is. Nem láttál már – mint az imént – vidám tekinteteket, élettől pozsgás ifjonti arcokat, levegőben villódzó arcokat, hetykén félreacsapott csákókat, annál inkább a ló sörényére simult iz-zadság-, füst- és porlepte alakokat: ennek vér borította a fejét, annak szétzúzott karjából hiányzott a kard, s a mundérok is mintha elveszítették volna pompázatos színüket. Ha ágyúimat meg akartam menteni, nekem se maradt más hátra, mint csatlakozni ehhez a most már általános visszavonuláshoz. A parancsnokoknak néhány ízben sikerült megállítani a rendetlen hátrálást, s úgy-ahogy harcrendet alakítani ismét. Akadtak nyugalmasabb pillanatok is, amikor mindnyáján, akik harcrendben álltunk, beleértve Dembińskit és más tábornokokat is, leszállhattunk a lóról, hogy kifújjuk magunkat. De ezek a pillanatok nem

tartottak sokáig. A magyar had ma annyit szenvedett a gránátoktól, hogy a folyvást sarkunkat taposó osztrákok alig nyitottak ránk ismét tüzet, a demoralizált hadsorokat páni félelem szállta meg. A lelki, vagyis inkább idegi összeomlás oly méreteket öltött, hogy a katonák már nemcsak a soraikban felrobbant gránátot, de a fejük fölött süvítőt sem tudták elviselni: ez a pánik leginkább a hátsó bal oldalt jellemezte, de ez a járványszerű idegbetegség pillanat alatt átragadt az egész vonalra. Eközben leszállt az est. Zászlóaljok, századok, ütegek már nem léteztek; csak a pillanat hatására összeverődött, különféle katonák csoportjai, csoportocskái voltak, amelyek ösztönösen keresték e pokolból kivezető utat. A végén már egyetlen parancsszó se hangzott el.

Ily légkörben és ilyen körülmények közepette haladtam félütegemmel egy erdőségen vagy bozótos ligeten, már megmondani se tudom, min keresztül, mert koromsötét éjszaka borult ránk, s csak az ágyúk és szekerek kerekei alatt recsegő-ropogó gallyak és cserjék zajából következtettem rá, hogy micsoda sűrűség övez bennünket. Ágyúim körül tíz-egynéhány piros és fehér csákos ulánus, különféle színű egyenruhát viselő huszár, más és más fegyvernemet és rangot képviselő tiszt gyűlt össze, köztük Władysław Zamoyski ezredes.¹⁸ Zamoyski, aki a legnagyobb tűzben is született angol hidegvérével viselkedett, most vacogott a hidegtől. Amennyire forró volt ugyanis a nappal, annyira hideg az éjszaka, s ő polgári öltözködésű könnyű nyári ruhát viselt, mivel hirtelen csapott fel önkéntesnek, s nem volt egyenruhája. Szerencsére a lövegkocsikon akadt néhány tartalék katonaköpeny. Adtam neki egyet. Ezen apró szívességet nemcsak engem tüntetett ki figyelmességével, hanem egész félütegemet támogatta a törökországi emigráció hosszú hónapjai alatt.

Végre sikerült valamiféle útra eljutnunk, amely egy nyílt mezőre vezetett ki bennünket. Előttünk szabályosan hullámszó, mellvédszerű emelkedők rajzolódtak ki az éjszaka homályában, amelyek fölött helyenként fények hunyorogtak. Megállítottam oszlopomat, s magam egy kicsit előrementem, hogy felderítsem, már amennyire a sötétben ez lehetséges volt, hová vezet az út, s mi hunyorog az emelkedőkön túl. Ezen meglehetősen messze fekvő emelkedők felől egyszer csak harsány „Wer da!?” kiáltásokat hallok, amelyeket visszhangként ismételvek az őrszemek. Kiderült, hogy a sötétben több óráig tartó bolyongás után a temesvári erődítmény osztrákok által elfoglalt ostromsáncainak közelébe jutottunk. Természetesen, amilyen csendben csak lehetett, szapora léptekkel visszatértem, s nagy nehezen helyben megfordítottuk az ágyúkat és szekereket, majd visszatértünk az erdőbe, s igyekeztünk a már megtalált útnak megfelelően tartani az irányt. Nem kis időbe telt, míg a recsegő-ropogó bokrokon, ágakon, gyökereken átvergődve végre fényeket vettünk észre, és egy tekintélyes ház raj-

¹⁸ Zamoyski, Władysław (1803–1868) az 1830–31-es szabadságharc leverése után ezredesként vonult emigrációba, amelynek Adam Jerzy Czartoryski (1777–1861) herceg vezetett konzervatív szárnyához tartozott. 1848 őszétől Károly Albert szárd-piemonti király hadseregében szolgált, amely 1849. márc. 23-án Novaránál döntő vereséget szenvedett a Radetzky vezette osztrák hadseregtől. Zamoyski A. J. Czartoryski és Károly Albert megbízásából érkezett Magyarországra 1849 júliusában, részben azért, hogy közvetítsen a magyar kormány és a nemzetiségek között. Részt vett a szabadságharc utolsó csatáiban, összeccapásaiban. Kossuth címzetes honvéd ezredessé nevezte ki.

zolódott ki előttünk, ahonnan emberi hangokat hallottunk. A magyar seregmaradvány egy csoportjára bukkantunk. Elmondták, hogy vadászház van előttünk, amely Dembiński szálláshelyéül szolgál. Megörültem a hírnek, mert meg voltam győződve róla, hogy amikor Dembiński átadta Bemnek a főparancsnokságot, valamiféle posztot megtartott magának, s így most kisegít csapdahelyzetemből. Oszlopomat megállítván leszálltam a lóról, s az ablakával világító vadászházba mentem. Megmutatták a szobát, ahol a tábornok pihen; belépve tea mellett segédtisztjével kártyázni láttam őt, miközben éppen Szegednél kapott sebeit látták el. Közelébe lépve, a szolgálati szabályzat szerint jelentettem neki, hogy itt vagyok félütegemmel, anélkül hogy tudnám, valójában hol vagyok és mit kell tennem; várom a parancsait. Dembiński nyers hangon háritotta el kérdésemet, mint annak idején Tchorznicki: „Kedvesem, hagyj békén, én itt nálad is kevesebbet jelentek. Parancsoljon neked az, aki ezt a marhaságot csinálta.” Látva, hogy gondterhelten és lógó orral megfordulok, s csendben távozni készülök, már békülékeny hangon megállított: „No! nem akarsz egy pohár teát?” Szavaira felderült az arcom. Szívemből, pontosabban üres gyomrom legmélyéből fakadt föl a villámgyors felelet: „De igen, tábornokom!”

Számát megtörölvén ezen erőt adó nektár után tértem vissza oszlopomhoz, hogy nekivágjak új odisszeámnak, amely csak Lugoson ért véget.

RAFFAY DÁVID KŐKERESZTJE SALFÖLD HATÁRÁBAN

DÉVÉNYI DALMA
(FOTÓ: RAFFAY BÉLA)

SÍRÓ NŐ
(FOTÓ: SZELÉNYI KÁROLY)

TAVASZTÜNDÉR KÚT
(FOTÓ: RAFFAY BÉLA)

BARANYAY ANDRÁS

GÁBOS KÁLMÁN

NAGY ZOLTÁN

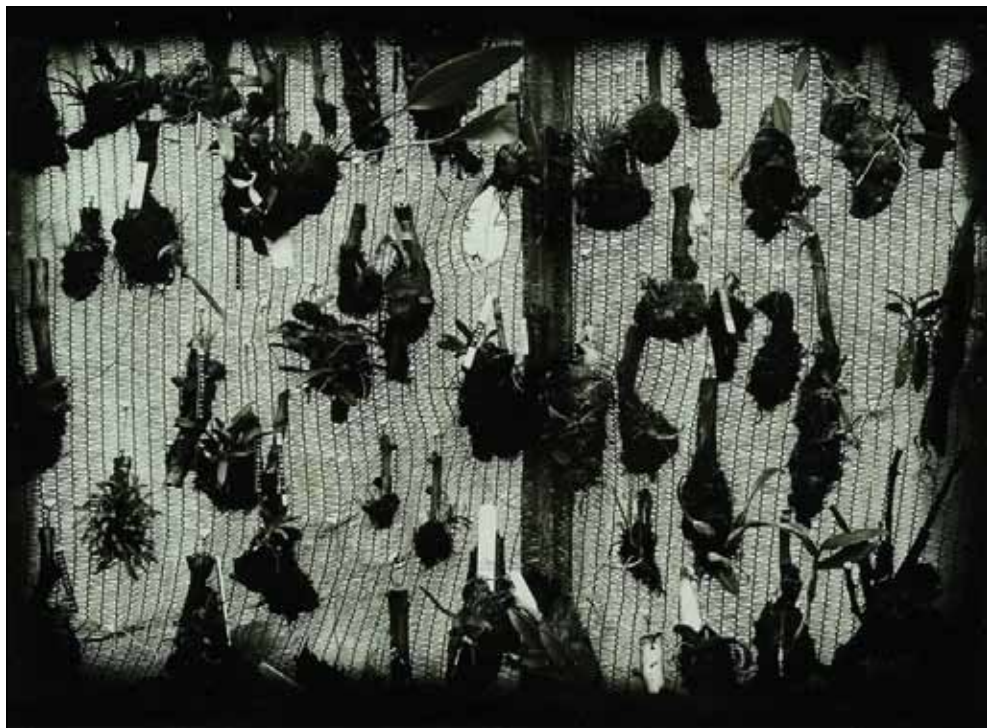
SZERENCSÉS JÁNOS

SZILÁGYI LENKE

FARKAS ANTAL JAMA

KEREKES GÁBOR

LŐRINCZ MIKLÓS

KERUB

ANGYAL

MINDENNAPI KENYERÜNK

LEBEGÉS

LÁGY HÁZAK

Vasadi Péter

Új jelentés Babylonból

I

A tél, melytől Európa
didereg, nagy becsben
tartja a rózsát, de villám-
gyorsan szagtalanítja.

Nem törődik az orrokkal.
Nem emlékszik az ősi
rózsatövekre, fagyaszt és
rögzötten kilehel csak.

Az okos szép kerítés
mögé tereli boldogait.
Pirospozsgás halottainak
gomblyukába szegfűt tűz,

ők meg titkosan mosolyognak.
Erre a tüntető rokonok
megkiabálják őket.
Marad a föld alatti mosoly.

Hogyhogy, igazi halál
sincs már e szobros térben?
Sose volt, hullatja alá
havazó szavait egy elsuhanó.

Süllyed a Nap lefelé.
Mielőtt végleg besötétedne,
valaki hátára veszi
a szálkás Összeaszottságot;

azé a világ, aki hordja.

2

Ha ez így megy tovább,
elkészülünk, mert
elkészítenek minket
tüzelőnek a világvégi
kazánházba... Mekkora
kár lenne értünk.

Lehetnének füligszáj,
boldog kerámiás portré
egy ötliteres boroskancsón,
mondjuk korondi stílben.
Virágos kert a mező-
kövesdi százrózsás
Kis Jankó Bori vánkös-
huzatán, vagy dunyhája
szájszegélyén hímzett,
kettős tujasor.
Mekkora kár értünk.

Így csak a barbárság
filc-lapátos malmaira
hajtjuk a vizet. Már a
sárga csőrű Rigó Feri-
kéék is erdőbe mene-
külnek. Pedig én
pirkadati füttyögést
akarok, s épp itt. És
nem, és nem megyek
sehová. Punktum.
Mekkora kár értünk.

Feddés

A végső világosság, íme,
betöltött minden tért s időt.
Hová tegyünk, szegény konok?
Menj el sötétnek.
Ezt ismered s tudod.

Mindennek hirdetted magad,
te szóbb, ékes semmi.
Ennél több most se vagy.
Csak önmagadnak térdepeltél.
Imádd csak semmidet.

Voltál fényhordozó.
Már ékes se vagy.
Kő, megszólítatlan.
Kihunyó harag.
Sovány, fehér brikett.

Kilencvenéves a Kossuth-díjas költő. Szeretettel köszöntjük; új verseskönyvével Napkút Kiadónk tiszteli meg erre a könyvhétre is a Nemzet Művészt. (A szerk.)

Fodor Ákos

Körkép; korom képe

Sebesség-mánia:
sehonnan, sehova!

Tiszavirágének

„Sikerem: sürgős!
– Nem érek rá másokat
elismergetni!”

Józan

Túl ne értékelj:
amit adhatok: kaptam
– nem is az „enyém”.

Öt szó

hommage à W. S.

kórszakalkotó

*

nyeglegény

*

agy-szűz

*

mosolygép

*

dumanizmus

Guruló golyó gu- mifalnak ütközik

– Azt hiszem: tudom!
– Tudom: csak hiszem...

Időtlen idill

teljes az ég. A
csönd is mezítláb kószál,
nehogy riasszon

Tamási Orosz János

A Távlat

koporsód lesz csak ennél kisebb
ennél csak kisebb lesz koporsód
itt még fa nő ablakod előtt
szemed fölött fű nő majd ottan

jó lesz Istenig ellát a fű
és ellátja Isten a füvet
esővel tanáccsal mi egyéb
kellene még ha minden kisebb

és mindannyik kisebbek leszünk
lakhatásom a fű nő és Isten
már akkora lesz csak mint az ég
csak akkora lesz mint a nincsen

Már csak addig

össze s vissza néznek pillanatok.
magány a magánnyal párt
alkot s az alkony puhán száll;
valaki ma éjjel is meghal,
valaki ma éjjel is tovább vár.

eső zörög párkányom bádogán,
pörög a dob messzebb valahol;
mikor végre éjfél üt az óra,
én nem valahol: pont itt lesz
hol halok. és már csak addig

– de addig – dalollalollalollgatok.

Egy szép maszkban 5.

magam magamból olykor túl sokat látok
 így takarván ki mások elől magam s így
 tesz látomássá a láthatatlan idő:
 válok víg hangyává sziklák súlya alatt
 ki vélt csillagösvényen jár repedések
 járatlan útját a felfedett nagy célnak
 gondolva de oly gondatlan még ez a hit
 mint érthetetlen a súlytalanság súlya
 mert mérhetetlen nincs elrendeltetése
 még bolyhoz sem bolyholja a hangya-tudat
 önlétét s bolybolygó-sorsot sem bolygat ő
 magam magamtól most ekképp elszakítva
 indulok öledbe fekete hercegnő
 vágylak sötét álomba én a hencegő

Megzavartak

[megértettem: másképpen él a kés
 a húsok földjén, mint a pék
 faasztalán; másként villan éle
 a vér s megint máshogy a liszt
 parancsát követve.

(micsoda

tragikus kurflit vett e két sor: mit
 megzavartak.) beléptek ajtómon,
 jót akarva. mindig jót akarnak,
 mindig, mindig, mindig, mind a jót,
 de mindig ugyanúgy villannak rá
 perceimre, mint a kés éle – – –
 hiába van asztalomon vér vagy hó]

Bánki Éva

Június

Bodza és jázmin,
tündérhónaljszag,
fülledt, édes.

Esztelen, hófehér virágáradat.
A bokrok megadják magukat.
Mindentudón, irigyen,
elérhetetlen magasban
villog a nap.

Elvből, meg fáradtságból is...

hagyom, hogy szétbomoljon minden.
Az erek gyulladást szállítanak, nincs
segítség, a zenéből is csak a váz maradt,
a fekete-fehér, kopogós futamok. És nézd
csak a gyűrűmet! Az arany nem lesz beteg,
nem romlik meg, csak elfárad az enyém
lenni: merev bilincs, tetszhalott karika –
húzzuk-vonjuk egymást huszonöt éve.
De miért is? A tenger kikaparta már
a saját partjait. És minden reggel friss,
hártyás szárnyak hozzák el a fényt: apró
bogarak, nekik nincs idejük megöregedni.

Csüttörtök, örök

A megaláztatás bordó és barna.
Színevesztett, ütött-kopott,
mint egy régi pongyola vagy
egy háziasszony a levesestállal.

Csak tedd ide, úgy is jó.
A körmöket kiáztatta a mosogatás.
Szedj rá, vitamint, hát mire vársz?
De hát nem tud szedni, a torka mélyén
már összesavanyodott a tökfőzelék.

És már se kiködni, se lenyelni.

A szerelem, mondd...

ha készen állsz, akkor meg is talál. Ott bujkál
a nedvesség, az aranyárga szín a barackfában is
egy egész télen át. Köd, március, sunyi idő, de a nap
már jeleket kémlel, óvatosan becserkészi a kertet,
aztán (mint mindig) húsvéti pompa, Te Deum, fojtó
virághófelhő. Talán még méregetnék egymást, talán
várnának, talán még leskelődnének, de nem tehetik.
Ha elkezdesz egy mondatot, ha csak félig, ha még úgy sem,
ha magadban, ha csak magadban – valaki befejezi.
Mint a vers, akármelyik vers: nem lehet félig érteni.

Hegyi Zoltán Imre

Sehova térő

Fan Ho: *Hazatérő halászok*

sehonnai vagyok mert
sehonnan térek –
nem fogtam semmit

nem ragadott el –
fénytócsák hullám éhét
meg nem ragadtam

csobban elcsurgó
élet – felületeken
néha átcsobban

nem hoztam semmit
onnan – hol a semmi a
legtisztább távlat

vagy mit tudom én –
határmegúszó éhek
holttestén állva

éhséget vittem
hullámozó gazdagságba –
nem töltötte be

nem ragadta el –
fénytócsa hullám éhem
nem ragadta el

sehonnai vagyok és
sehova térek –
nem viszek semmit

Csuklógyakorlat

*Giccset szerel három falusi az úton.
Könyékig olyanok. Kora reggel, áll a köd.
Este ők nótáztak, azt hitték, ma messze...
De most meg se mozdul. Csönd van. Két ág zörög.*

(Kemény István: Tél)

Nyálat áraz két antikvárius a boltban.
Főpincér az egyik. A másik láb alatt van.
Amikor megvették, azt hitték, bevétel...
De mind penészes. Szakadt. Eladhatatlan.

Locskát figyel az úszómester. Fehérben.
A nadrág alatt. Nem feltűnő a fecske.
Este szőrszálat hasogatott a nejével...
De most megpezsdl. Néz. Beleképzelt a testbe.

Köcsögöt állnak körül a legények.
Feltűrt ingujjal. Fejükben sustorgó sötét.
Este derült ki a kimaradáson...
Most egyik se mozdul. Egyik se kezdi. Még.

Kalodát fényez három nepper az úton.
Van rá vevő. Kispénzű, nagy éhű kamasz.
Széttárt combot lát a megdöntött ülésre...
Virágzik a cseresznye. Este van. Rövid tavasz.

Ágoston Tamás

Sarkvidék

Kerekesszékekben ülök. Nézem a kályhát.
Hideg van. Be kellene gyújtani végre.
Üres a kamra. Nincs pénzem fára, szénre.
Gyűlnek a polcon a határidős számlák.

Kontyba kötött hajjal, hatalmas kabátban
belépsz az ajtón. Szerzetesarcod sápadt.
Hőmérőt adsz. Leülsz. Megméri a lázat.
Májfoltos kezében kalapács és tál van.

Diókat törsz. Megrándul a gyertya lángja.
Mintha minden ütés a fejemre szállna.
Sarkvidéki szél rázza kint az ablakot.

Közelebb gördülök hozzád és a kezem
riadtan menekülő kezre teszem.
Megszorítom, mint egy olvadó jégcsapot.

Finálé

Azzal kezdődött, hogy eltűnt a cserkészcsapat.
A falon visszafele pörögtek az órák.
Előmerészkedtek az erdőből a vadak
s egy érthetetlen nyelven átkaikat szórták.

Anyám megőrült: meztelenül bukfencezett
és sikoltozott. Azt üvöltötte: ez a vég!
Apám megállás nélkül krumplipürét evett.
Menekülni akartam, de nem volt indíték.

Minden ember karszalagot kapott: ott álltam
az Örvény felé kígyózó végtelen sorban –
testemet, mint egy ládát, magam előtt toltam.

Téged kerestelek a korgó éjszakában,
nyüsztettem, sírtam, őrzöngve hadonásztam –
nevedet kiáltottam, ahogy a diszkóban.

invokáció

és ahogy elered az eső
gyönyörű szavak jönnek elő

Cirenei Simon éneke

1
lassan fontold a szálfa súlyát
emelj szentélyt belőle egyszer
a hűség legyen az alapja
mint halott törzset rendületlen

izmoddal tartsd föl a magasba
hogy a halál ellen megálljon –
a menny így osztja rád a terhét:
vétlen szentség ragyog ruhádon

2
váratlan Sion kapujában
a test fáradt megalkuvása –
én nem tudom miként kerültem
a megkínzott ács oldalára

3
sötét beszéde napvilágát
az értelem hiányjelében
amint vak bányaló a tárnát
a testi fájdalomban értem

a testi fájdalomba értem
szemembe ég a láthatatlan
koldus bőréen vakít az éjjel
jószág mezítelen alakban

4
a történet betűje lettem
a szenvedés segéd igása
igennel teljes szent sötétben
a lét-kimondás munkatársa

5
Jeruzsálem fény-jel az arcon
bizonytalan jötettek éke
vállamon, mely halálra gyöngye
szálkás, kemény gerenda éle

szálkás gerenda dörzsölése
halálra szánt ifjú magánya
vállamba, mely életre gyöngye
nyomot farag a durva szálfa

6
száz lépésre helyébe hívott
azóta vére megszilárdult
bennem hajol földig az ember
súlya alatt szívem kitágult

Bíró József

Szócikk

eltér / és ... (?)

azonos magával. tovább'. azonos val. azonos *valval*.
no persze. tehát az árnyék. az viszont. kitüremkedik.
ím. árnyéka. merthogy az is van. neki is van. szóval.
valamiért eltér. eltérő. pedig olyan ő. szó – mi – szó.
kicsinyt más. *eltérő*. jó szókkal szólván. 'más – más.

40 esztendeje *látható*. mint. *olvasható* 40 esztendeje.
merthogy előbb volt *látható*. film. tusrajzok. színmű.
aztán eljött az immáron engedélyezni lehet. innentől.
van. késéssel. amikor. huszonvalahány (verses)könyv.
tanítás. tanulás. / kiállítások. fellépések. világszerte.

ennyi. *eddig*. ennyi. mert. ennyire. eddigre. ennyire.
ha kiderül. majd kiderül mire még. ha kiderül. *az. ív*.
továbbá. a körülmények. valószínűséggel. vélhetően.
lesznek. talán lesznek. *érkeznek majd lesznek ?* t l n.
ameddig tart. bízván benne. tart ameddig. megtart. *ő*.

oooooooooooo. darabideig. míg. darabideig. *oooooooooooo*.
darabideig. *oooooooooooo*. míg. *oooooooooooo*. darabideig.
oooooooooooooooooooooooooooo. míg. *oooooooooooooooooooooooooooo*.

(2015)

Barna T. Attila

Hogy könnyebb legyen

Prágai Tamás halálára

*„Nagyon fáj! nem megy!”
(Arany János)*

*„Verset elmetesző fájdalom –”
(Kiss Jenő)*

*„... kiterítve a mérőszalagnak
s minden mércének magadat: fekszel.”
(Nagy László)*

Skizofrén szirénák sikolyában ültem. Ültem egy parkban. Ültem magamban. Ültem nyálfolyós-bután a hír-elektrosokk után. Ültem a gyász kényszerzubonyában. Ültem a nyár krematóriumában. Fáztam. Láttam, fekszel kiterítve már. Hallottam a hangod egy régi november-éjszakából: *Konyakot kell inni ilyenkor*. Jártuk a szegedi utcákat négyen, szitáló ködben, kocsmát keresve, a hajnalt vártuk. Egy jó konyakot. Miért pont ez jutott eszembe? Ihattam volna, sirassalak bőgve, asztalra borulva, vagy a pultnak dőlve, bambán tántorogva, poharakat törve. Méltatlanul. Nem tettem mégsem. Ültem józanul. Csak ültem a gyásztól idülten. Együtt néztük a tengert Norvégiában, felmentünk az erődbe, kabátod lobogott az áprilisi szélben, lesétáltunk a kikötőbe, süttött a nap, körülöttünk nyugodt, mosolygó emberek, Oslo puritán-kék ege fölöttünk, estére vártak a követségen, az volt az utolsó felolvasás, Pesti Kornél, az utolsó veled. Mégis mit kéne inni most, ha „nem is találsz több villamost”, ha „árva költő”, tévelyegsz magad, ha „lecsuklik minden”, merev a pupilla, a tágra nyílt szemben a fény, akár a roló, felszalad, tudom, láttam elégszer, de rád lel az Isten, kézen fog, hazavezet, füröszt felejtésben, itat felejtéssel, csak egy kortyot, lassan, Léthe habja csobban, még egyet, suttog, jól van, betakar nemléttel, aztán melléd fekszik meghalni Ő is, mert mindenkivel, aki meghal, meghal az Isten, egy kicsit, hogy könnyebb legyen, alusztok bennem, alusztok ketten, alusztok, Tamás! A fájdalom nem metszheti el versemet. Belemetszhet, de kidadogom. A vén demenciás, fogatlan, köpködő, habogó, fröcsögve hadaró, fontoskodó, kérkedő, gyáva-hencegő, nyafogó, siránkozó, kapzsi, mohó, szaporán pislogó, vaksi, süket halálnak ordítom. Fekszel kiterítve. Mérheti magát hozzád minden mérce. Cinterembe tévedt pucér, kopaszra nyírt gyerek a csend. Az arca, keze csupa vér. Szűkölve botorkál, didereg, nyüszít, rám mered. Nagyon fáj.

Stonawski József

Komphajón

A felsőfedélzet szoknya-vitorla,
 egy keleti kendő is szelet kap.
 Erre vitt Odüsszeusz útja,
 Trója oda-vissza
 neki hús év,
 nekem egy mondat,
 ha elhúzzom: monda.
 A hátizsákot nem félvállról veszem
 fél vállra, különben hozzám tapadni kénytelen.
 A tenger tükörkép
 magas a hajó homloka, ráncba fut ez is.
 Ithaka partjait nézem,
 hogyan közlekedhetett itt
 e meredélyen a neves előd,
 milyen igénnyel léphetett föl
 áhított házáig?

Hiányzás

Megvallom őszintén, de most épp
 nem jut eszembe. Mit is?
 Pedig lenne elég, ha jönne
 akinek a szava
 járása is ez,
 egy őszinteségi rohammal bevenne,
 inna rám
 míg kifogyna,
 a toll belőlem él,
 én már egészen átitatódtam.
 Ha végleg síkba zár a tér-bazár,
 egy oldalon elférek.
 Lék az emléken az idő,
 szárítókötelen felhő az inge,
 lepedőt integet,
 vasalni ne kelljen,
 nincs több gőzerővel felbontott levél.

Závorsky S. Márton

mentem az úton

Ott
maradtam
a gaz-füvek
között, ülvé
csendben,
enyhe, meleg
szellő fúj,
egy pernye
szállt felettem,
kigyulladni láttam
egy sápadt virágot,
szemben egy fűz
lángra gyúlt,
hosszú szálai égtek,
és sikoltani hallottam,
üvöltött a fa
egyszerre
két hangon:

ki engedett,
KI ENGEDETT
meg egy ilyen
világot?

Meleg volt,
délután, száradt a fű,
lángolt az ég, mentem az úton,
földes volt, porzott, a csatornán túl
egy autótompán zúgott, a forráság
lenyelte a zajt, és kiköpte némán, el akartam
bújni a magas füvek között, hogy végre nyugtom
legyen, hogy egyedül legyek, dühöngtem bénán,
bementem a füvek közé egy csapás mentén, leültem
a csöndben, felindult voltam, és látom, itt is, ott is,
mindenhol emberek, egy a bokrok közül kibukkan;
nyomorult csöves, magamban gondoltam, de arca
borotvált, ruhája rendjén, cipője tiszta, szelíden
szólt kifelé menvén: „ne félj, maradj
nyugodtan, csak mi lakunk itt beljebb,
nincs kutyánk, attól se félj,
csak macskánk”, és
elment.

Égni
kezdett
a rét, a nád,
terjedt a tűz,
lángra kapott a nyír,
ropogva kidúlt a fűz,
égő levelek hullottak
a csatorna szennyébe,
és folyt a láng,
futott, merre látott,
át a kerítésen,
ki az aszfaltra,
autók fékeztek
s pillanat alatt süttek
szénné ezrek,
egymásba rohantak,
menekülni kezdtek,
emelkedett, egyre
emelkedett a tűz, robbant

és dühöngött,
a föld fekete lett,
sötét az ég,
fojtott a füst,
perzselt a lég,
madarak csontvázként
zuhantak alá,
a fák lángoló
csonkakká váltak,
tetemek hevertek
szerteszét,

és ha élő maradt is,
már rég elvesztette
maradék esztét.

Mert legfelülre kerül mindig a hitvány alja, minden
törpe és hazug, kik megbosszulni vágnak s tudnak, kik
aggály nélkül letipornak, mert hajtja őket az úr belül,
hogy egyre feljebb jussanak, csellel-lopva más nyakára
üljenek, s csontból épült tornyaikban nagynak érzik
magukat, hisz lelkük mélyén satnyák, kicsik, betegek,
de a többi vállát vonván némán hagyja, hogy szabályt s
törvényt e réteg írja, ősidőktől elfogadja: vár tetején
vastag arccal legsunyibbak legyenek, szelíd népek
búskomoran élvezik, ha aljas gnómok bőrcipőben
pórázon vezetik, s lent a sárban fetrengenek mindazok,
kik túl szerények, túl békések, hogy éljenek.

S mert az ember víztükrör, benn' fölé hajlók látszanak,
s ha fölé hajlók zsarnokosdit játszanak, e tükröződő
jellemek zsarnok táncát átveszik, nem kell sok, hogy
fulladozó tömegek kegyetlenné váljanak.

Ember másnak nem barátja,
lusta gyávák könnyes bálja, milliárdok szénné égnek,
megalkuvók bús világa, ima, jajszó nem segíthet,
szívünket a harag rágja, fuss vagy bújj el,
de tapsolunk az aljas úrnak, rejtőzz házba,
taposunk, mert megtaposnak, nem menekülsz,
e világot hagytuk hátra: mindhiába.

Simek Valéria

Forróságból szőtt

Kezedből árad a hajnali
fény sugar, előlről kezdődik
minden. Tűzhelyed felmelegíted
és a nappal kékjéből nagyot
hörpint szád. Már a napokat
is összecseréled...
Ami elhagyott, amitől eltávolodtál,
amitől állandóan változtál.
A valaha volt, virágzó ifjúságod,
életed forrásainak tükrét,
létezésed szépségét.
A halántékokról felröppenő
tavaszt, a forróságból
szőtt szerelmet. Apránként
siratsz el mindent, ami
veled együtt tűnik el.
Benned ül a várakozás,
mint a szél az ág hegyén.

Könyves műhelyünk kortárs magyar írók önlexikonának kiadására készül: ki-ki maga írja magáról szócikkét – komolyan vagy játékosan. Ács Margit, Birtalan Ferenc és Szalay Károly magabemutatása – mustra-előzetes.

Ács Margit

(*Margharita axensis*) – Nagyvárosban, leggyakrabban Budapest körzetében fészkel, de erdőben is előfordul. 1976-ban törzskönyvezték, bár már korábban itt-ott a nyomára akadtak, de rejtőzködő életmódja miatt csak első novelláskötetének megjelenésekor ismerték fel az írók fájába, s ezen belül a prózaírók alfájába sorolható természetét, addig a mezei szerkesztők (*Editor europaensis*) igen elterjedt típusába sorolták. Látszólag könnyen alkalmazkodik más élőlényekhez, ezért a tudományos kutatás nehezen felismerhető író-egyedek becserkészése során hasznát veheti közeli megfigyeléseinek, amelyekre szerkesztői leshelyén időzve tett szert, vagy táplálékkereső útjain jegyzett fel alkalmanként mint kritikák szerzője. De közlékenysége, pozitív szociális magatartása megtévesztő, valójában nem tud változni, konok, és kerüli a kötelékeket. Ennek ellenére utódgondozás szempontjából jók az adottságai. Gyűjtögető életmódot folytat, azonban készletei gyakran ráromlanak, mert nem dolgozza fel őket próza-irodalmi objektumokká. → a természetben is előforduló dekadencia jellegzetes példája, mert író létére az írást mint tevékenységi formát kerüli. További kutatásra vár annak megfejtése, hogy milyen természeti körülmények ösztönözték a törzsfelföldés folyamán mégis íróvá lenni. Fossziliái néhány könyvtárban még megtalálhatóak. A katalógusokban a következő címek alatt szerepelnek: *Csak víz és levegő, Beavatás, Kard, korbács, alamizsna, A gyanútlan utazó, Az esély, A hely hívása, Jeleneink és múltjaink, Kontárok ideje.* (X)

Birtalan Ferenc

„Józsefváros? Inkább Kőbánya szája.”

A Keletiből elfutó sínek, a vas- és a cementgyár választja el a temetőtől a Juranicsot, a húszas években a letépett hazából menekülőknak épített Telepet.

Úgy született oda, hogy csak mesékből, sóhajokból ismerte a siratott ott-hont, amely fölmagasztosult, elérhetetlen csodavilággá lett, s amelyet egyszer látott, tizennyolc évesen. Ott növekedett a vastörő duhogó dübörgésében, a MUKI hajnali csikorgásában, a műszakkezdésekkor „fújó” szirénák hangjai közt.

Onnan indulhatott hihetetlen álmai valóra váltására.

És mi sem természetesebb: viselte-cipelte a Legkisebb Fiú rangját, terheit. A valóság átlényegült, minden gondolata az elérhetetlen határain túl volt.

Születése görög sorstragédiák szerinti. Vérátömlesztéssel mentik az orvosok a menthetetlennek tűnőt.

A Várostól szinte tökéletesen izolált környezet nevelni kezdi.

De mit talál az álmokon innen?

Egy őrült háború után tápáskodó országot, ostromkori belövések történeteivel, gyászaival, egy, a megmaradáshoz útját készítő családot.

Mikor idősebb bátyja is megtér nővére mellé Rákoskeresztúrra, már túl van első magány-versén, alig kilencévesen.

„Tenyérnyi tócsába köptem – írja –, hullámok csapnak át fölöttem.”

Költő akar lenni, bármi áron. S hogy mit jelent a „bármi ár”, arra a későbbiekben kapja meg a választ.

Az utált iskola után lakatosinas lesz. A Gyár magába szívja és próbálja beadarálni. Miért nem sikerült teljesen, protokoll szerint? Fogadjuk el a legegyszerűbb választ: nem azt a szerepet kapta. Istent ne keverjük ide elrendeléssel, hamis képet kapnánk. Egy régi kabát báránybőr bekecs-bélésében járja a Gyárat. Művész úrnak csúfolják *(de legyen itt az igazság kedvéért, soha nem alázzák meg annyira, mint később többször is az annyira vágyott Irodalomban)*. Elfogadják, mert a Gyár a furcsa emberek búvóhelye is egyben, a kitaszítottaké, az elbukottaké.

Bármi áron.

méretlen időből ébred a reggel
szemünk alatt ég az árok
szerszámfiókok mélyén
tenyerünkről álmodó kalapácsok

Megismerkedik, összebarátkozik az Anyaggal, és rájön, az is vers, ahogy a levegővétel, az élet.

És megismerkedik a kettősséggel, és tudja, nincs választás, nincs külön, csak az Egy, a megismételhetetlen, hogy minden, ami hiba, ami bűn, csak tőle lehet jobbá.

Tisztában van a korlátaival, és azzal is: a korlátokat nem szabad figyelembe venni.

Egyre több könyv veszi körül. Olcsó Könyvtár-iak, de neki a mindenség, neki a szépség, a világra nyitás lehetőségeit hordozzák. Fejében szaporodnak a kimondhatatlan nevek. Észre sem veszi, az évek során mint alakítják, s válnak eggyé, elválaszthatatlanokká; mint jut el Paul Geraldtyól Jean Cocteau-ig, Rimbaud-tól Dickinsonig; Balassitól József Attiláig, Radnótitól a kortárs irodalomig.

Még mindig a Legkisebb Fiú. Királylányért küzd, igazságért. Lehajol megismogatni a szépet, vigasztalja az elesettet, megosztja a maradék hamuban sült pogácsát.

Bármi áron.

Szerelmek, botlások, szenvedések. És úgy látszik, kezd beérni a gyümölcs, versei papírra merevülnek, de fogyóban azok, akik útját ismerik, fogyóban a meggyötört lélek, de akkor is az az egy munkál, hogy „bármí áron”. Pedig az ár irtózatos.

Nem hisz véletlenekben, a „megírt sors”-ban sem. Kívülségét nem másokra hárítja, élete következményeként látja és éli meg, amit később tudatosítva magában, egyetlen helyes útjának lát.

a körön kívül mindenképpen
feladva mindent csak a reményt nem
akárha követ görgetve hegyre
lerogyva fölállva visszaesve

Megéri, hogy láthatja egyik álmát, az egyiptomi piramisokat, de a sors író-
niája, akkorra tényleg magára marad.

a Khan el-Khalili bazárban gondoltam
jó lenne eltévedni
nem jönni vissza
fölültök a gépre
én megtanulom a nyelvet
de hogy a picsába írják arabul Csepelt

Hat otthon és négy könyv van mögötte. Ötvenkilenc éves. Nem hisz az el-
rendeltetésben. *A hetedik te magad légy!*

Új, hetedik emeleti lakásában nekilát életben maradni.

Bármí áron.

...és túl Óperencián, Üveghegyen, infarktuson, ír tizennégy könyvet, és be-
kopog a Legkisebb Fiúhoz a hetvenegyedik év. Összenéznek, bort tölt, elfelezi
a maradék pogácsát.

(Birtalan Ferenc, 1945)

Szalay Károly

Irodalmi értékeinkért magányosan küzdő, méltatlanul magára hagyott Szondi György azzal tisztelt meg: írjak önironikus szócikket tervezett lexikonjába. Az önirónia előfeltétele az önismeret. Karinthy Frigyes szerint viszont: „Halála előtt senki sem jellemezhető.” Otrombaságnak tartanám ezért a kérés visszautasítását, annak azonban nem látom értelmét, hogy egy lexikoncikkért eltúlvilágozzak. Hagyhatnám kifigurázásomat okos, művelt barátaimra-kollégáimra, ők azonban nem írnák meg, mert Szent Pál-i „philadelphiaival”, testvéri szeretettel

viseltetnek irántam. Aki meg boldogan vállalná?... Mentségükre mondom: hitványoncok körében önmagam elleni indulatgerjesztésben figyelemre méltó eredményeket érek el. Lelkületem kibékíthetetlen ellentétessége okán. Anyai ágról elképesztően szorgalmas Duna-Tisza közí, de kötekedő, fejfel a falnak „én vagyok a kunságí, nem parancsol nekem senki” népnek, apai ágon a ravasz, üzletenc, furmányos, poénkodóan komolytalan „dona ferentes” nációnak az elfuserált keresztezése vagyok. Minek okáért, ahol hellénkednem kellene, homlokot zúzók kiskunként öklelek, ahol meg finoman kellene pengéznem, léleksmírglíző szarkazmussal viselkedek – állítólag. Matematikailag mondvá: reciprok ember vagyok.

Gyermeckorom óta az életem szakadatlan hajsza, cselekvés-rögeszme, munkamánia volt ez idáig, s „szépkoromra” tekintettel mondhatom, szinte a halálomig. Pontosan tudom, semmittevással csak a Ravenna közeli tengerparton töltöttem három órát, azt is baráti házaspár kedvéért. De az is igaz, fölöslegesen túlhajszoltam a sportolást. Fölöslegesen, mert ügyetlen voltam. Kerékpároztam, atletizáltam, úsztam, eveztem, vívtam, teniszeztam, vitorláztam. Sok érmet nyertem, de egyedül csak céllövészeten téptem le két országos első helyet. Az egyiket 13 éves koromban kecskeméti iskolatársam javára. A Horthy Miklós lőteren célzóvíz hatására a mellettem lévő céltáblára lőttem egy kettést, Püktlich Szucsá (Acsay Laci) legfőbb ellenfelének. A másik aranyat már én kaptam – LIBERÁTOROK segítségével. A szakadatlan légíriadók kicsínálták vetélytársaim idegrendszerét, az enyémet nem. „Laza lelki tartás!”

Legenda szerint burokban születtem, én szerencsétlennek tartom magam. Mindent elfuserantok. A „nőügyeimet” is. Igaz, rojtos pantallójú csepli tanítócskaként a legjobb nőekkel jártam, a csengőfrászos idők egyik legszebb operettprimadonnájával is, de tény és való, kudarcaim mellett sikereim eltöporodtek. A buták mind kikosaraztak. Azt is meg kell gyónnom, nem tudtam velük bánni, nem fogtam föl értékeiket, bonyolult lelküket. Bal-fácánkakaskodtam. Nem értettem meg: soha nem a férfi választ, mindig a nő. Don Juan-osdim hazug legenda.

Szakmailag (szellemileg), hasonlóképp a sportoláshoz, örültem hajszolom magam máiglan. Mindent tudni akarok, ami abszurd képtelenség. Ám soha nem tettem föl egy lapra mindent, hagytam egerutat magamnak. Festőnek készültem, de amikor a Szent István körúti bizományiban megláttam nagyméretű, *Erdőrézlet* című festményem ezzel a cédulával: „szignó nélkül, valószínűleg Vass Elemér”, azonnal szakítottam a piktúrával, noha Vass Papit imádtam. A nőket nemkülönben, de azért sohasem akartam nőnek látszani.

Egész életemben az új, az eredeti, a magyar művelődésből még hiányzó érték megteremtése, hiánytémák kidolgozása izgatott. Aspirantúrára jelentkezve mint „csepli proletár-káder” 1953-ban ezért vállalkoztam Karinthy Frigyes életművének földolgozására. Tudniillik: Rákosi Mátyás gyűlölte az író, és 1948-tól 1954-ig be is tiltatta újrakiadását. Sokunk szerencséjére Sztálin meghalt, s a rövid pauza elegendő volt arra, hogy 300 jelentkezőből harmadmagammal fölvegyenek aspirantúrára. De mint mindig, akkor is sorra böhömentyűztem. Megírtam az íróról a nagymonográfiát, ami nem illett volna, mert társaim (az irodalomtörténészek) semmittevő, lusta dögök voltak. Fölgyűjtöttem a Karinthy életművet, amit azzal tetéztem, hogy antikommunista írásait is. Ez azonban

még bocsánatos bűnnek számított, de azt MINDMÁIG nem bocsátják meg neki és nekem, hogy közhírré tettem legszebb Trianon-siratóit is, amelyeket igaz hazafiként vallott meg. És minden politikai oldalt fölzaklatott Karinthy mély magyarsága. „Hogy merészelt éppen ő?...” Tetszenek érteni.

Kiszekáltak a szakmából. Tudományos fokozatom ellenére. Vagy épp ezért. Az egyik hóhérom náci kifejezéssel azt írta: Szalayt „ausradieren” az irodalomtörténet-írásból. Persze kiröhögtem őket. Művészeti cikkeket, fotókritikákat, történelmi tárgyú pamfleteket, regényeket, filmtörténetet, filmelméletet, filmesztétikát, jégkorszaki festészetet és mindenféle kultúrtörténeti (Pompeji) rittyeneteket gonoszkodtam, de mindig arra törekedtem, hogy olyan témákat dolgozzak ki, amelyek hiányoznak a magyar művelődésből. Chaplin-, Tati-, Buster Keaton-, filmburleszk-, filmkorszak-monográfiák, mi több, kitaláltam a „szintetikus komikum-elméletet”. Filmkönyveim – kész röhej – kötelező olvasmányok voltak a foxi-maxi egyetemen, sőt!, ugyanazok a művek negyven év múltán – manapság – némely egyházi egyetemen is. Nem semmi: ötven-hatvan éve írt munkáim minden sorát fölállalhatom.

A Kádár-rezsim „puha diktatúrájában” 1985-ben, 1988-ban, 1989-ben jelent meg a kommunizmust szatirizáló trilógiám. És benne, *horribile dictu* Mindszenty véleménye szóról szóra a népfölkelésről. Amit a buggyantott agyúak máig nem kognoszáltak. Epikai érzékletességgel megírtam a koncepciók pereket, a parasztkínzásokat, a kitelepítést, a közrettegést, a csengőfrászt, az 1948 és 1989 közötti borzalmakat, amely trilógia végül is több kiadásban és kb. százezer példányban jelent meg. Amiről csak a szakma NEM MERT tudomást venni mindmáig, 1956 dicsőségére. Holott regényeimről és egyéb műveimről fősőfokban írtak. Nesze neked 1956-os szabadságharc. Csak a minden művet pikáns, erotikus, pornografikus elemekkel átszőtt mozzanatokra merészelték odafigyelni a testi-lelki maszturbancok.

És most következék az öniróniának is minősíthető önvallomás. Ha apámat nem viszi el az ÁVH, ha nagybátyámat nem börtönzi be a katonapolitika a Margit körútra, ahol mindkét karját eltörték vattatás közben, ha sógoromat nem csukják le 1949-ben koncepciók perben, antikommunista satíráim sohasem jelennek meg. És ha a Magvető igazgatója, eredetileg a Kat. Pol. helyettes parancsnoka nem ábrándul ki társaiból, akik őt is megkínózták, és nem támad lelkipurdalása múltja miatt, nincs trilógia. Írói bátorságomat megelőlegezve kegyetlenül megszenvedtek családtagjaim. És amikor a remek költő és kritikus azt írta a Kortársban nemrég *Szent Jeromos éjszakája* című regényemről: „Szalay Károly egyike (nagyon kevesen vannak már kívüle) korunk legműveltebb s egy kiveszőfélben lévő műveltség-eszményt képviselő koponyáinak (...)”. ez sem az én érdemem, mert az élet legnagyobb ajándékaként zseniális matematikusok, biológusok, fizikusok, orvosok, történészek, festők, szobrászok barátkoztak velem. És amikor nőalakjaimról ámuldoztak, akkor sem műveimet, hanem őket magasztalták. Mert csak szürke kis kaparnokoncként leírtam azt, amit az élet nekem tollba mondott. A csudákat, amelyekben érdemtelenül részesültem.

Ezek után kedvelhetnek-e a szellemi könyökvédős kukacnokok?

Paul Celan

A távolság dicsérete

A te szemed forrásából
erednek a fonalak a Tévete-g-tenger halászhálóihoz.
A te szemed forrásában
tartja be ígéreteit a tenger.

Itt vetem le magamról én,
az emberek közt elidőzött szív,
a ruhát és egy eskü csillámaint:

feketébb a feketében, meztelenebb vagyok.
Hitehagyottan vagyok először hűséges.
Té vagyok én, amikor én vagyok.

A te szemed forrásában
meghajlok és a kifosztó hajnalról álmodok.

A háló hálót fogott:
összeölelkezve válunk el.

A te szemed forrásában
az akasztott megfojtja a kötelet.

Egyedül vagyok

Egyedül vagyok, beállítom a hamuvirágot
az érett feketeséggel teli üvegbe. Nővérem szája,
te mondod ki a szót, amely tovább él az ablak alatt,
és álmom indái hangtalanul kígyóznak felém.

Itt állok az elnyílt idő selymes szirmai között,
gyantáját félreteszem egy késő madárnak:
életvörös tollain hókristályt hordoz,
csőrében jégzilánk, úgy jön át a nyáron.

Kristály

Ne az ajkamon keresd a szádat,
ne a kapu előtt az idegent,
ne a szemben a könnyet.

Hét éjjel fennebb talál vörösre a vörös,
hét szívvel mélyebben dobban a kéz a kapun,
hét rózsával később buzog fel a kút.

Erős vár

Ismerem minden háznak legesteledőbbikét:
a tiednél is mélyebb szemnek ül rajta vigyázása.
Erkélye rácsáról, ablakpárkányáról jajszóval lobog a gyász
zöld zászlóval – és nem tudod, hogy gylócsát magad szőtted.
A szélcsendtől magasra lebben a kezed üteméről feledkező szövet.
A szó, amelytől búcsút vettél, a kapuban vár, köszönt,
és amely itt szelíden horzsolt: fűszál és kalász és szív és virág,
már régóta ott vendég, odaköltözött, és téged nem érint már soha.
De amint abban a házban a tükör elé lépsz,
mind meglátnak: rád néz fűszál és kalász és szív és virág.
És az a mélyebb szem a te mély szemedet issza.

Az ágy és az asztal

Az éjszaka illata a te ágytakaród, árnyékában hozzád fekszik a sötétség.
Simogatása megkarcolja bokádat és halántékokodat, így ébreszt életre és alvásra,
rád talál a szavaidban, a vágyadban, a gondolatodban,
mert mindenikkel összefekszik, így csábít, így csalogat elő.
Szempilláidból kifésüli a sötét, azt teszi eléd az asztalra,
kihallgatja pergő óráidból a homokot, azzal kínál.
És ami rózsakorában volt, árnyék és víz,
azt tölti poharadba.

Korona

Kezemből marja ki levelét az ősz: barátok vagyunk.
Együtt hántjuk ki a diókból az időt, és járni tanítjuk:
az idő visszatér a csonthéjba.

A tükörben vasárnap játszik,
alvását álmodja a világ,
és igazat beszél a száj.

Szemem leszáll szeretőm öléhez:
egymásra nézünk,
sötétet mondunk,
úgy szeretjük egymást, mint mákony s emlékezet,
alszunk, mint kagylók héjában a bor,
mint a tenger a hold vérsugarában.

Hullámok fonnak körül, az ablaknál állunk, az utcáról néznek ránk:
ideje volna tudni, ideje lett a megtudásnak.
Itt az idő, hogy a kő virágzáshoz szokjon,
hogy a nyugtalanság szívet dobbanjon.
Itt az idő, hogy eljöjjön az idő.

Itt az idő.

Égésnyom

Nem aludtunk többé, mert a súlyos komorság óraművében hevertünk
és mutatóit mint hajlékony vesszőket íveltük,
és visszapattantak, és véresre ostorozták az időt,
és te egyre szétterjedő homályt és derengést beszéltél,
és tizenkétszer szólítottam te-nek szavaid éjszakáját,
és az kitárult, és nyitva maradt,
és az ölébe tettem az egyik szememet, és a másikat belefontam a hajadba,
és a kettő közé hurkoltam a kanócot, a felhasadt véreret –
és egy villám friss hajtása kígyózott elő.

András Orsolya fordításai

Eredetileg Paul Antschel (1920–1970) romániai születésű zsidó német költő, irodalomkritikus, a második világháború utáni európai líra kiemelkedő alkotója.

A 6. Dalai Láma versei

Tshangs-dbyangs
rgya-mtsho'i ngur-glu

(Részletek)

2. A tavalyi vetés
Szökken ím kalászsza.
Ifjú teste vénül,
Nem déli nyíl szára.	25. Mindig rád gondolok,
S nem ismerek szégyent,
Fejre tűzött türkiz
Nem kell hogy beszéljen.
6. Kinél szívem hagytam,
Egész éjjel látom.
Nappal meg sehol sincs,
S bánat a barátom.	34. Nem anya szült téged,
Termettél barackfán.
Gyorsabb múló vágyad
A hulló baracknál.
9. Vadlúd még maradna,
Egy kevéskét várna.
Távon a jég beállt,
Bizonyosság csak láрма.	35. Vadló hegyre hágott,
Csapda s lasszó foglya.
Babám hátat fordít,
Mágia sem fogja.
11. Én s a kofa lánya
Fogadalmat mondunk.
Kígyó tekergőzik,
S magunkból kibomlunk.	42. Világ-tengely, Ri-rab
Szilárd s változatlan.
Nap és hold körében
Elme nincs, csak kincs van.
16. Szeretőm nem marad,
Áll be apácának,
Én sem is maradok,
Remetének várnak.	43. Újhold harmadnapján
Fehér ruhát látok,
Teliholdkor pedig
Újra rád találok.
22. Szerelemben voltunk,
Örökre enyém vagy.
Halál elválaszthat,
De lét halni nem hagy.	

Somlai György fordításai

Laura Simeoni

A holtak szigete

1918. június 15-én az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege döntő áttörésre szánta el magát az olasz fronton, a Piave folyó vonalában. Az egyik parton a Montello sötét tömbje magasodik, a másikon Moriago falucska, középen pedig egy gesztenyéssel és cserjékkel benőtt sziget, melyet a helybéliek egyszerűen csak Zöld szigetnek hívtak, s amely később a „Holtak szigete” nevet kapta. Itt, ahol az első világháború legvéresebb csatáinak egyike dúlt, az olasz katonáknak kilencnapos elkeseredett küzdelemben sikerült elégtételt venni a caporetói vereségért, és megfordítani a hadiszerencsét.

Tengernyi nyom maradt a váteszek és költők által utóbb férfineműre keresztelt Piave partjain, melyek az olasz katonák hősie vállalkozása és a hirtelen jött áradás következtében meghíusult osztrák átkelésről, s ezzel az ellenség győzelmi reményeinek füstbe meneteléről tanúskodnak.

Piero sokat hallott minderről nagyapjától, akitől keresztnevét is örökölte: hideg téli estéken az öreg katona semmibe révedő tekintettel mesélt emlékei tarisznyájában kutatva.

Pierót elborzasztották ugyan a véres tűzharcok, a félelem, a lámpafény melletti botorkálva menekülés a sötétben, az ágyúk dörgése és a sebesültek jajgatása, de nem tudott szabadulni a nagyapa elbeszéléseinek bűvköréből, még ha később az iskolában a tankönyvek lapjain másféleképp találkozott is velük. Hűvös tárgyilagossággal, kevésbé élményszerűen.

Leginkább a híres solstiziói csata érdekelte, de ez már később történt. Hová lettek a csatában elesettek lelkei? Mert jól tudta: az olaszok a szülőföldjüket, otthonaikat és földjeiket védelmezték az ellenséges betöréstől, míg az osztrákok és a németek csak a parancsoknak engedelmeskedtek. Mindkét oldalon fiatalok harcoltak, teli életkedvvel, akik mielőtt a lövészárokból végeztek, falujuk esti népünnepélyein táncoltak kedvesüket átölelve, vagy a földeken dolgoztak barátaikkal és a rokonsággal vállvetve. Olaszok és osztrákok egyaránt kerékpároztak, sétáltak az erdőkben, fociztak, avagy nagy fröcskölések között, nevetve ugráltak a folyóba. Minden bizonnyal nagyapa is ezt tette a saját falujában.

„Nagyapó, hová lett a csatában elesett katonák lelke?” – faggatta a kis Piero az öreg hadfit, aki mosolyogva simogatta meg fejecskéjét. „A holtak lelkét a Piave kavicsos árterében láttam – válaszolta a nagyapa –, s egy napon tán neked is megjelennek majd.”

Egy ilyen július 23-i estén az immár felnőtt Piero a Haza nagy és szent folyója felé tartott a Moriganóból a Holtak szigetére vezető ösvényen, átvágva az elesettek emlékoszlopaival teli terecskén. A hold a felhők közt bújócskázva néha játékosan felfedte ezüstös fényét. A kavicsok drágakövekként ragyogtak, miközben a víz szelíd csobogással ringatta a múlt emlékeit.

A Montello sötét sziluettjét mereven bámulva, Piero furcsa alakokat látott előbukkanni a homályból. Gyorsan haladtak a folyó jobb partja felé, ahol egy pillanatra megálltak, és ahol emberi formájuk körvonalai élesen kirajzolódtak.

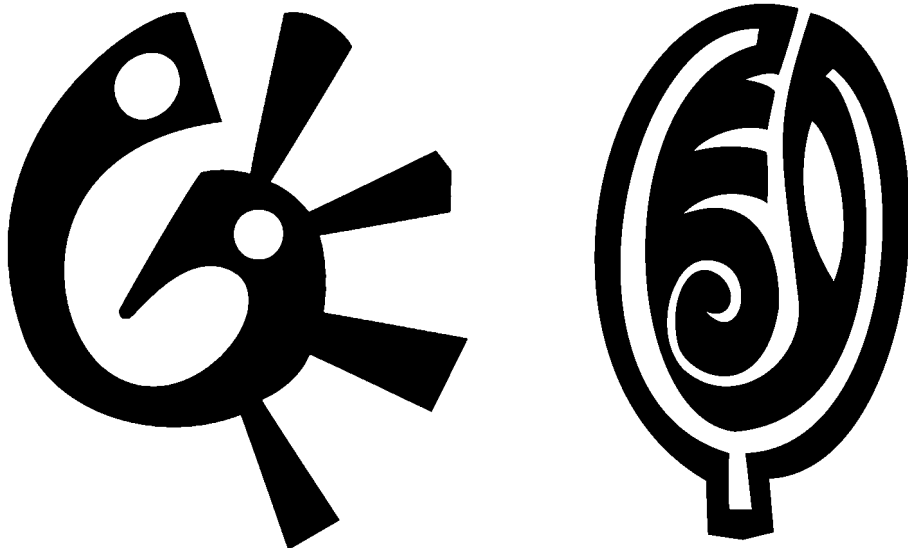
Katonáknak tűntek egyenruhájukról és a fejükön viselt acélsisakról ítélve. Kezüik azonban üres volt: puskák, bajonettek, kézigránátok, kések, pisztolyok és gépfegyverek nélkül meneteltek.

Piero ekkor megértette, mit szándékozott nagyapja mondani: a solstiziói véres ütközetben elesett katonák lelkei minden évben visszajárnak arra a helyre, ahol valamikor eltávoztak testükből. Suttogás töltötte be a levegőt, mintha imát mormoltak volna: olasz, osztrák, magyar, lengyel katonák ugyanazon nyelven szóltak, melyet Piero megértett, bár sohasem hallott. A békéről beszéltek, melyre oly nagy szüksége lenne ennek a földnek.

Miközben a holdsugarak megvilágították a kis sziget csipkézett partjait, ezek a különös formák forogni kezdtek, egyre közelebb kerültek egymáshoz, végül egyetlen fehérítő örvényt alkotva alábuktak a mélybe. A víz szelíd anyai öleléssel fogadta magába őket, míg keleten megvirradt, s az édes hajnal halvány barackvirágszínűre festette az eget.

Karner András fordítása

Lelőhely: Laura Simeoni: *Fiabe e leggende del Piave* (Editrice SANTI QUARANTA, Treviso/Italia), p. 75–77.

GYÖRGYI CSABA RAJZAI

Györgyi Csaba

Ciklus kezdődik

Egy három, három és fél méter magasan lebegő, belülről láthatóan izzó, tompa ezüst fémjárdáról nézek lefelé az emberekre. Tiszta az idő, jók a látási viszonyok, és szokás szerint minden csupa ragyogás.

Elképzelem, hogy ki milyen filmnek lehetne a főszereplője. Persze akad pár jó karakter, de igazán egyikük sem főszereplő, ahogyan én sem vagyok az.

Kissé balra, felettem, egy bivaly méretű, narancsba játszó, lassan forgó csésze halad a viharfelhők irányába. Ketten sárkányt eregetnek belőle. Nekik is digitális a szemük, vagy már az sem.

Jaj, ide már a gyűlölet sem elég, mivel itt senkivel sem lehet megegyezni abban, hogy ha él helyettem, akkor cserébe nem gondolkodom helyette.

Missa

Ébredek, tavaszodom, és tiszta erővel belerohanok az ezerablakú hajnalba. Valaki a kertben sétál. Érett rügyek hasítják fel a régi, kopott, monokróm díszletet, és a dacos örömmel virágba boruló bolygók között feltáruul, gyors terekben gyermekkori, képzelt barátom, Ezüst Szél, a szelídítetlen vadló rohangál. Érti ő is, nagyon érti, hogy el nem múló dagály közelít, hiszen lassan-lassan már a térdünkig ér a lét friss ég-kékje. Szinte fáj, ahogyan sejtjeim-atomjaim szomjas állatként ízlelnek-lélegeznek-érezkelnek. Örök Van Most, végtelenszer végtelen módon és mértékben. Az illatos, mézes bor kelyhe hamarosan a számhoz ér. Két kezemmel tartom. Két kezével tart.

Communio.

Minden mást feledve, tágra nyílt szemmel nézem, ahogyan a szabályos rendben egymáshoz kapcsolódó horizontok lassan és ellenállhatatlanul felizzanak. Méltósággal, egyik a másik után. Most már csak belélegzem, és nem jutok szóhoz, pedig annyit azért még szeretnék mondani, hogy fennkölt, könnyed, nemes, izgalmas és kedves vagy!

Hmn

Legyen himnuszod. Sötét van, s csak pillanatokra van látóképességem, de akkor tisztán látom, mivé lesz az ember a következő évszázadok során. Igen, hallok a jövő dallamát, érzem illatát, és már csak arra várok, hogy te se férj a bőrdbe.

Tudom, hogy szűk rád ez az ing, s hogy nem jó halottnak lenni. Tudom azt is, hogy egyelőre még nem nagyon kapsz levegőt, de szépen kérek, valahogy juss azért mindig előbbre, magasabbra, messzebbre.

A szabód ugyan még a régi, te azért legyél csak egyre jobb és jobb, mert a fájdalom ellenpólusa nem a szabadság.

El (Giccs)

Mottó: *Lehet ám szépen is elhalványulni, de erre csak kiforrott önismerttel válhat képessé és érdemessé valaki.*

Neki akkorra már nem lett volna szabad élnie, de tűrte, tűrte, hogy egy fáradt, lomha mély-narancssárga egy ijedt kis alkonyati párás-lilával tangózzon az egyetlen idő ószláv kápolnák bezárt kapui előtt lelassuló árkaiban.

A kertben, a fa alatt ücsörgött. Még mindent felfogott, de már semmit sem értett, csak figyelte az arra sétálókat a tengerrel határos kertből.

Most ideírom azt is, hogy ekkor gyöngyöző kacagást lehetett hallani. Ez egy konkrét esemény, írás és valóság határán, ahonnan már nincs tovább.

Ahonnan már nincs visszaút.

Légyott

Kezdetben volt az ölelés. Akkor még mindennek jó szaga volt. Meglátogatlak, és erről fogunk beszélgetni, jó? Mosolyogj, és lassan táncolva nyiss nekem ajtót. Akkor majd mondok neked három mondatot. Azt csinálsz velük, amit akarsz.

I. Nem érezzük zsúfoltnak az adatteret, amelyben élünk, pedig az.

II. Aki eddig a Napban lakott, itt és most akár egy izzó vaslapon is halálra fagyhat.

III. Ez eddig két mondat.

Haiku

Nekem már nem kell lenni, mert van vihar, van szél, van fa.

Van roppanás és zúgás.

Patak árad.

Egy kicsit megint simábbak lesznek a kövek a mederben.

Időmet csigavonal méri.

Fókusz*

A nagyon távoli jövőben valakinek sikerült.

Az egyik mesterséges reggelen ezt olvasta a frissen hullott, puha hóban:

„Fókusz! Légy semmilyen! Légy boldog!”

Ahogy telt-múlt az idő, egyre jobban összpontosított, egyre semmilyenebb, és így egyre boldogabb lett. Lassacskán egyre több dolgot engedett el, egyre több és több jelenség, energia, valóság-töredék zuhanhatott át akadálytalanul a bensőjén, s miután már az idő sem talált rajta fogást, elindult visszafelé az időben.

Most itt van a közeledben, s ha egy kicsit összpontosítasz, hallhatod gyenge, mindeneken túli hangját, amely olyan halk, mintha valaki a nagyon távoli jövőben betűket rajzolna a frissen hullott, puha hóba:

„Fókusz! Légy semmilyen! Légy boldog!”

Vándorkönyv

Két világban jár. Az egyikben egyedül van, a másikban meg kormosak a falak.

Amikor először lementünk a rétre, még gyermekek voltatok. Akkor csak játszottunk egész nap, de most már beszélhetek is hozzátok, hiszen felnőttek vagytok, alvó felnőttek.

Ki sem látszotok a világból, a dolgaitokból, a bonyolult viszonyrendszereitekéből, pedig felettünk minden felhő ragyog és zeng. Minden fa gyökere öreg mesélők öreg keze. Minden madár szerelmes az emberbe. Minden pillanat egy ajtó éhes állatok számára, amelyek ti magatok vagytok. A lét nagyon nagy boldogság, és el nem múló öröm levegőt venni, még lehunyt szemmel is, de az lenne a legjobb, ha felébrednétek ti is.

Na, ki fog először leérni a rétre? Rajta! Hajrá!

* Egy dolgot kétféleképpen lehet létrehozni: úgy, hogy állítjuk, s úgy, hogy tagadjuk. Éppen ezért nem tagadom az önmegvalósítást, de helyette és a megváltozott tudatállapotok mesterséges létrehozásának kényszeres hajszolása helyett a szabad megvalósulás, azaz a valósággal történő lehető legteljesebb érintkezés lehetőségét állítom. Itt és most!

Podonyi Hedvig

Városnéző

Az izzó nyári forróságban, a tér egyik padján hajléktalan férfi alszik összegömbölyödve; barnás és töpörödött, mint a sült szalonnahéj. Körülötte, mintha ő ott sem lenne, öregek diskurálnak derűsen – mindig van vérpezsdítően izgalmas hír, hiszen például mindig meghal valaki. A nagy melegben lomhává válik még a sietés is, a téren átvágók akárha mézben úsznának, a zacskóból harapdált péksüteményből álom-lassan hullanak az aranyormzsák.

Bermudanadrágos, rikító pólókba bújt turisták szállingóznak elő a környező utcákból, tétován bókászhatnak, nézik: honnan bukkan már elő valami élmény. Lefényképezik a templomot, meg egymást a templom előtt, aztán átvágnak az úttesten, át a bicikliúton, és lassanként a közeli buszmegállóhoz csoportosulnak.

Idővel nyögdecseve megérkezik a busz is. Emeletes, városnéző. Oldalán csupa vidám kép, mert hát várost nézni vidám dolog.

Pest, már a buszból is látni, meglapul; csillogó toronygombok, gömbölyödő kupolák támasztják föllette az eget. Buda fölfelé ágaskodik, de mintha közben meggondolta volna magát: mégsem tör igazán magasba. A Duna természetes, jóllakott óriáshüllőként lustálkodik partjai között, csak fényes hátának csillanásaiból látszik, hogy moccan is; mindjárt mellette, kétoldalt apró, bádorpáncélos autó-hangyák végtelen hosszú sora nyüzsög valami ismeretlen, távoli boly felé. A hangyautakon túl fura, mesebeli kősvatagok, mélyükben láthatatlan, apró lények szaladgálnak ide-oda; rombolnak, építenek és átépítenek, sosem pihennek.

A busz lassan elindul, a turistafejekre felkerül a fejhallgató, a sofőr bekapcsolja a magnót – aki akarja, akár koreai nyelven is megtudhatja, hogy mikor minek lehet örülni a túra során.

A tér ismét apátiába süpped. A hajléktalan a másik oldalára fordul, az öregek újabb halálesetet emlegetnek fel, a péksüteményárus bekapcsolja a villanykemencét, belelök egy tepsi fagyasztott készítésztát, és közben olyan csodás helyekre gondol, ahol nincsenek péksütemények és folyton péksüteményt zabáló emberek.

Fiatal srác gördül át a színen; márkás biciklin teker, frissen hessenti szét maga előtt a forróságot. Sportos, elegáns; csuda izmos vádlóján napsütötte bőr feszül. Fél kézzel kormányozva, lazán lavíroz, közben telefonál. Az úttesthez érve körül se néz, rögtön át akar vágni a bicikliúthoz. Egy autós nagyot fékez, dühödten dudál.

A hajléktalan felül a padon és a szemét dörgöli, az öregek felélénkülve figyelnek, a péksüteményes izgatottan bekap egy akciós csokoládés minikiflit. A srác bravúros gyorsasággal rántja vissza biciklijét a járdára, másik kezében szinte nem is rezzen a füléhez tapasztott telefon. A feje, az viszont eltorzul, és a továbbhajtó autós után üvölt: „Kuss, rohadt gecí! Zsidó!”

A lámpa ijedtében zöldre vált, az autóst elnyeli a forgalom. Aztán a telefonáló srácot is.

A péksüteményárus betöm a szájába még egy idegnyugtató csokis sütit, az öregek új erőre kapva a fiatalokat kezdik szidni, aztán védelmezni (nem mind ilyen meg olyan ám!), a hajléktalan mosakodni ballag a közeli kis szökőkúthoz.

A vidám városnéző buszban jobbra és balra forognak a turistafejek: na hát, tényleg milyen szép ez a város, ki hitte volna.

Botos Ferenc

Karnevál

Hóvirág

búvó hóvirág
gyémánt fehéren izzó
manólandzsahegy

Gyöngyvirág

nyíló gyöngyvirág
te Mária-illatú
rejtőző ima

Ódvas keltike

fahéjillat száll
lilas fehér szirmokból
zöld hullámokon

Kígyószisz

kígyószisz erdő
borszeszláng kékje lobog
sziklaperemen

Leánykőkörcsin

napkeleti dal
mellénykáját vetkező
büszke leánytest

Vitézkosbor

kristálypalota
a vitézkosbor szirmán
reszkető vízcsepp

Törpe nőszirm

lila ruhás hölgy
ó, rangrejtve tündöklő
tündéri fátyol

Kornistárnics

kék tárnicsvirág
tündérfátyla meglibben
búvó darázson

Kankalin

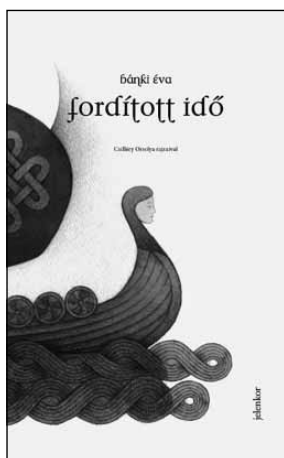
kankalin lámpás
a szurdok kapujában
útba igazít

Miserere

Isten kigyújtott
színei közé egyszer
hazatalálni

Hullámok hátán a hajó

Bánki Éva: *Fordított idő*,
Jelenkor Kiadó, Budapest,
2015

Oly sokan oly sok mindent írtak már Bánki Éva legújabb regényéről, a *Fordított idő*ről, hogy azt hihetnénk, nincs olyan megközelítés, amellyel ne foglalkoztak volna még. A mű furcsa keletkezéstörténetét az utószó is „igazolja”. A regény első fejezetei egyetemi hallgatók fordításaiként, a titokzatos középkori Patrick de Mela művének lefordított regényrészleteiként jelentek meg az interneten (a hallgatók mind nők [!], olyan rejtelmes nevekkal, mint Csóka Kata vagy Orseolo Judit – mely rögtön felidézi az író egyik korábbi regényét, az *Aranyhúmnést*). Nagyon érdekes a párhuzam: ahogy a *Fordított idő*ben a történetek eljutnak a világ minden részére, még az isten háta mögötti, elátkozott kis szigetre, a történet egyik főszereplője, Riolda szülőhelyére is, úgy terjedtek a regény részletei az információ tengerében, vagyis a szelek modern szárnyán.

A regénybeli Riolda rejtélyes körülmények között születik a kis szigeten, majd sorsa (vagy a három hercegi nővér akarata?) továbbrepíti őt a normann udvarba, ahol a hercegi gyermekek dajkája lesz, így aztán az intrikák kellős közepén találja magát. Bejár más germán udvarokat is, eljut Dániába, majd a mórok betörésekor indul vissza szülőhazájába. A másik fő regényalak Illighaen, aki az összekuszálódott idő rejtélyére igyekszik magyarázatot keresni, így találkozik össze Rioldával. Illighaen szemével aztán a készülődő mór hódításnak is szemtanúi lehetünk.

Olvasás közben egy sor izgalmas téma merül fel. Egy női lovagregény, merőben új kísérlet, mindenféle izgalmas feminista értelmezés kiindulópontja lehet. De ott van egy kamasz lány identitáskeresése: az idegenség mindenütt jelen lévő érzése, amely annyira jellemző a jelen Európára is. Illetve a harmadik fontos elem még a regény megjelenésének idején oly aktuális iszlám fenyegetettség is, ami azért is érdekes, mert az író már évek óta dolgozott a könyvön, és a megjelenés ideje különös módon épp egybeesett az európai válsághelyzettel.

Engem mégsem ezek ragadtak meg elsőként, hanem az írás sajátos ritmusa, amely olyan, mint a hullámozó tenger: úgy ragadja magával az olvasót, ahogy Rioldát a hajó a hullámok hátán. Mielőtt kinyitottam a könyvet, jócskán elidőztem a borítón (Csilléry Orsolya munkája) és az ott látható jelképeken: a hajó ősi jelkép, de igazi, kóbor lovaghoz illő jármű, mintha csak valamelyik Grál-lovag történetében szerepelne. Ami még érdekesebb: a vitorla és a hajó alatt hullámozó tenger. A vitorlán egy végtelen csomó díszlik, amely az élet örök körforgását szimbolizálja, magát az örökkévalóságot. A hullámok szintén végtelenek, önmagukba folynak vissza; előre vetítik a regény végét: Riolda kalandozása ott ér véget, ahol elkezdődött, a szigeten, amelyet felszabadít az átok alól, és amelynek immár felnőttként és anyaként királynője lesz (akár valami

Megváltó, aki újra eljő, és már a neve is erre predesztinálja). A szülés szintén visszatérő elem; mondhatnánk, hogy Riolda kétszer születik, hiszen a gyermeke születése bizonyos szinten számára is egy létformaváltás.

Mindeközben az író a szöveg hullámlásával teszi teljessé a tengeren sikló hajó érzését: mintha az olvasó szintén csak átsuhanna a középkori Európán, a népek tengerén, megtapasztal egy-egy, a többivel hol lazábban, hol szorosabban összefüggő történetet; nézőpontokat ismer meg. De csak töredékeket, egy montázs darabkáit láthatja az olvasó. Szilánkokat, mint egy balladában, hiszen a teljes igazságot nem lehet tudni, minden csak feltételezés, még a főhősnő származása is kérdéses, ő maga sem tudja, hogy ki is valójában. A király ágyasának, egy tündérnek a gyermeke? Vagy Fargeinnek és egy szolgálónak, aki a szorgok leszármazottja, a lánya? Netán a cselédlány és a király viszonyának gyümölcse? Senki nincs, aki tévedhetetlen narrátorként „felülről” rálátna a teljes igazságra.

De a felmerülő történetek is hullámlanak: sok, már általunk is ismert középkori vagy mai toposz is vissza-visszaköszön a világ különböző pontjain. Itt most elsősorban az asszonyorsókra gondolok, az örült Urracára, a férfiakra halált hozó Aldorára, vagy Hildire, aki jó taktikai érzéssel fekszik az épp aktuális hatalmasság ágyába; de mindez csak azt mutatja, hogy már nincs új a nap alatt, minden megtörtént egyszer; az idő is egy önmagába visszatérő, végtelen csomó: a jelen, a jövő és a múlt egymásba folynak a regényen belül, így a szereplők is gyakran találkoznak olyan jövőbeli vagy jelen eseménnyel, ami múltként köszön vissza számukra. Így rajzolódik ki a középkori Európa képe, és ez kísértetiesen hasonlít a jelenre. Hát mi ez, ha nem a jövőre való emlékezés?

A másik hullámlás pedig maga az írásmód, a szöveg ritmusa, lüktetése, a szavak, mondatok egymásba fűzése, amitől az olvasót csak sodorja magával a szöveg, hogy a végén megérkezzen oda, ahonnan indult.

Nyeste Zsolt

Az Utassy-nemzedék

Szakrális helyzetükből is következik, hogy nemzeti *Himnuszunk* és testvérpárja, a *Szózat* mellé szinte lehetetlen rangban hozzájuk illő költeményt állítani. Ebben a sorban talán a *Nemzeti dal* következhetne, aztán nemzeti tudatunk és önismeretünk kifejezőjeként halhatatlan költészetünk legfontosabb alkotásai mellett természetesen mások is, hiszen számunkra a legtöbb versünk valamilyen magyarság-vers is. Balassi Bálint óta így volt ez, s így is maradt évszázadokon át.

Most, amikor Utassy Józsefre emlékezünk születésének 75. évfordulóján, ezen az újabb márciusi ünnepen, szinte karnyújtásnyira a magyar szabadság legcsodálatosabb ünnepétől, csak azokat az évtizedeket idézem fel, amelyek már éppen a mi nemzedékünk emlékezetébe is bevésoódhatnak – előbb inkább ösztönösen, majd egyre tudatosabban. Ha azon próbál meditálni az ember a költészet hívéként, hogy mi tartozhat ama néhány alkotás közé, amelyek a legutóbbi 75 évben bizonyosan beépültek a verset

csak ritkán olvasó emberek tudatába, akkor én a következőkre szavaznék. Elsőként Illyés Gyulára. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ugyancsak szakrális rangú, s említést érdemel az is, hogy a magyar forradalomnak is köszönhetően, Illyés műve a világirodalomnak is részévé válhatott. Második helyen Nagy Lászlót említem. Mindenki ismerte a kérdve állító közlést: *Ki viszi át a Szerelmet...* Első pillantásra szerelmes vers ez, de ha jobban odafigyelünk, a létezés tragikumát és fenségét egyaránt felmutatja. Most jutok el a harmadik névhez. „Zúg Március” – írta Utassy József. Még pályakezdő költőnek számított, harmincadik életévét sem érte el, amikor ez a vers viharos gyorsasággal kezdett el terjedni.

Az 1960-as, '70-es évek fordulópontja idővel nevezetessé vált költészetünk történetében. Pályakezdők, fiatal költők mindig szép számban jelentkeztek, ekkor azonban szinte robbanásszerű volt a változás. Ennek magyarázatát részben abban lelhetjük meg, hogy az irodalompolitika alighanem tudatosan késleltette a pályakezdést. Azt pedig elképzelni sem tudták, hogy ne ők dönthessék el, kiből lehet költő. Előbb mindenki álljon sorba, majd ők megmondják, hogy nekik mire van szükségük. S ekkor kopogtattak egyre többen a kapun, annál szelídebben, mint ha Dévénynél akarnának betörni, de ők is önérvényesítő igénnyel, mint a Kilencek költő-csapata. Mire megjelenhetett 1969 karácsonyára önálló antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* – ennek egyébként Darvas József, az Írószövetség akkori

elnöke volt a jóindulatú kiadója –, egy másik antológia is olvasható lett. Az előbb említett szerény, a másik nagyon elegáns kiadásban. Megszólaltak az antológiák kritikusai, bírálói. A sokféle véleményben hangadó lett az is, amelyik Utassy-nemzedéknek, „Utassy-csoportnak” (Domokos Mátyás) nevezte el az idesorolható törekvéseket, elsősorban az egységesnek mutakozó Kilenceket.

A mi nemzedékünk lett az Utassy-nemzedék. Azóta kikopott a szakmai beszédből ez a fordulat, ideje lehet most újra való használatának. Utassy József verse, a *Zúg Március* híressé, hírhedtté, tiltottá

vált. Szavalták, megzenésítette Dinnyés Jóska, majd mások is. Utassy József azt írta meg – s nemcsak egyetlen művében, hanem versek sorában –, hogy Petőfi ars poeticája ma is megvalósítandó feladat. És a mi nemzedékünk megérezte ezt. Szidtak bennünket, nem akarták érteni, hogy mi bajunk van, hiszen soha ilyen jó sorsunk nem volt, mondták, pedig mindenkinek rá kellett volna döbbsennie, hogy nem a Kánaán kapujának a küszöbén állunk, nem a demokrácia virágkorát éljük.

Utassy Józsefet a komoly kritika a szabadság és a szerelem költőjének nevezte el. Ezzel egyrészt óhatatlanul is behatárolta, Petőfi követőjének nevezte őt, másrészt viszont kevésbé figyelt az életmű egészére, annak összetettségére. Ez a két motívum csak látszólag volt képes e költői világkép összetettségét, sokarcúságát, az életidőben is változó szemléletmódját felmutatni. Hiszen szabadságfok sokféle van, a hiánya is más és más gondokat

állíthat a középpontba. Vannak, akik túlságosan hagyományos szemléletű és felfogású, poétikájú költőnek tartották őt, pedig szemlélete és eszköztára összetett. Meglátta a dolgok és jelenségek színét és fonákját, a születésben az elmúlást, az elmúlóban a maradandót. Igazi polifónia ez, amelyet a legszebben az emberképe mutathat meg. Az ő felfogása szerint az emberlét hármasságú: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működik.

Így vallott a költő:

„Én nem érzem magam költőnek. Azt hiszem, inkább egy embertípusról beszélhetnénk. Embertípusról, aki érzékeny, aki igazságos, aki szereti az őszinteséget, aki a hazudozást, az aljasságot, az emberi szemétséget mindig és mindenkor megveti.”

A költő által érzékenynek, igazságosnak, őszintének nevezett személyiség természetének megfelelően, ha éppen magyarnak születik, a magyar léttől sem szakítható el, s nyilvánvalóan az emberiségnek is polgára. Oda- és visszafelé is vezethet ez az út, a személyiség, a magyarság és az emberiség elválaszthatatlan egymástól. Miként Kant megfogalmazta: „A csillagos ég felettem, az erkölcsi törvények bennem.” Ezeknek az erkölcsi törvényeknek az eszméje formálta Utassy József emberi-költői világképét.

A szabadság és a szerelem motívumköre mellett szinte kezdettől ott van a tengeré és a csillagé is. Igen ősi motívumok ezek, amelyek az emberi lét végességét és a határtalanság iránti vágyakozását is kifejezik. Utassy József költészetében ezek mellett gyakori az olyan természeti gyökerű archetípus, mint a Nap, a Föld, a Hold, a víz, a tűz, a fény. Egy másik csoportot értékfogalmi archetípusnak nevezhetünk. Ezeknek egyik változata az elképzelt vagy

létező Istent, Héroszt, az Embert mint ideáltípust jelöli. A másik a létezés alapkérdését veti fel: ez a halál és a halhatatlanság. A harmadik változat az emberben és közösségeiben megmutakozó, etikai vonzatú értékeket jelöli: hit, hősiesség, hazaszeretet, erkölcsösség, szeretet, szerelem, szabadság.

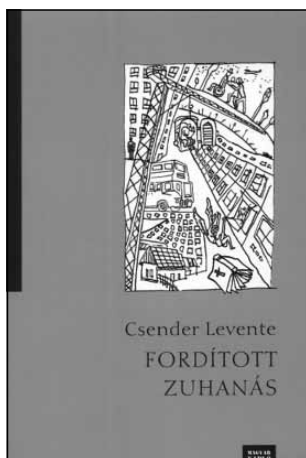
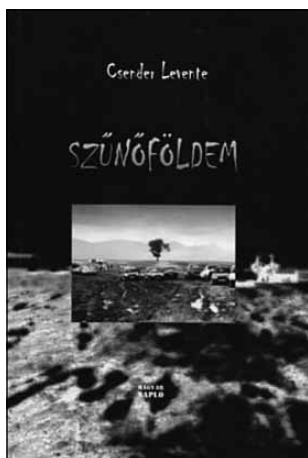
Az ember évezredek óta együvé kapcsolta a természeti és értékfogalmi archetípusokat; s azok kölcsönösen utalhattak egymásra. S gondoljunk arra is, hogy nem csupán az Isten-képzet rendkívül összetett. A csillagos ég vagy a tenger egyaránt lehet fenséges vagy félelmetes, lehet látványszintű vagy mítoszi. Lehet mágikus, lehet metafizikai jelentésköre. A csillag a világegyetemnek csupán egy pontja, ám az egészet jelképezheti. Csak egy részt láthatunk az egészből, csak elenyésző mértékben tudjuk kutatni titkait, ez számunkra térben és időben behatárolhatatlan és megismerhetetlen világ. Az Isten láthatatlan, kutathatatlan, nem is földi fogalom, mint a tenger, nem is égi, mint a csillag, hanem tisztán metafizikai. Az ember létezésének minden szintjén antropomorfizálva gondolkodik, s még inkább így van ez a költészetben. Utassy József még fiatalon első és utolsó metaforáknak nevezte Istent. Tudjuk, hogy a hit, a hitkeresés, a hitetlenség, a tagadás és a káromlás változatainak polifóniája jellemzi az ő Isten-képét. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, de profundis helyzetből kiáltva, vagy éppen reménykedve szólalt meg. Végrendeletként, s akár az utókort is megszólító üzenetként olvasható a Jézust is megidéző vallomása arról, hogy „Az én keresztem: „ÍRNI”.

Vasy Géza

Elhangzott a költő 75. születésnapján tartott megemlékező esten.

„...egyszerűen megírtam, ami körülvett...”

(Gondolatok Csender Levente
Szűnőföldem és Fordított zuhanás köteteiről)

Csender Levente azon Erdélyből elszármazott fiatal prózaíróink közé sorolható, akik nem tudnak és nem is akarnak szabadulni a szülőföld élményétől. Műveit egytől egyig ennek a tematikának szenteli, szövegeiben megjelennek a gyerekkor és ifjúkor erdélyi tapasztalatai s az áttelepülés hatása. Elbeszélései az otthonról eljöttek és az ott maradtak világát egyaránt bemutatják. A Csender novelláit a

népi irodalom körébe soroló és helyüket a szövegirodalommal oppozícióban kijelölő kritikai recepció hangsúlyozza a szövegek szikár, feszes narrációját és tömörségét, illetve realista, dokumentarista jellegét, ami társadalomkritikával, valamint önéletrajzi elemekkel keveredik. A szövegek a közelmúlt kelet-európai migrációs jelenségeit, az emberi lét küzdelmeit ábrázolják, középpontban a rendszerváltozás utáni székelyföldi nemzedékkel. Csender műveiben a teljes kisemmizettség és veszteségtudat egyéni, illetve nemzeti szinten egyaránt megjelenik, ezzel rávilágít arra, hogy a kényszerű identitásvesztés globális probléma is. A különböző vélekedések – a szerző véleményét is beleértve – ugyanakkor kiemelik a szövegekben a humor és ironia szerepét. Erőssége a jellemformálás és típusalkotás; novelláiban nem a sztereotip székelykép szerepel, hősei eltérnek a megszokott anekdotázó, elmés kópéfigurától. Szereplői eredeti paraszti közegükből kikerült antihősök, néhány jellemző kifejezéssel válnak plasztikussá, székely faluból emigrált segédmunkásjelöltként, proliként, templomrablóként vannak ábrázolva.¹ Prózájának másik sajátos ismérve a nyelv: nem véletlen, hogy a Csender-recepció szinte minden írása kitér a szövegekben megjelenő eltérő nyelvi regiszterek keveredésére.

¹ Pieldner Judit, *Sajátban más – A székelység megjelenítése kortárs prózaszövegekben*, in: *Kultúrák határán*, szerk. Bányai Éva, Bukarest, Sepsiszentgyörgy, RHT, 2010, 156.; Nagy Gábor, *Prózamesterek*, in: *Uő, Az értelmezésig és tovább*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2009, 273–275.

Mivel mindkét novelláskötetben olyan történetekről van szó, amelyek identitásválsággal kérdéskörét járják körül. A pszichológia megkülönböztet személyes és szociális identitást. Az előbbihez hozzátartozik, hogy az egyén tevékenyen megalkotja, átszerkeszti személyes élettörténetét, és abba a történetyszerkesztés logikája alapján illeszti önmagára vonatkozó tapasztalatait és eseményeit, így alakítja ki tehát saját énjét mint a szerveződés középpontját.² A szociális identitás szintén az egyén alapszükséglete, hiszen önértékelését, önbecsülését a csoport hovatartozása határozza meg, illetve az, hogy megtalálja-e a helyét a hasonlók között.³ Ez az, ami a novellák szereplőinél hiányzik, hiszen valójában sehol sincsenek otthon, nem tartoznak egyetlen csoporthoz sem. A történetek nagy része (például: *Szűnőföldem*, *Fehér Olcit*, *Tranzitváró*, *London*) a bizonytalanság dokumentuma, a sehová sem tartozás fájdalmas jegyzete.

A két kötet minden egyes története azt dolgozza fel, hogy a nyolcvanas évektől napjainkig milyen hatással van az Erdélyben született emberek életére a trianoni békeszerződés miatt elszenvedett trauma. A két könyvben szereplő hősök nagy része még meg sem született akkor, amikor a döntés érvénybe lépett, mégis mindannyiuk életére hatással volt ez a történelmi esemény, amely egyéni és csoportszintű identitáskrizist vont maga után, hiszen a migráció, az anyaország vonzása, az áttelepülés, amit a történetek témájukká tesznek, ennek következménye. A határon túli magyarok kötődésének meghatározói a pozitív érzelmek, az anyanyelv, kulturális, történelmi és vallási hagyományok. Azonban az áttelepülést kiváltó tényezők (frusztrációk és korlátozások magyarságuk miatt, az anyanyelv használatának korlátozása, a gyermekek jövője iránti aggodalom, erőszakos asszimilációs politika, az állami szervek által gyakorolt nyomás, zaklatás, majd a forradalom utáni kiábrándultság) felülírják ezeket.

Az előbbieken tárgyaltakat teszi témájává *A forradalom hőse* című novella narrátora, aki elbeszélésében arról ír, hogy Vass Kis Előd börtönből való szabadulása után elhagyta Erdélyt, annak ellenére, hogy az otthon maradtakat ezt árulásnak tekintették.

Az elköltözést témájává tevő elbeszélésekben a megszokott élettér elhagyása együtt jár a táj, a környezet megváltozásával. Az addigi élet eltávolodik, a gyermekkori emlékek is, amelyek a korábban kialakult azonosságtudat részévé lettek. Amit a történetek szereplői magukkal visznek, az ebből kialakult identitásuk. Az önazonosságnak meghatározó alstruktúrája a helyidentitás: azzal, hogy az azonosságtudat megszakad a térben, szétválik a csoport identitása, szakadás keletkezik a folytonosságérzetben. Az ehhez való érzelmi viszonyulást a pszichológiában humánkötődésnek nevezik. Pozitív viszonyulás esetén a szülőföld is tekinthető bázisnak, létrejön egy érzelmi attitűd az ember és a hely között, amit helykötődésnek nevezünk. Minden emberben megjelenik a kötődésre mint érzelmileg kielégítő, szeretetteljes, biztonságos kapcsolatra való igény, mind a szociális viszonyokra, mind a környezetre vonatkoztatva.

² Pataki Ferenc, *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*, in: *Megismerés, előítélet, identitás*, Új Mandátum, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 1998

³ Breakwell, G. M., *Coping with threatened identities*, Methuen, London, 1986

A helykötődés azonban nemcsak pozitív lehet, tehát nemcsak támogató és biztonságos, előfordul, hogy a szülőföldhöz való viszonyulás ambivalens vagy negatív, azonban ez is alkothatja ugyanúgy a helyidentitás magját. Például *A forradalom* hőisének Vass Kis Elődje ambivalensen kötődik a szülőföldjéhez, hiszen bár politikailag üldözötté vált és bebörtönözték, gyerekkori élményei, és társas kapcsolatai odakötik. Ezért elmenekülve sem tud szabadulni korábbi otthona emlékeitől, és nem képes beilleszkedni a budapesti környezetbe, ami később a tragédiájához vezet. A lélektanilag fontos, jelentésteli helyek tehát kiemelt szervezőelemei az identitásnak, a személy minden esetben aktívan szerkeszti meg azonosságtudatát, ez ugyanúgy jellemző a helykötődésre (hely-identitás) is, hiszen cselekedetei révén a helyeket, ahová kötődik, pozitív vagy negatív jelentéssel ruházza fel.

A pozitív helykötődés az egyénnek stabilitást, folyamatosságot kölcsönöz, lehetővé teszi, hogy kibontakozzon, szakértelme és kreativitása cselekvésekben nyilvánuljon meg. Mivel a Csenger-novellák hősei ezzel nem rendelkeznek, életük kisiklik. Életvitelükben folyton jelen van az elégedettség hiánya. *A Fehér Olcit* novella narrátora erre utal elbeszélésében, amikor a családtagjai által megtett különböző utakról beszél. Ők pozitív helykötődés hiányában a következő sorsot kapták: „Kucori is azért ment oda, mint a legtöbben, hogy menjen haza a családjához, habár családja a szó szoros értelmében nem volt, mert vagy elmentek nyugatra, vagy alkoholisták lettek, vagy elborult az agyuk, vagy öngyilkosok lettek, csak egyetlen személy maradt meg épen, a nagymama.”

A novellákban az otthonhoz fűződő érzelmek ambivalenciája figyelhető meg, a történetek szereplői visszavágynak ugyan Erdélybe, de hazatérve nem találják a helyüket az otthoni világban.

A lakóhely-változtatás pszichológiai hatása nem szükségszerűen kell hogy negatív legyen, optimális esetben megjelennek az új célok, elvárások, tevékenységek, amelyek inspiráló hatással vannak az egyénre. Ez az egyensúly a két kötet szereplőinél nem valósul meg, az otthonról hozott viselkedésmintákat legtöbbször rosszul alkalmazva próbálnak beilleszkedni, ez rendszerint kudarcot végződik, illetve tragikus véget ér.

Bár a migrációs döntés a novellák szereplőinek sajátja, a helyvesztés élményének kiváltó tényezői kényszerítőek voltak. Vörös Kinda Klára így ír erről egy tanulmányában: „új élethelyzetében az áttelepültnek le kell mondania szerepkörei bizonyos részéről, melyek stabil önértékelését biztosították, beépültek identitásába, vagyis az új helyzetében működő identitást kell felépítenie. Egy és ugyanazon időben két különböző, egymással ellentétes irányú pszichés szükséglet ütközik, ami a személyt könnyen kaotikus élményállapotba sodorhatja. Az egyik a veszteségek meggyászolásának szükséglete, és ezzel egy időben jelentkezik az egzisztenciaépítés imperatív szükséglete is.”⁴

A kaotikus élményállapot illusztrációjának tekinthetjük a *Szűnőföldem* kötet azonos című novellájának gondolatfolyamát, amelyben az elbeszélő minden zavartsága és megfélelni vágyása tükröződik: „Nem érdekel, én Nissan

⁴ Vörös Kinda Klára, „Otthon vagy itthon”. *Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásváltságának elemzése*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1997

dzsippel jövök haza, és lesz benne rózsafüzér nagy kereszttel, nem is egy lesz benne, hanem legalább három fog lógni a visszapillantóról (...) kikönyöklők az ablakon, nekem ne mondja nagymama, hogy Csiga, hogy a hátamon a házam, s kebelembé' a tenyerem (...) és úgy befarolok a kapu elé, hogy belepi a székelykaput a pudva, és magát, nagymamám, meg nagyapámat úgy elviszem gyógyfürdőre, hogy aztán kengethetik magukra az izsappakolást."

A novella nyelvezetében keverten jelenik meg az erdélyi archaikus nyelvhasználat (hej továrös, továrös / Sinka *nannyó*) és a modern nyelvi szleng („...mert az idő is elmúlt már, nem kell már felhúzódni az erdőre a *komcsik* elől, most már szívhatják a *protkót*, hogy fiatalon elszámították magukat, *elbaszarintották* a kitűzött jelszóval..."). A kevert nyelvhasználat szerepe az, hogy a narrátor az értékválságára irányítsa a figyelmet. Az, hogy nem tud egységes nyelvet teremteni az elbeszélésben, arra mutat rá, hogy nem képes az otthon-itthon kettősségét feldolgozni az életében, tehát a saját identitását sem tudja megteremteni. A szöveg végén egyedül a sírás jelent számára feloldozást.

A novellák hősei közül sokan nem állnak meg az anyaországba áttelepülésnél, pusztán ideiglenesen tartózkodnak Magyarországon, később távolabbi, nyugati országokban telepednek le. Minden ember a személyisége, tapasztalatai, szükséglete szerint választ, azt teszi identitása részévé. A történetek közül az egyedüli sikeres áttelepülés Erzsébet néni lányának, Ildikónak, és családjának sikerül. Ők az egyetlen szereplők, akiknek sikerül egy másik országban új identitást teremteni. Az ő esetükben ez névváltoztatással is jár: „Erzsébet lányáék már szentek lettek Amerikában. A *székelyek között még ők voltak a Sánta család*, de az osztrák menekülttáborokban már leest a nevükről az ékezet, aztán *mire Amerikába kerültek, s megtelepedtek* a hosszú út után, már *Santaként* jegyezték be őket.” A névváltozásnak mindig fontos szerepe van az irodalmi szövegekben, így ez a jelenség Csunderlik novelláiban is szimbolikus jelentéssel bír. A sánta szó jelentése a sérült lábon túl valamilyen hibás, nem megfelelően működő dologra utal. A santa angol szó, jelentése szent. A magyar nyelvben valláshoz kapcsolódóan használt melléknév. Jelentése (vallási szempontból) tökéletes. Míg a család neve Erdélyben valami sérült, nem ép dolgot sugallt, addig az új otthonukban az ékezet elhagyásával hibátlanra nemesül. A sikeres áttelepüléssel, és azzal, hogy az új lakóhelyen megteremtik saját identitásukat, az otthon maradottak számára követendő példává válnak. A novella szövege alapján őket nem érintette semmilyen negatív megítélésnek minősülő viselkedés a befogadó országból, ami megnehezítette volna a pozitív példa kialakulását.

Két kultúrában élve az egyén számára nehezzé válik az identitásképződés, a két csoporttal való azonosulás identitáskonfliktust idéz elő. A stresszel és viselkedéssel végbemenő változásokkal járó akkulturáció pszichológiai átalakulást idéz elő. Új viselkedésrepertoár kialakítását igényli, ami együtt jár a saját kultúrából hozott elemek elhagyásával.⁵ Csunderlik novelláinak szereplőiben ez belső konfliktushoz vezet. Nem tudnak azonosulni egyetlen kulturális normával sem, így nem megy végbe pszichológiai értelemben vett beilleszkedés. Nem

⁵ Bozay Tímea Anna tanulmánya alapján. Vö. Berry, John W., *Immigration, Acculturation, and Adaptation, Applied Psychology: An International Relations*, 29, 2005, 697–712.

képződik tehát új identitás. Ez az, ami a szövegekben a szereplők tragédiáját okozza.

A pszichológia az otthonkötődés vizsgálatában a nemekre vonatkozóan is különbséget tesz. A nők otthonkötődése erősebb és pozitívabb, mint a férfiaké, a női nem és az otthon kapcsolatát vizsgálva, a nők szemszögéből nézve kiemelt szerephez jut a nőiesség, a család és a társas kapcsolatok.

Csender Levente novelláinak középpontjában a család áll, azon belül is az anya-gyermek viszony, ami kitüntetett szerephez jut (*Síró asszony*, *Retúrjegy*, *Görcs*). Az irodalomban és más művészeti ágakban is gyakori a nemzet és az anya személye közötti párhuzam megteremtése, így különösen indokoltnak tartom ezt is megvizsgálni.

A pszichoanalízisben Freud szerint az én fájdalmának testi tünetekben való jelentkezése arra világít rá, hogy a fájdalom nem tud nyelvileg megnyilvánulni. A testképet különösen befogadónak tekinti, hiszen a testi szimptómákban külső és belső, múlt és jelen kontrollálhatatlanul egymásba csúszik. Freud úgy véli, a test nem természetesen adott, hanem pszichés és társadalmi-kulturális jelentésekkel felruházott. Ennek determinisztikus és normatív előfeltételei vannak, kiváltképp a női testre nézve.⁶ Csender novelláinak nőalakjai szinte egytől egyig szenvednek valamilyen testi fájdalomtól, amelyek az identitáskeresés testi vonatkozásaiként írhatók le. Elegendő a *Debilek* című novella Sacijának trombózisos lábára, illetve méhének kivételére, a *Fordított zuhanás* tanárnőjének rosszul összeforrt kezére, a *Retúrjegy* Erzsi nénijének halálát okozó három liter alvadt vérre a szíve körül, illetve a *Görcs* Klári nénijének váratlanul jelentkező testi görcseire utalnunk.

A *Szűnőföldem* című kötet *Síró asszony* című elbeszélésében tematizálódik először az anya-fiú kapcsolat. A szöveg a nyelvvel is jelzi a szereplők hovatarozását, megjelenik benne az erdélyi archaikus nyelv. A történet prológgussal indul.

Az elbeszélés szerkezete több ponton is emlékeztet a székely népballadák felépítésére: cselekménye sűrített, előadásmódja szaggatott, térbeli váltások, elhallgatás és háromszor visszatérő refrén jellemzi. Bár érintőlegesen megjelenik a szövegben az anya-gyermek viszony, a ballada jellemző jegyei miatt nincsen egészen kifejtve. Pusztán néhány ponton, az anya testén jelen lévő sebekkel reflektál a szöveg arra, hogy a fiú bántalmazza édesanyját, akinek arca kék, nyakán ujjnyomok, hátul a fején pedig púp van. A narrátor elmúlást sejtető képekkel (temető, fagyos szél, koszorúk, fekete föld, a kántor éneke, imák) utal a kapcsolat tragikus végére.

A novella újrajrásának tekinthető a második, *Fordított zuhanás* kötetben a *Retúrjegy* című elbeszélés. Baljóslatúan a *vér* motívumával indul a történet, a narrátor gyermekkorra egyik disznóvágásához kapcsolódóan meséli el első emlékét Erzsi nénivel kapcsolatban. A *disznó* a féktelenség, erőszakosság szimbóluma,⁷ amelynek szövegben való megjelenése a *vérrel* összefüggésben előrevetíti a novella végén bekövetkező halálesetet. A nyelv ebben a szövegben

⁶ Freud, Sigmund, *Az ősvilági én*, ford. Hollós István, Dukes Géza, Budapest, Hatágú Síp, 1991

⁷ *Szimbólumtár*, szerk. Pál József és Újvári Edit, Balassi, Bp., 2001, 305–306.

már nem olyan hangsúlyos, de azért megjelenik a román–magyar nyelv ellentéte, amikor a rendőrök elviszik a gyilkos fiút.

Az Erzszi néni testén lévő azon sebek, amelyeket nem a fia általi bántalmazás okozott (visszeres láb, cukorbetegségből fakadó sebek a lábon), Freud nyomán összefüggésbe hozhatók lelki fájdalmaival, tehát a korábbi fejezetben tárgyalt identításkeresés kiküzdésének tekinthetők. Ezt indokolja, hogy a szöveg azon részében van szerepük, amikor az Amerikába kivándorolt lányáról és annak családjáról van szó, illetve az is, hogy amikor az asszony hosszas unszolás után elutazik, otthon hagyva részeges fiát, a sebek begyógyulnak. Azonban nem tud végleg velük maradni, hiszen feleslegesnek érzi magát a semmittevése miatt, tehát nem képes megbirkózni a szociokulturális akkulturációval. Tulajdonképpen hazatérése okozza halálát, alkoholista fia úgy megveri, hogy belehal.

A fentiek során már szoltam a helyidentitás humánkötdés-komponenséről, amely tulajdonképpen a helyhez való érzelmi viszonyt jelenti. Ezt a pszichológiában párhuzamba állítják azzal, amikor az anya biztos alapot nyújt gyermekének a világ felfedezéséhez: így adja meg az egyén egészséges azonoságtudatához szükséges stabilitást, folyamatosságot.

Az eddig vizsgált két anya-novellában (*Síró asszony*, *Retúrjegy*) az anya nem hagyja felnőtt gyermekét önállóan felelősséget vállalni; átvállalja adósságait, folyton visszatér, hogy gondoskodjon róla, tehát nem járul hozzá a fiú saját identitásának kialakulásához. Hasonló tendencia figyelhető meg a többi Csunder-történetben is. Legszenbetűnőbben a *Fordított zuhanás* kötet Görcs című novellájában jelenik meg ez a bénító és egészségtelen szülő-gyermek viszony: az apa halála után egy házban él anya és felnőtt fia, a több idegösszeomlason átesett Zolika. Az asszony néhány napra elutazik, ami felborítja látszólagos idilljüket, visszatérésekor a lakás romokban, a fiú anyja távolléte alatt összetöri a berendezést, különösen a gyerekkorára emlékeztető dolgokat és az anyához kapcsolható tárgyakat. A történetet az anya, Klári néni egy napjának indulása és vége foglalja keretbe, közben azonban a narrátor kettejük viszonyának alakulását meséli el Zolika gyerekkorától kezdődően. A szöveg végig arra reflektál, hogy a fiú sosem alakíthatta saját sorsát, mindig a szüleiével, az apja halála után pedig az anyjával függésben létezett. Az asszony nem hagyja fiának, hogy a saját életét élje, egy másik, már bejárt út, az apa életútja felé tereli őt. Már a megnevezésével is birtokolja, nem hagyja, hogy felnőjön, még a fiú ötvenéves korában is *Zolikának* becézi, akár egy kisgyereket. Zolika előbb kisebb kitörési kísérleteket tesz: először azzal, hogy nem a filharmóniához megy hegedűsnek, ahogy az anyja tervezgette, hanem a helyi népzenekarban lesz prímás, illetve később megnősül és elköltözik. Azonban amikor felesége elhagyja, gyerekkorában belé nevelt életképtelensége eluralkodik rajta: ekként interpretálhatók epilepsziás rohamai. Az anya azonban ezt a nyomasztó magány jeleként értelmezi, és hazaköltözteti: még inkább magához láncolja, nem engedi fiának, hogy megteremtse azonoságtudatát. Ez elsőként a fiú testét emészt fel (fejfájás, szédülés, alacsony vérnyomás), majd amikor az anya hatására ezeket a tüneteket gyógyszerekkel tompítják, a sérült identitású férfi megpróbálja megsemmisíteni, ami elnyomta: először Klári néni tárgyait teszi tönkre, aztán anyja fényképét, majd rátámad a nőre egy üvegmosóra erősített lakattal.

Peter Brooks pszichoanalitikus narratívaelemzéseiben a testre írt jelet mint a nyelvi jelölő folyamat részét írja le. Szerinte az irodalmi és a narratív testté válik, ugyanis a jel inskripciója attól a történettől függ, amely létrehozta azt. A test jele a test allegóriája.⁸ A novella az anya reggeli görcsrohamaival indul, amelyek látszólag minden előjel nélküliek. Ez a szimptóma azonban az aggodás és görcsös ragaszkodás testi megnyilvánulásának tekinthető.

Bár a *Debilek* novella nem explicite teszi témájává az anya-gyermek viszonyt, mégis kapcsolható az előbb említett történetekhez, mert főhőse, Saci ugyanolyan függésben létezik férjétől és szüleitől, mint például a Görcs Klári nénije Zolikától. Emellett a szövegben egy másik szereplő, Ilona is ugyanilyen függő kapcsolatban van bátyjával, Gézával, aki nélküle közlekedni sem képes. A történet cselekményének kezdete előtt mindkét nő egy sérülteket gondozó intézetben dolgozott, ahol az ápoltakat saját gyerekeiknek tekintették. A szöveg a két asszony sorsán keresztül azt teszi témájává, hogyan lesz magántulajdon az egykor gondozottaknak otthont adó kastélyból. A múlt tehát, amihez mindketten kapcsolódtak, semmivé válik, megfosztva ezzel őket a biztos megélhetést adó munkahelytől, és ezzel együtt egy olyan ponttól, amelyhez kötődtek. Folyamatos bizonytalanságérzés van jelen az életükben, ami nem kedvez az azonosságtudat létrejöttének: előbb lelki labilitást eredményez (erre Saci és Ilona kórházi kezelései utalnak), később a jövedelemforrás hiányát leszázalékolási kísérletekkel próbálják pótolni (Xanax-kúra, pánikrohamok produkálása, napi két csomag Symphonia, idegösszeroppanás előidézése). A lélekben jelen lévő fájdalom testi tünetekben nyilvánul meg: a két nő betegségei a sehová sem tartozás és a bizonytalan kötődés miatt sérült identitás testi megmutatkozásaiként értelmezhetők. Csender Levente történeteinek szereplői egy olyan világban élnek, ahol az értékpusztulás folyamata zajlik. Megszűnőben van egy archaikus létforma, az erdélyi falu már nem biztosít megélhetést számukra, de az elköltözés sem jelent megoldást, nem javít életkörülményeiken. A biztonságos bázis, a szülőföld „megsemmisülésével” megjelenik a novellák antihőseinek életében a pozitív helykötődés hiánya, ami nem biztosít stabilitást számukra, nem hagyja, hogy kibontakozzanak és pozitív hősökké nemesüljenek. Ez az oka annak, hogy nem képződik a szövegekben új identitás, ami jelen van bennük, az pusztán kaotikus élményállapot megjelenítése marad.

Palkovics Beáta

⁸ Peter Brooks gondolatait Jablonczay Tímea idézi tanulmányában: Jablonczay Tímea, *A test narratológiája*, Helikon, 2011/1–2, 99. Vö. Brooks, Peter, *Body work. Objects of desire in modern narrative*, Cambridge, Harvard University Press, 1993, 1–2.

Tamáska Máté

Örmény városépítészet Erdélyben

Örmény városokról Erdélyben csak bizonyos megszorításokkal beszélhetünk. Szigorúan véve csupán két településről van szó, Szamosújvárról és Erzsébetvárosról. Gyergyószentmiklós város ugyan, de ott az örmények mindvégig kisebbségben maradtak, Csíkszépvíz pedig jogilag falu. A négy kolónia településképe ráadásul erős eltéréseket mutat. Ennek oka, hogy mindenhol a helyi építőhagyományok voltak a meghatározóak, annak ellenére is, hogy az örmény identitásnak szerves része a városépítő nép teljesítményének hangsúlyozása.

A hely. Az Erdélybe települt örménységen belül alig találunk építő foglalkozásokat. A migránsok derékhadát a kereskedők és a kereskedőket kiszolgáló bőrkészítők képezték. A kereskedelem Erdély városias centrumai felé hajtotta volna az örménységet, a bőr nyersanyagához nélkülözhetetlen marhatartás a vidék felé. Komoly nehézséget jelentett ugyanakkor, hogy a 17. századi Erdélyben jól bejáratott kereskedelmi útvonalakat és azokat kiszolgáló kapuvárosokat találunk. Így hiába költözik nagyszámú örmény kereskedő Erdély északi kijáratába, Besztercére, a szászok, kiváltságaiukat féltve, hamarosan elűzik őket. Megtelepülésre csupán a településhálózat valamilyen okból szabadon maradt részei jöhettek számításba. Ilyen szabad területek voltak mindenekelőtt a kincstári birtokok. Szamosújvár és Erzsébetváros a 18. század elején pusztulófélben lévő fejedelmi központ, amelyet meg lehetett vásárolni. Ezzel szemben Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz földje jogilag nem volt eladó. Mégis üres volt abban az értelemben, hogy az őshonos székelység a közeli hágókat alig használta kereskedelmi célokra. Ezt a rést találták meg az örmény kereskedők.

A város. Az örmény közösségek eltérő jogi státusa már a települések alaprajzában is megmutatkozik. Szamosújvár és Erzsébetváros alapított városként a korabeli térképeken is ábrázolt világos határokkal rendelkezett. Noha mindkét helyszínen adott volt a vár mint lehetséges településszervező objektum, illetve a váralja település, ezekhez csak lazán kapcsolódtak az örmények. Szamosújváron egy merőben új várost mértek ki, egyenes utcákkal, négyzetes főterrel. Erzsébetváros már inkább rátelepült a korábbi falura. Megtartotta a váraljai település főutcáját, de a várral a vizuális kapcsolatot megszüntette. Az így kijelölt belterületet a nem örmény lakosoknak el kellett hagynia. Messze azonban nem költöztek, így, akárcsak Szamosújváron, itt is kettős szerkezetiség jött létre: egy rendezett, városias örmény városmag és a vele szomszédos falusias, nőtt szerkezetű, kanyargós utcákkal teli előváros. Az előbbiekkal ellentétben a Székelyföldön, Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen, nem találjuk nyomát tervezett urbanisztikai beavatkozásnak. A két kolónia a számukra átadott területen,

a település szélén kezdett építkezni. Újabb és újabb telkek, illetve telekrészek bevonásával terjeszkedett az örménység, míg végül a 19. század elején már egyértelműen az ő házaik alkották a centrumot. Gyergyószentmiklóson úgy, hogy a katolikus templom körüli telkek utcai része került át a kezükbe, Csíkszépvízen pedig oly módon, hogy a meglehetősen szétszórt székely falu idővel az örmény rész felé orientálódott, az ő házaik mellett találkoztak egymással a patak mentén messze elfutó utcáival.

A templom. Amint a településszerkezet maga, úgy az örmény templomépítéset is a regionális sajátosságokhoz alkalmazkodott. A katolikus unió egyik következménye a korabeli barokk stílus átvétele, eleinte a helyi építőműhelyeken keresztül, később külföldi mestereket is fogadva. Szamosújvár első jelentős egyházi emléke, a Salamon-templom (1724) még magán viseli a középkorból áthagyományozott építőelveket. Ám ennél is direkter mutatja a helyi hagyományok átvételét, hogy a kaput a közeli Bálványos elpusztult gótikus templomából hozatták át. Összességében a templom megjelenése visszafogott, egyszerű. Ugyanez a visszafogottság köszön vissza Erzsébetváros első templomán (1725) és a Székelyföldön is, Gyergyószentmiklóson (1734) és Csíkszépvízen (1762). A székelyföldi templomok tartósan fennmaradt sajátossága, hogy a helyi építőszokásoknak megfelelően, masszív kőfallal kerítettek. A mindvégig számbeli kisebbségben maradó székelyföldi örmények számára a fal nemcsak alkalmazkodást, de elkülönülést is jelentett. A székelyföldi kolóniák bizonytalan jogi státusára és szerényebb anyagi helyzetére utal, hogy templomaik a 19. század eleji székely településrészek periferiáján kaphattak csak helyet.

Mindeközben az autonóm városi fejlődési utat bejáró Szamosújvár és Erzsébetváros az 1700-as évek második felében újabb, a város rangját kifejező nagytemplom felépítése mellett dönt. Előbbi helyen 1748-ban, utóbbin 1766-ban kezdenek neki a munkának. A két templom nem tartozik a barokk korszak legkiválóbb alkotásai közé, amit a túlfeszített méretekből adódó aránytalanságok magyaráznak. A városkép egészében azonban rendkívül karakteres alkotásoknak bizonyultak. Felépítésükkel a fejedelmi korszakból örökölt két kastély végképp elvesztette városképileg kitüntetett helyét. A nagytemplomok legfőbb sajátossága mégsem ez, mint inkább építésük körülménye. Máshol a korszak jelentős építetői főként arisztokraták, püspökök, szerzetesrendek voltak, Szamosújváron és Erzsébetvároson ezzel szemben a polgárság, illetve a polgárságból kilépő, frissen nemesi rangot szerző elit.

A ház. Ugyanez a középkori értelemben vett polgári autonómia teremti meg az örmény barokk legmegkapóbb örökségét, a városi lakóházat. E téren Szamosújvár erdélyi viszonylatban is páratlan architektúrát hozott létre. Az örmény lakóház kialakításánál két elvi minta állt rendelkezésre. Az egyik a száz város építésze, ám ennek hatását gátolta, hogy a kereskedelmi konkurencia miatt nem volt felhőtlen a viszony a két etnikum között. A másik szóba jöhető réteg a vidéki nemesség volt. A meggazdagodó örmény családok nemesi címet vásárolva elsősorban e rétegbe tudtak beilleszkedni, így zömmel innen vették építészeti mintáikat is. A szamosújvári örmény ház, mint arra Miklósi-Sikes Csaba és Virgil Pop építészek rámutattak, nem más, mint a vidéki nemesi kú-

ria egy keskeny, városi telekre helyezve. A főhomlokzat ily módon a keskeny udvarra néz, ide nyílik az ámbitus (tornác) is. Az utca felé a keskeny homlokzat kerül, pontosan úgy, ahogy az a népi építészetben is sok helyütt megfigyelhető. Az utcai homlokzatot díszítések sokaságával látták el, míg szinte nem maradt egyetlen falfelület sem, az ablakok elé pedig kovácsoltvas rács került. Sokan úgy vélik, hogy a szamosújvári barokk tobzódó díszessége a keletről érkezett nép lelki sajátosságaival magyarázható. Lehetséges, ugyanakkor látni kell, hogy a közeli Kolozsváron is hasonló díszítményeket találni. Nem véletlenül, hiszen a mesterkör jórészt átfedte egymást, egészen pontosan, az örmények gyakran fogadtak fel kolozsvári kőfaragókat. Tehát nem annyira a forma maga, hanem a relatíve kisméretű ház és a városi palotákra illő díszítmények együttesen teszik egyedivé Szamosújvár házait. Erzsébetvároson kimutathatóan jelen van Szamosújvár hatása, főként ami a házak tömegét illeti. Mivel itt eredendően mások voltak a telekméretek és a belőlük következő házméretek, előfordult, hogy a szomszédos telkeken álló házakat egyetlen fedélszékkal összevonták. Az így létrejövő tágas padlástér és annak felfalazott homlokzata a szamosújvári háztípusra emlékeztet, noha díszességében meg sem közelíti azt. Végül a szamosújvári barokk csupán távoli inspiráció lehetett a Székelyföldön. Itt a keskeny és kicsiny telkek teljességgel kizárták a szamosújvári ház megépítését. Helyette keskeny és emeletes házforma alakult ki. Homlokzata ennek is gazdagon díszített, de a kőfaragásokat olcsóbb vakolatarchitektúra váltotta fel. A székelyföldi örmény házak rendre későbbiek, mint a szamosújváriak és az erzsébetvárosiak. Legutoljára Csíkszépvíz lépett az urbanizáció útjára, itt a 19. század második feléig általános maradt a falfazatú építkezés.

Zárszó. Az örmény települések egymástól távol, a helyi építési szokásokhoz alkalmazkodva fejlődtek. Közös vonásaik nem a formában, sokkal inkább a rendies kisebbségi lét reakcióiban keresendők. A rendies kisebbségi helyzet a 19. század közepéig tartott. Utána az emancipáció megnyitotta a városok örmény tereit. Az elit jelentős része elvándorolt. A kedvezőtlen földrajzi energiák miatt a második urbanizációs korszakban, tehát a századforduló körüli évtizedekben, már csak mérsékelt fejlődést látunk. Mindez persze kevésbé áll Gyergyószentmiklósról vagy Csíkszépvízre, ám ezek a helyek eleve alulurbanizált státusból indultak. A településkép egészét tekintve azonban még ezeken a helyeken is hangsúlyos maradt az ezerhétszázas évektől kezdődő másfél évszázad városlapító öröksége.

E számunk szerzői

- Ágoston Tamás** (1985) – költő
András Orsolya (1991) – egyetemi hallgató, Berlin/Szatmárnémeti (Románia)
Bánki Éva (1966) – író, műfordító, egyetemi oktató, Budapest
Baranyay András (1938) – fotóművész, grafikus, Budapest
Baricz Katalin (1948) – fotóművész, Fonyód
Barna T. Attila (1971) – költő, író, publicista, Budapest
Basa Viktor (1974) – tanár, irodalomtörténész, Gödöllő
Bíró József (1951) – költő, író, performer, képzőművész, Budapest
Birtalan Ferenc (1945) – költő, Budapest
Bojár Iván András (1964) – művészettörténész, Budapest
Botos Ferenc (1949) – középiskolai tanár, Budapest
Dávidházi Péter (1948) – irodalomtörténész, Budapest
Fábián Gusztáv (1956) – építésztechnikus, polgármester, Salföld
Farkas Antal Jama (1916 – 2012) – grafikus, fotóművész
Fodor Ákos (1945–2014)
Gábos Kálmán (1953 – 2013) – fotóművész
Györgyi Csaba (1972) – történész-levéltáros, Budapest
Harnóczy Örs (1947) – fotóművész, Pécs
Hegyí Zoltán Imre (1967) – biciklis futár, antikvárius, blogger, költő, kritikus, Budapest
Karner András (1949) – író, műfordító, Budaörs
Kerekes Gábor (1945–2014), fotóművész
Keresztes Lajos (1933) – fotóművész, Nürnberg (Németország)
Kincses Károly (1954) – muzeológus, fotótörténész, Budapest
Korényi Dalma (1942) – szobrászművész, Salföld
Kovács István (1945) – történész, költő, Salföld
Kúti Mária (1952) – építész, Salföld
Lőrincz Miklós (1964) – fotóművész, Pécs
Nagy Zoltán (1943) – fotóművész
Nyeste Zolt (1987) – kritikus, műfordító, tanár, Budapest
Palkovics Beáta (1987) – bölcsész, Budapest
Petrovics László (1943) – építész, Salföld
Petrovics Miklós (1985) – tervezőgrafikus, Budapest
Raffay Béla (1944) – szobrászművész, Salföld
Raffay Dávid (1973) – szobrászművész, Budapest
Raffay Kamilla (2000) – középiskolai tanuló, Budapest
Rosonczy Ildikó (1953) – történész, Salföld
Sík Dóra (1979) – gordonkaművész, tanár, Salföld
Simek Valéria (1953) – költő, Bakonycsérnye
Simon Mihály (1955) – dzsúdóedző, Salföld
Solymosi Zoltán (1967) – balettművész, Salföld
Somlai György (1946) – tibetista, Kecskemét
Somogyi Márk (1973) – fotóművész, Salföld
Somogyik Győző (1942) – festőművész, gazdálkodó, Salföld
Stonawski József (1948) – nyugdíjas vas-munkás, Martfű
Szabó Ágnes Erzsébet (1952) – bőrdíszműves iparművész, festőművész, Salföld
Szalay Károly (1929) – író, irodalomtörténész, Budapest
Szelényi Károly (1943) – fotóművész, Budapest
Szmadám György (1947) – festőművész, író, Budapest
Szerencsés János (1950) – fotóművész
Szijártó János (1966) – újságíró, Tapolca
Szilágyi Lenke (1959) – fotóművész, Budapest
Szűcs Endre (1943) – építész, Budapest
Takács Gábor (1974) – művészettörténész, Budapest
Tamási Orosz János (1953) – költő, újságíró, Budapest
Tamáská Máté (1976) – építésztörténész, szociológus, Budapest
Tőke Gyula (1968) – hegymászó, környezetmérnök, Salföld
Török László (1948) – fotóművész, Salföld
Vasadi Péter (1926) – író, költő, esszéista, Budapest
Vasy Géza (1942) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Wehner Tibor (1948) – író, művészettörténész, Budapest
Charles Whitehouse (1948) – tipográfus, Salföld
Závorsky S. Márton (1988) – festőművész, Budapest

Korényi Dalma nyaranta a szövés fortélyaira tanít lányokat, asszonyokat. A régi parasztszövőszékeken három évtizede készülnek a színes szőnyegek, faliképek, tarisznyák... (Fotó: Somogyi Márk)

Mű-alkotás: Salföld

„A paraszt és a művész sok mindenben rokon. Mindkettő szabadfoglalkozású, a maga ura és szolgája. Életét és környezetét maga alakítja, és ezért rajongva szereti. Aki egy romhalmazból saját kezével földi paradicsomot formál, az művész. Salföld minden portája műalkotás.” (Somogyi Győző)

„A fehér, meszelt falak, vakolatkeretek, a tulipános vakolatdísz, a ház szimbóluma, az egyedileg tervezett kémények, a sutulásos technológiával készült nádtető, a terméskő kerítés és kapuzata teszik egyedivé, szerethetővé és Balaton-felvidékié az épületet.” (Petrovics László)

„Az időmarta kódarab maga a szenvedés – elérhetetlen magasságában bronzcsillanású aggodalom. Értünk. És bár kitárt karokkal a mennyekbe emelkedne, velünk marad. Veled... Vele... Velem...” (Kovács István)

„Megjelölt hely, akár a térképészeti pontok. Fontosabb a többi helynél. És hogy miért az, annak titka van. S a titkot kifürkészni, felfejteni nem könnyű feladat. Nem is nehéz, de kell hozzá egy élet. Török László épp ezt az életet éli.” (Bojár Iván András)

„Formákban gondolkodom, avagy a gondolataim formák, s megadatott, hogy ezeket a gondolatformákat, formagondolatokat meg is valósíthassam.” (Raffay Béla)

„Somogyi Márk képei rejtélyesek, mert éppen a felismerhetőség, az azonosíthatóság határán mozognak, s ahol mégis fogódzót kap az ember – például a magasban szárnyaló darvak vagy egy iszapban táplálékért kotorászó billegető cankó esetében –, ott is olyannyira »átírt« a látvány, hogy az már egy másik szférát érint.” (Szemadám György)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

